

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI

UTGIVEN SEDAN 1878

AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

- Tema Kvinnlig rösträtt i Norden
 - Yvonne Hirdman
 - Marita Rhedin
 - Ann-Catrin Östman
 - Erla Hulda Halldórsdóttir och Ragnheiður Kristjánsdóttir
 - Gabriel Romanus
 - Drude Dahlerup
- Nordiska lyriker: Tua Forsström
- Tove Jansson i Norden
- Kampen for et forenet Skandinavien
- Georg Guðnis konstnärskap
- Kulturcentrum Hanaholmen

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■ ■

2022 • Häfte 3

INNEHÅLL

Artiklar

Tema Kvinnlig rösträtt i Norden:

Kvinnlig rösträtt – ett historiskt perspektiv. Genusdiskurs och feministdilemman.

Yvonne Hirdman 265

De kvinnliga rösträttskamparnas sånger. *Marita Rhedin* 273

Kampen för kvinnlig rösträtt i Finland och Norden. *Ann-Catrin Östman* 281

Genomförandet – politiken, institutionerna, valdeltagandet på Island.

Erla Hulda Halldórsdóttir och Ragnheiður Kristjánsdóttir 287

Kvinnornas intåg i politiken – betydelse och konsekvenser. *Gabriel Romanus*... 295

Hvorfor blev så få kvinder valgt? Partiernes afgørende rolle ved de

første valg efter kvinder fik stemmeret. *Drude Dahlerup* 301

Samtal: Försättningen – kvinnors framtida inflytande i politiken. *Louise Hertzberg* 309

LF-seminaret Kvinnlig rösträtt i Norden – Bilduppdrag 311

Nordiska lyriker 2: Finland. Välbekant på ett underligt sätt –

om händelsen i Tua Forsströms poesi. *Vesa Rantama* 313

Tove Jansson i Norden. *Boel Westin* 321

Skandinavisme var både romantik og realpolitik. *Rasmus Glenthøj* 329

Naturen och landskapet – Georg Guðnis konstnärskap. *Gertrud Sandqvist*.. . . 341

Hanaholmen – ett kulturcentrum med Sverige-Finland i blickpunkten.

Lena Wiklund 345

NT-Intervjun

At have alle ti fingre nede i jorden og sanse verden.

Samtale med Pia Tafdrup. *Lisbeth Bonde*..... 353

* * *

För egen räkning

Hanaholmen-initiativet – ett svensk-finskt samarbete för krisberedskap.

Jan-Erik Enestam 363

Krönika om nordiskt samarbete

Gränskontrollerna i Norden. *Anders Ljunggren* 367

* * *

Bokessä

I Claes Anderssons värld. *Martin Högstrand* 371

Kring böcker och människor

Signe Maria Thiel – Thielska galleriets okända medskapare.

Marianne Nordenlöw 379

Om menneskets lodd og om vår tid på jorden. *Hans H. Skei* 382

Eit varmt portrett av Island. *Jan Kløvstad* 384

Tapani Brotherus – en dold diplomathjälte träder fram. *Anja Kuusisto* 386

Anna Lindh – kunde ha blivit Sveriges första kvinnliga statsminister.

Lars J Eriksson 389

* * *

Sammanfattning 391

Tiivistelmä 392

YVONNE HIRDMAN

KVINNLIG RÖSTRÄTT – ETT HISTORISKT PERSPEKTIV Genusdiskurs och feministdilemman

Artikeln bygger på ett inledande föredrag på LF-seminariet *Kvinnlig rösträtt i Norden. Kampen – genomförandet – fortsättningen* den 17-18 mars 2022 i Stockholm.

Yvonne Hirdman, Sverige är professor i kvinnohistoria vid Göteborgs universitet och adjungerad professor emerita vid Stockholms universitet. Hirdman är en av grundarna av Forum för kvinnoforskning i Stockholm. Hon har utvecklat genusteori, Genus om det stablas föränderliga former. Stora delar av del 7 i Nordstedts *Svenska Historia* har hon skrivit och redigerat. Hennes bok *Den röda Grevinnan*, en europeisk historia, belönades med Augustpriset. Hennes kommande bok handlar om hennes farföräldrar.

Preludium

Hon hette egentligen Anna Maria Eriksson men kallade sig först för Maja och sen Maj. Hon var född 1888 av Matilda och Lars Eriksson uppe i Västmanland, Norberg. Fattig uppväxt, pappa dog när hon var fem år. Tjänade piga mellan tretton och nitton år runt om på gårdar i Dalarna – 1908 fick hon plats som ensampiga hos postmästare Schulzenberg i Avesta. 1909 började hennes kamp för att bli författare. Som Strindberg.

Det var vid samma tid som socialdemokratin i Sverige spaltades upp i en första delning – en liten tarm av anarkistiska revolutionärer slängdes ut från SAP, och bildade sitt eget parti, ungsocialisterna, med Hinke Bergegren i spetsen. Det var till dem hon gick samma år, in i den nybildade Avestaklubben.

Till Hinke sände hon sina första alster, det var i deras tidning *Brand* som hon först blev publicerad. Maja Eriksson från Norberg, sedermera Maj Hirdman, min farmor.

För denna unga kvinna var ”kvinnofrågan”, ”kvinnan” denna abstraktion, hennes livs centrala problem – vilket man kanske inte skulle kunna tro, med tanke på hennes klassposition och fattigdom och anslutning till den revolutionära socialismen, om man nu kan ge ungsocialisterna den beteckningen där ju klass, som bekant, alltid går före kön.

Rösträtt för kvinnor var inte hennes mål. Och jag är långt ifrån säker på vilket hennes mål var för ”kvinnor”, eller hur hon ansåg att man politiskt skulle lösa denna ”fråga” – men jag låter hennes tankar ändå få inleda detta föredrag för de uttryckte tidens genusoro i all sin inkonsekvens och smärta. De som ligger där och bestämmer rösträttsrörelsens strategier, konflikter, dilemman.

Jag kan ge er tre citat, alla ur brev till Gunnar, honom hon så småningom gifte sig med, min farfar. Alla från åren före första världskriget:

”Ack dessa andligen och kroppsligen sterila kvinnor, vad skall det bli av dem till sist? De föröka sig som ogräs. Var kommer de ifrån?”

”Du skulle varit med i dag! Säg vad man vill om människans kvinnoförakt men nog är det väl till största delen berättigat. Aldrig kan mannen i sitt inre ha så låga motiv, vara så listig och så despotiskt härsklysten som kvinnan. Jag märker det på den typ som kallas lärarinnor.”

”Jag vill undersöka om jag för att bli lycklig icke är tvungen att plocka av mig en mängd kvinnliga atavismer som man plockar bladlös ur en krukväxt. Du skulle se ned i min själ, du menar av en annan materia, jag undrar om du ej skulle häpna inför de avgrunder av list och hyckleri och jag vet inte vad som finns däriin? Det är detta som jag tror är något ont som står emellan visheten och min kärlek till dig. Det är detta som är den fruktade disharmonien. Men jag skall undersöka detta något och utfaller undersökningen negativt på så vis att jag ej blir kvitt eländet – ja, då gör jag upp räkningen med ett dumt och plågsamt liv.”

Där är hon, denna varelse som ska bli min farmor – genom henne strömmar tidens genustankar, misogynia, motstridiga och skapar inne i henne något som ständigt, alltid – kommer att värka.

Kvinnofrågan/Första vågens feminism

Dessa tankar! Denna ”fråga”! Vad är det för ”fråga”, ”kvinnofrågan”?

Frågan hade formats ett drygt århundrade innan, ställdes av kvinnor i Frankrike under revolutionen, av Olympe de Gouges, av Mary Wollstonecraft, av Anna Wheeler, av kvinnor vars namn gått förlorade för oss, begravda som deras kroppar. Och den löd: med vilken rätt håller ni oss kvinnor utanför hela det stora livet: utbildningen, kulturen, ekonomin, politiken? Eller ännu enklare: Varför får inte vi vara med?

Att frågan överhuvudtaget kunde ställas beror som bekant på att med upplysningen blev grundläggande hierarkier på allvar ifrågasatta. Och den mäktigaste av hierarkier var onekligen den mellan kön.

Metoden låg i ordet ”fråga”: den sociala frågan, näringsfrågan, bostadsfrågan, kvinnofrågan – frågor som hade svar, nota bene, frågor som gick att besvara, det är själva poängen. Ett ”projekt” som inte accepterade hierarkier

och orättvisor som naturgivna enheter, givna av Gud, som inte tog Gud för given heller. Och en av de ”naturgivna” hierarkier som rådde var ju köns relation – genusordningen.

Genuskonflikten

Jag har försökt fånga in de ”logiker”, ”krafter” eller vad ni vill, som tydligt började störa ordningen som vilade på två urgamla självklarheter: segregering och den manliga normens primat. Den ena är tankefröet som leder till demokrati och jämlikhet och människors lika värde, den andra är den krassa ekonomiska utvecklingen, den nya kapitalistiska ordningen, industrialiseringen och dess behov av arbetskraft.

Relationen mellan kön artikuleras, debatteras – lyfts upp ur självklarhetens mylla. En irritation, en konflikt, vars egenskap är att växa med sin lösning. En konflikt som skapar förutsättningar för feminism. Och motståndet däremot. Genuskonflikten.

Integreringslogikernas konsekvenser:

Vi kan med hjälp av Kvinsam i Göteborg, som samlat årtal och gjort listor över den kvinnliga frigörelsen, studera dessa två integreringslogiker: en kraftig våg är det allt som skvalpar in. Det är den som Gunnar Qvist skrev om redan på 1960-talet; *Kvinnofrågan i Sverige*, där han lokaliserade just den ekonomiska integreringslogik – den som leder fram till näringsfrihet. Men vi ser mer:

Tidskrifter och föreningar bildas. Utbildning och försörjning ökar. Debatten går inte att stoppa. Frågan om kvinnans – som man sa – plats i världen. Var skulle den vara? Hur skulle den se ut?

Mest kvinnor – en och annan man: en Carl Love Almquist för vilken det går an, en John Sturat Mill som både stöder och ger mer argument för jämlikhet och integrering – många män, fäder, som ser på sin begåvade dotter och tänker att jomen hon är ju faktiskt mer begåvad än slyngeln till son – män som stöder kvinnor som alltmer fylls av idéer att det inte bara går an – det måste ändras.

Genusdiskursen

Men det formades en motdiskurs. Den frodades i forskning – i det nya ämnet biologi, i filosofi, i konst och litteratur.

Låt oss se på den vetenskapliga diskursen först. För dem som var intresserade av forskning om kön fanns ett grundläggande antagande och det var att finna och belägga *olikhet* mellan könen.

Den bör inte uppfattas konspiratoriskt utan där fanns den självklara förförståelsen av en genuin skillnad och olikhet mellan kön vilket var ett tankearv från antiken.

Denna självklara förförståelse menar jag ska paras med upplysningstidens nya rationalism och anspråk: strävan att med vetenskap skapa bättre liv redan här på jorden. Det fanns onekligen en framstegsoptimism, vetenskapsoptimism, tro på det möjliga att finna absoluta sanningar – att "ersätta Gud" med kunskap om det sociala livets inneboende lagar och om människors inneboende lagar.

Det var således under 1800-talet, parallellt med den framväxande biologiska vetenskapen, som man började granska kort sagt varje kroppsdel.

Grundantagandet var att fysiologisk skillnad skapade/innebar psykisk skillnad, intellektuell skillnad. Nota bene. En antik tanke. Ett aristoteliskt arv. En memetisk "självklarhet".

Hjärnan

Man börjar med skelettet, funderingar över olika slags cellstruktur mellan manliga och kvinnliga skelett – tankar över betydelsen av förmenta skillnader vad gällde armarnas längd, syreupptagningsförmåga och jag vet inte allt. Det viktigaste organet var dock där det mänskliga ansågs och alltså anses härbergas: i hjärnan.

Först var det formen, skullformen och där stod en av striderna mellan Anders Retzius och Paul Broca. Retzius ansåg att långskallarna hade högre mental energi – intelligens. Och inte så förvånansvärt, nordiska eller och teutoniska raser var långskalliga. Broca, som kom från Frankrike och som var kortskallig, hade den motsatta åsikten. Men de kunde enas om att kvinnors skallar var mindre.

Men framförallt var det skillnad i innehållet, först vikten. Ju tyngre, desto bättre.

Forskning pågick under hela 1800-talet. Resultatet – och här är vikten beroende av vad man fyllde skallar med eftersom hjärnorna i sig sällan var tillgängliga – var att kvinnors hjärnvolymer alltid var ca 10% mindre.

Här utvecklades också teorin att skillnaderna i hjärnvikt mellan könen hade ökat med evolutionen – dvs. att det råde mindre volymskillnad mellan kön hos lägre stående raser – och i en variant mellan klasser. Att skillnaden mellan kön var störst hos den vita rasens översta klasskikt – mannens hjärna var mer utvecklad än den kvinnliga.

Forskningen gick vidare från vikt till innehållet, eller vindlingarna. Och ni kan ju gissa – vilket kön ansågs ha flest vindlingar?

Om man därtill studerade de specifika fysiologiska skillnaderna mellan man och kvinna – vilket man gjorde – kunde de mindre hjärnorna, med sina mindre utvecklade vindlingar, paras med de kvinnliga könsorganen som visade sig ha förödande konsekvenser på just hjärna = tanke, förstånd, intelligens, rationalitet – alltså alla de komponenter vilka skapade en riktig människa med rätt till medborgarskap och rösträtt.

(Här kan man se traditionen från antiken i kopplingen mellan könsorgan och intelligens, rationalitet, tänkande.)

Även under 1800-talet ansågs det som en sanning att de ”reproduktiva krafterna” krävde sin del, så att kvinnor som studerade till exempel, riskerade att bli sterila, eftersom kraften för att tänka drogs nerifrån de kvinnliga könsorganen upp till hjärnan och resultatet riskerade att bli sterilitet, eller i vart fall plågsamma menstruationer.

Darwin

Charles Darwin, hade naturligtvis också tankar om kön – *Decent of Man*, översatt till svenska på 1870-talet (*Människans härledning och könsurvalet*). Därmed fördes sexualiteten och framförallt fortplantningen mer explicit in i genusdiskursen.

"With social animals, the young males have to pass through many a contest before they win a female, and the older males have to retain their females by renewed battles. They have, also, in the case of mankind, to defend their females, as well as their young, from enemies of all kinds, and to hunt for their joint subsistence. But to avoid enemies or to attack them with success, to capture wild animals, and to fashion weapons, requires the aid of the higher mental faculties, namely observation, reason."

Kvinnor som inte utsatts för samma press hade inte erhållit lika avancerade sekundära sexuella karaktäristika som män. I stället gav Darwin generöst kvinnor ”empatiska egenskaper” på grund av sina modersinstinkter, en intuitiv förmåga, en snabb förmåga till varseblivning och kanske till imitation, mer så än hos män, ”men några, åtminstone av dessa gåvor utmärker lägre raser och är därför ett förgånget och lägre stadium av civilisationen”.

För att sammanfatta: kvinnor var en lägre, mindre utvecklad sort, puberteten kom tidigare, kvinnor slutar upp att utvecklas före männen, hjärnan hinner inte utvecklas lika mycket, eftersom hjärnas utveckling är den sista produkten i den mänskliga evolutionen.

Otto Weininger

Två storheter påverkade min farmor i grunden: Otto Weininger och August Strindberg. Två extremer, det ska erkännas, men tidstypiska.

Österrikare. Jude. Självmördare – så presenterades han i *Dagens Nyheter* 1906. Författare till en tjock så kallad avhandling: *Geschlecht und Charakter* som kom ut i maj månad 1903. Tre tjocka kapitel: *Kvinnans väsen och vara i universum*, *Judendomen*, och *Kvinnan och mänskligheten*. Grundtesen var att man och kvinna – Man und Weib – inte existerade rena så att säga, utan alla män och alla kvinnor hade olika blandning av M och W i sig. En begåvad kvinna – om nu en sådan varelse påträffades, hade i sig två tredjedelar M och bara en tredjedel W. Och helt i samklang med den nervösa, maskulina tidsandan, gällde det för män att betvinga och rensa ut andelen W i sig. Det var tidens sjuka – det fanns för mycket W i män. Och W – det kvinnliga – var

sannerligen inget att önska sig mycket av. Det var "intet". Det var brist: brist på Ego, brist på själ, brist på moral, brist på tankar.

Sexualitet, man och barn. Att para sig. Att para ihop andra. Det är det enda som intresserar Kvinnan. Den kvinnliga principen är således ingenting annat än sexualitet, medan den manliga principen är sexuell och någonting mer. Och vidare: där kvinnor tänker – om de tänker – tänker de i "henider". Djur och bebisar tänker i henider, ett slags oartikulerade klumpar. Män har passerat det stadiet och tänker mer eller mindre klart och detaljerat.

Boken översattes aldrig till svenska, men den lästes. Inte bara av den bildade klassens unga damer – Emilia Fogelklou tillbringade en sommar med att allvarligt försöka ta till sig hans tankar. Även min farmor läste honom – i original, eller på danska, eller bara om honom det vet jag inte – men hon uppfattade budskapet.

Strindberg

Och så Strindberg som så beundrade Weininger att han sände en krans till hans begravning och menade att den som säger sanningen om kvinnan, han måste ta sitt liv. Ett citat, här ekar Weininger:

"Varför kvinnan avbildas som en sfinx av männen, ha flera orsaker. Hon är ofattlig, emedan hennes själ är rudimentär; hon tänker med magen, levern och livmodern. Hennes omdömen äro dikterade av intressen och passioner, av hunger och könsdrift; hon gör slutledningar efter väderleken och månskiptena."

Även om Weininger och Strindberg också av sin tid räknades till de misogynna, så accepterades självfallet de vetenskapliga påståendena om "Kvinnans" brist: på intelligens, mognad, förstånd, rationalitet – kort sagt, de egenskaper som krävs för att kunna delta i styrandet av ett land, inneha ett viktigt yrke osv. osv.

De feministiska dilemmorna

Denna genusdiskurs skapade de två fundamentala feministiska dilemmorna för rösträttskvinnorna/feminister överhuvudtaget – ja till och med för Maj – att tackla – likhet/särarts dilemmat och "vi kvinnor" dilemmat.

När FBF (Fredrika Bremer-förbundet) bildats på 1880-talet låg frigörelseargumentationen på rättvisan, på den mänskliga likheten – John Stuart Mills argument mot Darwin – användes flitigt:

"Standing on the ground of common sense and the constitution of the human mind, I deny that any one knows, or can know, the nature of the two sexes, as long as they have only been seen in their resent relation to one antohter/.../ what is now called the nature of women is an eminently artificial thing – the result of forced repression in some directions, unnatural stimulation in others."

Budskapet var tydligt: kvinnor måtte behandlas som människor, inte könsvarer.

Ellen Key

Men argumenten hårdnade – Darwins tankar sipprar ner, genuskonflikten växer, och ”kvinnor” är ingen enkel kategori och fronten rämnade när själva Ellen Key trädde in på arenan och talade om *Missbrukad KvinnoKraft*, att kvinnor inte skulle försöka göra om sig och sitt väsen – försnilla sin ”erotiska genialitet” – utan ägna sig åt det de var designade för: erotik och moderskap. Ty hennes lösning – också min farmors lösning – på dilemmat kvinna var att ta olikheten, men knöla till den, expandera den reproduktiva förmågan till ett slags allomfattande moderskap. I min farmors version: ”Endast moderskapet kan fullt utveckla kvinnan. Då öppnar sig hennes innersta väsen och sväller under det nya livets sol, slår ut i blom som rosen om våren.”

LKPR och de två dilemmana

Så där är de, rösträttskvinnorna vid seklets början. Att kräva rösträtt innebar onekligen att kräva det som tillhörde det ”maskulina” – och motståndet blev också svårt.

Inte märkligt då att förespråkarkorna tog sin Key till sig – hon blev ju också en ikon inom rösträttsrörelsens – att försök att vända den samtida dominerande kvinnostereotypen till sin fördel. Modern, den ömma, skulle (Ellen Key) utsträcka sina omsorger också i det stora hemmet, hennes egenart behövdes för att skapa en slags helhet.

Men att kräva medborgerliga rättigheter på basis av den olika, annorlunda, särartskvinnan riskerade onekligen att underordningens rasion d’être accepterades. Kvinnor fick nöja sig med de områden som definierades som deras egna – även om många argumenterade för att just skillnaden borgade för att de behövdes på de manliga arenorna.

En segregerad demokrati.

Belackarna skapade ett slags kvinnomonster av dem – fula, oälskade som i den här bilden, ritad av Albert Engström.

Vi dilemmat

Men hade man/de försökt att konkretisera hur kvinnors reproduktiva roll i samhället skulle vara för att delta i samhället på de manliga villkoren – hade onekligen det andra stora dilemmat infunnit sig – det som hela tiden lurade i bakgrunden. De hade stött på klassamhället och kvinnors helt olika villkor.

Klasskillnaden brände till för den andra vågens feminister och gjorde att de socialdemokratiska kvinnor som kämpade för rösträtten, valde att i första hand göra det inom partiet och inte som medlemmar av LKPR, Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt. Eller som en dubbelstrategi.

Visst fanns dilemmat inom rösträttsrörelsen och visst höll det många av arbetarrörelsens kvinnor avvaktande, men det *är efter* att rösträtten genomförts som VI-kvinnor dilemmat aktiveras, när kvinnor äntligen får ”ge röst” åt sina drömmar. Det är ju då som de stora skillnaderna inte längre kan döljas bakom ”Vi:et”.

De strategier den andra vågens kvinnor/feminister tog till, präglades kanske framför allt av utanförskapets frihet att blanda och ge. Det innebar – som jag tolkar det – att ju längre utanför samhället (riksdag, universitet, arbetsplatser) dessa kvinnor stod, ju större rörelsefrihet tillät de sig när det gällde att argumentera för att bli insläppta. Insläpp som lika, eller insläpp som ”den andra”.

Låt mig sluta med en bild från de stora drömmarnas tid – och återvända till Maj/farmor – och läsa ut min kommande bok:

Den 15 juni hade LKPR anordnat den 6:e internationella rösträttskongressen i Stockholm. Sex dagar i juni där gräddan av rörelsen talade. Världlandet kunde bidra med de två internationella celebriteterna Selma Lagerlöf och Ellen Key. Det var inget som Maj just brydde sig om. Rösträttskvinnor var i hennes värld ”maninnor” – alltså ett slags icke kvinnor, som – ja hela ramsan som kunde ha sjungits av Albert Engström: fula, okvinnliga, haha för ingen ville ha dom, eller så struntade de i sitt kall som mödrar och och och...

Men hade hon suttit i gräset på Skansen på kvällen den 15 juni och lyssnat på dem, kvinnor från Norden, från England, Frankrike, Tyskland, Nederländerna – hur hade hon inte gripits av hänförelse trots allt? Hur hade hon kunnat stå emot när den norska rösträttskvinnan Hanna Isachsen talade med avstamp i Ibsens Per Gynt – som hon ju älskade – och som framhöll precis det hon själv menade. Att kvinnor var en egen sort som behövde rösträtten för att frälsa världen? Fast hade hon suttit där kanske hon insett att rösträttskvinnor inte var en enahanda sort. Kanske hade hon sett någon snörpa lite på munnen när fru Isachsen talade om att det var först nu, när rörelsen övergett likhetsargumenten – som framgångarna kommer. Kanske hade hon också anat spänningen mellan kvinnor från socialdemokratin i enklare halmhattar och kvinnorna med ståtliga hattar från Öfvre Östermalm...

MARITA RHEDIN

DE KVINNLIGA RÖSTRÄTTSKÄMPARNAS SÅNGER

Artikeln bygger på ett föredrag på LF-seminariet *Kvinnlig rösträtt i Norden. Kampen – genomförandet – fortsättningen* den 17-18 mars 2022 i Stockholm.

Marita Rhedin (f. 1965), Sverige arbetar som lektor i kulturvetenskaper vid Göteborgs universitet. Hon disputerade i musikvetenskap 2011 med en avhandling om den litterära vistraditionen i Sverige. Marita Rhedin är också sångerska och utbildad sångpedagog. Som forskare intresserar hon sig särskilt för frågor om musik, sångtext, röst och sceniskt uttryck relaterat till samhällsfrågor.

Att musik kan försätta oss i olika känslotillstånd och påverka oss på ett individuellt plan är välkänt. Men musik kan också användas för kollektiva syften – som verktyg för social och politisk kamp eller protest. Exempelen är många: medborgarrättsrörelsen under 1960-talet, 1970-talets kvinnorörelser, dagens klimatrörelse, i samband med protester mot den dominerande politiska och ekonomiska makten eller för att understödja nationalistiska strömningar.

I Sverige användes unison sång, alltså gemensam enstämmig sång, för att samla och ena det svenska folket under det tidiga 1900-talet. Allsångrörelsen växte fram efter unionsupplösningen från Norge utifrån idén att en gemensam sångrepertoar och själva handlingen, att sjunga tillsammans, skulle stärka känslan av samhörighet inom nationen. Det fanns alltså vid den här tiden en stark tilltro till sångens potential att bygga upp en ”vi”-känsla – upplevelsen av en kollektiv identitet och ett gemensamt mål. Det märks även i kvinnornas kamp för rösträtt. Från lokala föreningsmöten till internationella kongresser gick rösträttskvinnorna samman och hävdade sin rätt i sång. De sjöng och musicerade med specialskrivna texter och musik, men uttryckte sig också genom skådespel, litteratur och visuella uttrycksmedel. Estetiska praktiker utgjorde alltså en del av den politiska kampen. Kopplingen mellan röst i betydelsen stämma/talorgan och röst i betydelsen ställningstagande vid val blir därmed väldigt konkret när vi tittar på kvinnornas rösträttskamp.

Jag ska här lyfta fram två av de sånger som cirkulerade i den svenska rösträttsrörelsen och som specifikt förespråkade kvinnors politiska rättigheter: ”Svenska kvinnors medborgarsång” och ”Kvinnornas sång”. Den förstnämnda skrevs direkt för den svenska rösträttsrörelsen inför ett firande med

Föreningen för kvinnans politiska rösträtt, FKPR, i Stockholm. Den andra sången skrevs för ett internationellt sammanhang, som en samlade sång för den transnationella rörelse som kvinnornas rösträttskamp utgjorde.

Svenska kvinnors medborgarsång

Dikten ”Svenska kvinnors medborgarsång” författades av Ellen Kleman inför FKPR Stockholms femårsfest 1907, vid vilken Kleman själv läste upp den. Den trycktes samma år i arbetarkvinnornas tidskrift *Morgonbris*. I sin helhet har dikten sju strofer och den inleds som ett effektfullt crescendo – en viskning som blir till ett rop:

Det steg som ett hviskande sus uti natten,
Det växte som vind öfver vida vatten,
Det blef till ett samladt, mäktigt rop,
Som ändtligen steg ur de tystas hop.¹

Två år senare tar företrädare för FKPR initiativ till att tonsätta dikten. Fredrika Bremer-förbundets tidskrift *Dagny*, där Ellen Kleman är redaktör och ansvarig utgivare, berättar:

När idén om en rösträttsång satt i musik kom upp, kom man att tänka på denna sång, hvilken tillställdes Emil Sjögren. Hans första tanke var att genomkomponera hela sången. Men den skulle då ej fått arten af en lättfattlig melodi, som lämpade sig för unison sång. Tre strofer utvaldes då såsom mest lämpade sig för det raska marschtempo, som kompositören ville gifva åt kvinnornas medborgarsång. En del förändringar och vändningar af orden gjordes af fonetiska hänsyn för att sammansmälta text och komposition; till mycken liten fromma för texten, men på kompositörens önskan.²

Emil Sjögrens arbete med att omvandla dikten till en sång utmynnar alltså i en nedkortad, något omarbetad version bestående av tre strofer satta till samma musik, att sjungas unisont och med utskrivna pianosats. Föredragsbeteckningen anger ett raskt marschtempo. I tidskriften *Dagny* beskrivs musiken som ”en käck fanfar ... en tonernas segermarsch, som varslar om vår saks gång fram mot seger”.³

Utdrag ur Svenska kvinnors medborgarsång. Bildkälla: Arkiv Gävleborg.

Dikten kan, vill jag mena, ses som en replik till Verner von Heidenstams "Medborgarsång" ur den kända diktcykeln "Ett folk" som publicerades 1899 i *Svenska Dagbladet*, på dagen för valet till riksdagens andrakammare. Här tar Heidenstam ställning för att rösträtten (dvs männens rösträtt) inte ska vara beroende av inkomst: "Det är skam, det är fläck på Sveriges baner att medborgarrätt heter pengar". Ställningstagandet motiveras med att både fattiga och rika medborgare är förpliktigade att försvara landet militärt och därför bör omfattas av lika politiska rättigheter. Att koppla samman värnplikten med rösträtten var ett vanligt sätt att argumentera bland förespråkare för utvidgad rösträtt.⁴ Eftersom kvinnorna inte omfattades av värnplikten gällde dock inte argumentationen för dem. Det är i stället andra rättviseaspekter som Kleman för fram i "Svenska kvinnors medborgarsång": att kvinnorna kämpar, lider och arbetar vid männens sida – men samtidigt förnekas medborgarrätt. Dikten avslutas i fosterländsk anda, om rätten att verka för och tjäna sin nation:

Jag vill medborgarrätt för att verka och tjäna,
För att gagna mitt land, för att samla och ena,
För att knyta tillsammans med fastare band,
Så väl kvinna som man vid ett älskadt land.

Kvinnornas rösträtt sågs alltså inte bara som en rättighet, utan också som en plikt. Dikten tar upp kvinnors och mäns gemensamma strävanden, samt samförståndet dem emellan som det främsta medlet att nå nationell harmoni och därmed på bästa sätt gagna sitt land. Sångens andemening kan sammanfattas med orden "Vi häfda vår plats, och vi kräfva vår rätt/ Du man, som din like af människoätt", vilket Emil Sjögren tonsatt med ett uppåtgående kvartsprång följt av en punkterad rytm och ett crescendo fram till det accentuerade ordet "rätt". En erfaren kompositör som Emil Sjögren hade säkerligen utan svårighet kunnat skapa en mer komplex och varierad tonsättning än denna, men i det här sammanhanget var uppenbarligen musikens användningsvärde viktigare än verkshöjd. Sången skulle kunna sjungas av många människor gemensamt. Valet av marschmusik och beskrivningen av musiken som "en käck fanfar" är också intressant. Marschmusikens karaktär signalerar framåtrörelse, stridbarhet och ordning, vilket har att göra med dess historiska funktion inom det militära – att underlätta koordination vid kollektiv förflyttning och ingjuta mod i soldater inför strid.

"Svenska kvinnors medborgarsång" är en av de tidigaste svenska kamp-sångerna för kvinnors rösträtt. Det går två år mellan det att dikten skrivs och att Sjögren komponerar melodin. Under denna period genomförs lagändringar som gör kvinnor valbara till stadsfullmäktige – ett stort steg framåt i rösträttskampen. Historikern Josefin Rönnbäck framhåller att den kommunala

valbarhetsreformen var ”principiellt och psykologiskt viktig och användes i opinionsbildningen för rösträtten”.⁵ Det fanns alltså skäl till den upprymda segerklang som tonsättningen förmedlar. Vid betraktande av sången drygt 100 år senare upplever jag samtidigt att texten, trots det något ålderdomliga språket och den patriotiska retoriken, stått sig bättre över tid än musiken. Texten uttrycker en mångbottnad rättfärdighetsargumentation som den stramt hållna tonsättningen inte riktigt förmår rymma, men som gör dikten aktuell än idag.

Kvinnornas sång

”Kvinnornas sång” publicerades i tidskriften *Rösträtt för kvinnor* 1912.⁶ Sången uppges vara en översättning av ”Women’s Battle Song” som sjöngs av Elsa Stenhammars damkör vid den internationella rösträttskongressen i Stockholm 1911. I tidskriften föreslås sången som lämplig att sjunga vid den kommande internationella kvinnodagen som började firas i Sverige vid den här tiden. Sången är publicerad med text och melodistämma, utan ackompanjering.

I *Rösträtt för kvinnor* anges inte den svenska översättarens namn, vem som är upphovsperson eller andra uppgifter som kan klargöra varifrån sången kommer. Däremot framgår från en artikel i *Morgonbris*, där Anna Bugge-Wicksell rapporterar från den föregående internationella kongressen i London 1909, att en internationell rösträttsång har antagits. Hon skriver vidare att ”melodi till denna skall om möjligt skaffas till nästa kongress”.⁷ I den officiella rapporten från kongressen i London går det att utläsa att den sång, eller snarare sångtext, som avses är just ”Women’s Battle Song”, författad av ordföranden för Cheltenham’s rösträttsförening Mary Theodora Flower Mills, samt att en tävling utlysts för att sätta musik till texten:

It was proposed, seconded and carried to adopt the words of the hymn at this time. Carried. It was decided to adopt the following words as an international hymn:

THE WOMEN’S BATTLE SONG.

Forward, sister women!
Onward ever more,
Bondage is behind you,
Freedom is before.
Raise the standard boldly,
In the morning sun;
‘Gainst a great injustice,
See the fight begun!

Forward, forward sisters!
Onward ever more!
Bondage is behind you,
Freedom is before.

Women's hands have laboured,
Giving love and life,
Yours is now to follow,
In the glorious strife.
Lift the burden gladly,
Strong in right and youth,
Victors, wreaths must crown you,
Nought can conquer truth.

Forward, forward etc.

It was further decided to arrange a competition for music for the hymn, each National President to be notified of this fact so that announcements may be made in each country. The name of the author of the hymn was then announced, and proved to be Mrs. Theodora Flower Mills.⁸

International Woman Suffrage Alliance (IWSA) var den sammanslutning som organiserade suffragetrörelsen internationellt. I deras officiella månadstidskrift, *Jus Suffragii*, ges regelbundet lägesrapporter om hur arbetet med den internationella hymnen fortskrider. Planerna hade startat redan året innan – och det var något upplyftande och inspirerande som eftersöktes. ”Every nation has its hymn of liberty, why should not the cause of woman have one?”⁹

Att just den här texten hade valts ut bland många insända bidrag motiverades med att den särskilt väl lånade sig till att tonsättas. Dikten skrevs ursprungligen till melodin från en välkänd religiös sång, ”Onward Christian Soldiers”. Nu uppmanas dock kompositörer från alla medlemsländer att bidra med förslag till ny tonsättning. Konventet uppmuntrar också medlemsländerna att låta översätta texten. I augusti 1909 publicerar tidskriften en översättning till esperanto och meddelar att tio kompositioner sänts in från Storbritannien samt en från Nederländerna. En dansk översättning, som uppges passa bra att sjunga till den danska nationalsången, inrapporteras i oktober samma år. I det danska rösträttsförbundets sångbok anges dock melodin ”Brat af slaget rammet” (mer känd som ”Snart er natten svunden”) som lämplig att sjunga översättningen till. I februari 1910 har ytterligare två översättningar, till franska och flamländska, sänts in samt ytterligare två olika melodier att sjunga texten till.

SKREVET TIL ”DEN INTERNATIONALE ALLIANCE FOR
KVINDERS VALGRET”

Mel: Brat af Slaget rammet.

Søstre, Danmarks Kvinder!
Fremad Vejen gaar,
bort fra Krav, der hæmmer,
ud mod frie Kaar.
Løft vort kække Banner
højt i Sol og Dag;
Thi den Kamp, vi fører
gælder Retfærd's Sag.¹⁰

Den 1 december 1910 när tidsfristen löper ut har 15 kompositioner inkommit till Martina Kramers, sekreterare för IWSA. Nu vidtar en noggrann bedömningsprocedur. En för ändamålet utsedd musikkommitté bestående av tre personer från Nederländerna, Tyskland respektive Schweiz får i uppgift att individuellt välja en favorit bland de anonymt insända bidragen. Vart och ett av bidragen är märkt med ett motto, en etikett eller ett ord, som också återfinns på ett förseglat kuvert där kompositörens namn förvaras. Om medlemmarna är eniga ska valet betraktas som kommitténs förslag, men om de föredrar olika kompositioner ska rapporten representera en delad uppfattning. Det slutgiltiga beslutet ska fattas av kongressen i Stockholm 1911. De svenska arrangörerna får i ansvar att säkerställa att sångare som kan presentera den eller de föreslagna kompositionerna finns att tillgå. Uppgiften faller på Elsa Stenhammars damkör från Göteborg. På kongressens näst sista dag, fredagen den 16 juni, framför kören ett av de bidrag som föredragits av kommittén.

I *Dagens Nyheter* följs Stockholmskongressen med intresse. Där noteras att det förslag som framtagits av musikkommittén inte verkar ha fallit alla i smaken:

Ett angenämt afbrott i förhandlingarna utgjordes af Göteborgskörens föredragande af den rösträttssång som vid täflan om en internationell rösträttssång af den för ändamålet tillsatta kommittén ansetts i första rummet böra komma i åtanke. Sången tycktes dock ej slå vidare an.¹¹

”Kvinnornas sång” är till sin karaktär en tidstypisk kampsång. Stilistiskt påminner den om kampsånger från andra samtida rörelser. Sången förmedlar en tydlig uppmaning till handling, till strid, och deklarerar djärvt att segern är inom räckhåll. Den boja som hållit kvinnorna fast ska lösas och segersång ljuda från både ”slott och koja”. Notbilden är fylld av accentueringar på ord som ”fram”, ”spränga”, ”hoppfullt” och ”segern”. Musiken ska enligt föredragsbeteckningen framföras i marschtakt.

Bland de insända tonsättningarna finns också ett svenskt bidrag. Även det är anonymt insänt. Här har sången fått föredragsbeteckningen ”vivace e pomposo”, alltså livligt och pompöst.

Efter kongressen i Stockholm verkar det som om beslutet att anta en officiell internationell hymn rinner ut i sanden för upphovspersonen till den komposition som framförs annonseras aldrig, inte heller namnen på de övriga tävlingsdeltagarna. Kanske hade hela processen med att först rösta fram en sångtext och

Kvinnornas sång med den melodi som sjöngs vid kongressen i Stockholm 1911. Bildkälla: Göteborgs universitetsbibliotek/ Kvinnsam.

RÖSTRÄTT FÖR KVINNOR

Kvinnornas sång.

Marschakt.

Från sitt må-let här-na, Sigt-rer hand i hand!
 Tu-um-å-å-rig ho-ja, Lö-nsu skall en gång

Från sitt se-ger vin-na, Spekt-a Göt-ras land! Från på vår
 I-å från slott och ka-ja, Hö-ja se-ger-sång! Svarta dött-rer

la-ns u-å se-ger-vikt! Hoppfullt rös vlr fa-ns frukt för
 fr-a ska-la så en dag, Hoppens vin-dar si-å Det om

vin-dars dikt! Från till fr-i-let, kvin-nor! — Ingen tre-ka fr-
 ven-na slag. Från-å se-å kvin-nor! — Ingen tre-ka fr-

Från se-ber-ga-å ris-ner! Se-geru skall bli vår.
 Från se-ber-ga-å ris-ner! Se-geru skall bli vår.

*Kvinnornas sång är en översättning af »Women's Battle Song», som sjöngs af Göteborgskören på rösträttskongressen. Översättningen har guldmedalj, såväl denna sång till Elsasom till kvinnornas förtagande som härför att sjungas vid den lifvande kvinnodagen.

Kvinnornas sång

Vivace e pomposo.

Från sitt målet här-na, Sigt-rer hand i hand! Från på se-ger

Handskrivna noter till Kvinnornas sång. Här är det alltså ett annat melodiförslag, som troligtvis aldrig har framförts. På försättsbladet står "Ödmjukt förslag till ny melodi af Svensk Rösträttskvinna". Bildkälla: Riksarkivet/De kvinnliga rösträttsrörelsernas arkiv.

sedan, två år senare, en melodi helt enkelt blivit för utdragen och omständlig – och åsikterna gick uppenbarligen isär. Det är också tänkbart att de svenska rösträttskvinnorna, som inte var lika aktivistiska som de engelska, uppfattade just den här sången som lite för revolutionär i sin stil med ordalydelser som ”spränga fjättrars band”. Det blev i stället den än idag mycket välkända ”The March of the Women” med musik av Ethel Smyth som så småningom kom att inta den symboliska funktionen som suffragetrörelsens signatursång. Möjligen kan man ändå hävda att ”Women’s Battle Song”, genom att den översattes till flera språk och sjöngs till olika nationellt förankrade melodier, ändå blev en internationell hymn för rörelsen – om än inte alls på det sätt som var avsikten från början. Sången är ett bra exempel på den konversation som pågick mellan kvinnor i olika länder, inte bara vad gäller utbyte av strategier och idéer, utan också i fråga om musik, lyrik och andra estetiska uttryck.

Slutnoter

1. *Morgonbris*, Nr 3, 1907. Dikten kan läsas i sin helhet på litteraturbanken.se.
2. *Dagny*, Nr 37, 1909
3. *Ibid.*
4. Sundevall, 2019
5. Rönnbäck, 2004, s 185
6. *Rösträtt för kvinnor*, Nr 2, 1912
7. *Morgonbris*, Nr 6, 1909, s 2
8. *Report IWSA, V Conference*, 1909, s 55. I *Jus Suffragii*, 15 maj, 1909, är ytterligare en strof tillagd.
9. *Jus Suffragii*, 15 aug, 1908, s 2
10. *Landsförbudet for Kvinders Valgret Sangbog*. København, 1910, s 24
11. *Dagens Nyheter*, 17 juni, 1911, s 4

Tryckta källor och litteratur

Dagens Nyheter. Arkivet – DN.se

Dagny. Digitaliserad av GUB/KvinnSam

Jus Suffragii. LSE Digital Library/Women’s Rights Collection

Landsförbudet for Kvinders Valgret. Sangbog. København, 1910. Digitaliserad av Det Kgl. Bibliotek, København

Morgonbris. Digitaliserad av GUB/KvinnSam

Report IWSA, V Conference, 1909. LSE Digital Library/Women’s Rights Collection

Rönnbäck, Josefín. *Politikens genusgränser: den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921*. Diss. Stockholm: Atlas. 2004

Rösträtt för kvinnor. Digitaliserad av GUB/KvinnSam

Sundevall, Fia. ”En man, en röst, ett gevär: kommentar till texter om mäns rösträtt och värnplikt”. I Klara Arnberg, Fia Sundevall & David Tjeder (red.) *Könspolitiska nyckeltexter: Från Det går an till #metoo*. Andra Upplagan. Göteborg & Stockholm: Makadam. 2019

Women’s Franchise. LSE Digital Library/Women’s Rights Collection

Övriga arkiv och otryckt material

Arkiv Gävleborg

Riksarkivet/De kvinnliga rösträttsrörelsernas arkiv

ANN-CATRIN ÖSTMAN

KAMPEN FÖR KVINNLIG RÖSTRÄTT I FINLAND OCH NORDEN

Artikeln bygger på ett föredrag på LF-seminariet *Kvinnlig rösträtt i Norden. Kampen – genomförandet – fortsättningen* den 17-18 mars 2022 i Stockholm.

Ann-Catrin Östman (f. 1965), Finland är akademilektor i nordisk historia vid Åbo Akademi och docent i agrarhistoria. Östmans forskning har främst berört genus, arbete och sociala reformer. Hon har lett projekt om småskalig handel och försörjning, och studerar nu förvisning och mobilitet under 1800-talet. Östman är ordförande för Svenska litteratursällskapets historiska nämnd.

Det här fotografiet är taget i österbottniska Ylihärmä under det lantdagsval som hölls den 15 och 16 mars år 1907. Vid detta val kunde kvinnor avlägga sin röst, något som Serafiina – benämnd som husmor – gjorde i sin hemby Kangas. Som valfunktionär ses Sanna Kangas-Kurki.

När allmän och lika rösträtt infördes i storfurstendömet Finland kunde kvinnor delta i parlamentariska val. Även männens rättigheter utökades och som ett resultat av den radikala representationsreform som genomfördes år 1906 niofaldigades antalet personer som hade rösträtt. Reformen medförde också valbarhet för kvinnor och 19 av 200 ledamöter i den nya enkammarlantdagen var kvinnor. Dessa hade olika bakgrund och bland de nyinvalda fanns exempelvis pigor och lanthusmödrar, adelskvinnor och lärarinnor.

Hur kom det sig att denna genomgripande reform genomfördes? Det är kring den frågan jag resonerar i denna text. Under slutet av 1800-talet hade kvinnor i ökande grad deltagit i offentlighet av skiftande slag: de hade varit aktiva i olika föreningar och

Foto: Museiverket, Finland.

rörelser, de innehade tjänster och verkade som journalister. Dessutom fanns flera aktiva kvinnosaksföreningar. Samtidigt ökade också arbetarrörelsens betydelse – och inom denna ställdes tidigt krav på lika och allmän rösträtt, krav som kraftfullt framfördes inom det Arbetarkvinnoförbundet som grundades år 1900. Dessutom gav liberala kvinnosaksaktivister rösträttsfrågan ett allt större utrymme.

På samma gång som olika organisationer skapades och blev mer betydelsefulla under det sena 1800-talet, präglades Finland av politisk kamp. I slutet av 1890-talet genomförde den ryska överheten reformer som inskränkte den finländska autonomin. Dessa åtgärder sågs som grundlagsvidriga i storfurstendömet och en stor del av befolkningen slöt upp i kampen mot den förda politiken. Även kvinnor aktiverade sig, bland annat i en organisation, Martha, som riktades till husmödrar.

Under de år som föregick beslutet hade Finland således präglats av dramatiska händelser och av ett motstånd mot de politiska åtgärder som den ryska regimen hade drivit under dessa så kallade ”ofärdsår”. Den mycket omfattandeorstrejken som bröt ut hösten 1905 var en viktig orsak till att en genomgripande parlamentarisk reform kunde genomföras – den influerades främst av de ryska strejker och i Finland slöt personer från många olika slag av organisationer upp kring strejken.

I denna artikel redogörs i korthet för kvinnors organisering och de politiska skeenden som föregick beslutet. I första hand diskuteras organisationer och personer som deltog i kampen för rösträtt i Finland, med utblickar mot de övriga nordiska länderna och med beaktande av idéflöden och kontakter. Jag faller främst tillbaka på hur kvinno- och genushistoriker har tolkat den reform som gjordes år 1906, då det radikala beslutet fattades. De mest omfattande studierna om temat har gjorts av historikern Irma Sulkunen, som också har studerat skeendet ur ett komparativt perspektiv. Också historikerna Pirjo Markkola, Riitta Mäkinen, Anne Ollila och Marja-Liisa Hentilä har behandlat tematiken.

Norden, världen och den finländska reformen

Med det beslut som fattades år 1906 lades också grunden för ett nytt representativt system: fyraståndslantdagen som baserades på stånden – adel, präster, borgare och bönder – avskaffades och en enkammarlantdag infördes.¹ I Sverige infördes exempelvis ett system med två kamrar år 1866 och i Danmark år 1849. Även i Sverige var rösträtten starkt begränsad för män, men här utvidgades männens rösträtt år 1909.

Den finländska reformen var således genomgripande: i ett slag tillerkändes kvinnor och en stor majoritet av män möjlighet att rösta samtidigt som själva systemet förändrades. De reformer som gjorde att kvinnor inkluderades i väljarkåren genomfördes således på något olika sätt i de skandinaviska länderna. I Norge utökades kvinnors rösträtt stegvis; år 1907 infördes reglering som utgick från inkomst och förmögenhet, medan allmän och lika rösträtt infördes år 1913. I Island var utvidgningen också stegvis 1915 och 1920, och bland annat ålder

utgjorde en begränsande faktor. I Finland infördes allmän och lika rösträtt på lokal nivå först år 1919. I de övriga länderna förbättrades kvinnornas möjligheter till lokal delaktighet tidigare, med Danmark som något av en föregångare.

I Finland liksom i Norge kan införandet av rösträtt relateras till en uppslutning kring nationen och omvälvningar i Norden och Ryssland år 1905. I Finland kom den storstrejk som utgjorde svallvågor av den första ryska revolutionen att bli en utlösande faktor. När denna var över tillsattes en kommitté som skulle reformera landsdagordningen och ständslantdagen demonterade sig själv. Året 1905 var också dramatiskt för Norges och Sveriges del, medförande en unionsupplösning som blev fredlig men som föregicks av vapenskrammel. I rörelsen för ett självständigt Norge var också kvinnorna centrala.

Norge och Finland var föregångsländer i Europa. Tidigare än här hade reformer emellertid genomförts i Nya Zeeland och Australien, och också här rörde det sig om samhällen i periferin som hade kopplingar till en annan, övergripande statsbildning – det brittiska imperiet. I Nya Zeeland tillerkändes kvinnorna – också de som tillhörde ursprungsbefolkning – rösträtt, men kvinnorna var inte valbara. I Australien kunde kvinnor både rösta och kandidera men denna rättighet omfattande inte kvinnor i ursprungsbefolkningen. Den finländska reformen medförde även valbarhet för kvinnor, men också här fanns några restriktioner. Rösträttsåldern var inledningsvis hög – 24 år – och rösträtt tilldelades exempelvis inte personer som hade skatteskulder, som dömts för lösdriveri eller som reguljärt fick fattighjälp.

Kvinnosak och organisering

I Norden genomfördes reformerna således på lite olika vis. Besluten påverkades dock av ett internationellt samarbete, inte minst mellan kvinnoorganisationer, såväl borgerliga som socialistiska.

År 1884 grundades Finsk Kvinnoförening som kan beskrivas som landets första regelrätta kvinnosaksförening. Samma år grundades motsvarande föreningar även i Sverige och Norge, det vill säga Fredrika Bremer-förbundet och Norsk Kvinnesaksforening. Här märks således en tydlig samtidighet som visar att dessa aktiva influerades av internationella flöden. Den danska motsvarigheten hade grundats redan år 1871.

I Finsk Kvinnoförening var Aleksandra Gripenberg en ledande kraft i arbetet för att förbättra kvinnors positioner. Frågor som berörde hemmet, uppfostran och språk gavs stor betydelse, något som låg i linje med äldre fennomani och de nationalistiska strömningar som definierade hemmet som en nationell angelägenhet. Ett decennium senare, år 1892, grundades ytterligare en kvinnosaksförening och flera medlemmar i den äldre anslöt sig till nya Kvinnosaksförbundet Unionen, en förening som var mera liberal och som i större omfattning underströk vikten av individuella rättigheter. Liknande skillnader mellan olika kvinnosaksgrupper fanns också i de övriga nordiska länderna.

Internationella kontakter var från första början centrala för kvinnorörelsen och den första nordiska kvinnokonferensen arrangerades i Köpenhamn år 1888. Inom de olika föreningarna diskuterades inledningsvis om kravet på kvinnlig rösträtt över huvud taget skulle ingå i agendan och i Finland liksom i de skandinaviska länderna gavs inledningsvis andra frågor större utrymme.

I Norge grundades emellertid Norsk Kvindestemmeretsforening redan år 1885, i Sverige en landsomfattande förening, Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, år 1901. I Finland, där beslutet fattades förhållandevis snabbt, grundades inga sådana föreningar.

Kvinnor och folkrörelser

I Norden finns en omfattande forskning kring folkrörelser – olika slag av massorganisationer som verkade under den tid då samhällena demokratiserades och något som kan kallas ett medborgarsamhälle formades. Många kvinnor valde att delta och därigenom verka samhälleligt. I organisationerna verkade kvinnor ofta tillsammans med män, något som enligt Irma Sulkunen hade en viss betydelse för synen på kvinnor och politik. Sulkunen lyfter specifikt fram betydelsen av kvinnornas verksamhet i nykterhetsrörelsen. I Finland – och i Norge – mobiliserade nykterhetsrörelsen folkliga grupper med nationen som argument och rörelsen fick också betydelse för kampen för nationell självstyrelse. Också andra rörelser som samlade ett större antal deltagare än de utpräglade kvinno-saksorganisationerna kan nämnas, exempelvis Martharörelsen som snabbt spreds över hela landet liksom även de kooperativ som hade många kvinnliga medlemmar, då främst städernas kooperativa affärer.

I Finland skapades kooperativa organisationer som inbegrep bägge språk, en av de aktiva i Kooperationen var Hedvig Gebhard, som även var grundande medlem av Unionen. Den kooperativa tidskrift som hon redigerade förespråkade mejerianslag som skulle minska kvinnornas arbetsbörda och även stödja kooperativa affärer. Aktiv i Martharörelsen var Lucina Hagman, en medlem av Unionen och med om att starta en tidig nykterhetsförening. I olika organisationer formades således nätverk för de kvinno-sakskvinnor och andra som specifikt aktiverade sig för rösträtt. I arbetet för nykterhet sammanfördes även kvinnor från olika politiska läger – från Finsk Kvinnoförening, Unionen och arbetarkvinnorna.

Jämlikhetsideal introducerades i en ökande grad och det var också ett ideal som medförde krav på bildning och kunskap. Betoningen av bildningen, egentligen självbildning, återfanns även i arbetarrörelsen inom vilken det bland annat ställdes krav på en minskning av röstetalen och därigenom även förmögenhetens betydelse i politiska val. År 1899 infördes krav på allmän och lika rösträtt i Finlands Arbetarepartis program. Denna ståndpunkt kom att framföras kraftfullt av det Arbetarkvinnoförbund som grundades år 1900, av företrädare från fackförbund och politiska föreningar.

I Finland grundades således en centralorganisation för arbetarkvinnor förhållandevis tidigt. Som jämförelse kan nämnas att ett socialdemokratiskt kvinnoförbund grundades i Sverige år 1920, även om här tidigt fanns socialdemokratiska kvinnoklubbar. En del av dessa såg det som ett första mål att utveckla mäns rösträtt. Utan tvivel kan det faktum att Arbetarkvinnoförbundet grundades ses som centralt för det som senare sker.

Rösträttsfrågan under det tidiga 1900-talet

Speciellt aktiva i frågan om kvinnors rösträtt var Unionen och arbetarkvinnorna, och dessa grupper hade olika syn på hur rösträtten skulle reformeras – gradvis eller mera radikalt. För de liberala kvinnoakskvinnorna var målet att kvinnorna skulle få rösträtt på samma villkor som män, något som således främst kvinnor ur de mer besuttna klasserna skulle dra nytta av. Dessa grupperingar samarbetade men det rådde naturligtvis också spänningar dem emellan. Bägge dessa aspekter, samarbetet och konflikterna, bidrog till hur frågan utvecklades och till att den kom att lösas på ett radikalt sätt.

För arbetarkvinnorna var kravet entydigt: lika och allmän rösträtt för både kvinnor och män. År 1903 ordnade de ett stort möte i rösträttsfrågan och 10.000 kvinnor samlades i centrala Helsingfors.

År 1904 deltog Annie Furuhjelm som var medlem av Unionen och redaktör för tidskriften *Nutid* i en internationell kongress om kvinnlig rösträtt i Berlin. Inspirerad av deltagandet valde Furuhjelm vid hemkomsten att tillsammans med andra i kretsen kring Unionen samla intresserade till ett stort diskussionsmöte kring rösträtten. De riktade sig särskilt till de organiserade arbetarkvinnorna, som också deltog aktivt. Däremot lyste den andra kvinnoaksföreningen, mer konservativa Finsk Kvinnoförening, med sin frånvaro. Mötet var av allt döma tvåspråkigt och några av kvinnorna fungerade som tolkar. Under mötet uppträdde flera talare och störst intryck förefaller Miina Sillanpää ha gjort. Sillanpää, som sedermera blev Finlands första kvinnliga minister, var ordförande för Tjänarinneföreningen och hade goda kontakter till flera av de kvinnor som arrangerade mötet. Enligt de föreliggande källorna blev mötet stormigt och resultatet förefaller att ha varit att en växande andel av de liberala rösträttskvinnorna nu kom att stöda kraven på allmän och lika rösträtt.

Flera av de aktiva vid detta möte var också engagerade i den så kallade Kvinnokagalen och djupt involverade i det passiva motståndet mot den ryska regimens politik i Finland.

Finland hade kunnat utvecklas på ett annat sätt. Frågan om rösträtt för kvinnor beaktades i ständslantdagen ett flertal gånger under åren 1904 och 1905, och resultatet kunde faktiskt ha blivit en stegvis utvidgning av kvinnors rösträtt. Bland annat inom bondeståndet förhöll man sig positivt. Förslag till kvinnors rösträtt hade givits redan 1867 och senare även 1896.

Under 1905, ett händelserikt år, förändrades inställningen till frågan snabbt bland de politiska partierna. Bland de konservativt hållna gammalfinnarna kunde pendeln svänga, medan en del liberala politiker – bland annat de så kallade konstitutionella som i kampen mot förryskningen starkt återopade grundlagen – förblev kritiska till för genomgripande förändringar. Under år 1905 ökade Arbetarkvinnoförbundet i popularitet och lyckades få gehör för sina krav. Kvinnorna i Unionen övergick slutgiltigt till att stöda kravet på allmän och lika rösträtt.

Kring storstrejken samlades många olika organisationer och politiska sammanslutningar, som kunde ha olika målsättning – att få ett slut på förryskningsåtgärderna, mindre reformer eller en revolution. Frågan om kvinnors rätt att rösta förefaller dock inte ha getts något större utrymme under själva strejkveckan. När strejken var slut och det hade grundats en kommitté för planering av ny lantdagsordning fanns en rätt så stor enighet om att också kvinnor skulle inkluderas i väljarkåren. När den nya lantdagsordningen diskuterades framfördes ingen omfattande kritik mot kvinnornas medverkan vid valurnorna – medan enstaka politiker ställde frågor om valbarhet också var nödvändigt. En tillfälligt försvagad kejsare godkände förslaget våren 1906 och det system som skapades var då det mest demokratiska i Europa.

Det finns många skäl till att detta skedde. Under detta dramatiska år var genomgripande förändringar möjliga. Den andra stora aspekten – att alla män fick rösträtt – förfaller att ha godkänts snabbt, kanske som en eftergift till en växande arbetarrörelse. Bland orsakerna till att kvinnorna inkluderades fanns tvivelsutan deras aktivitet under ofärdsåren och medverkan i olika folkrörelser. För vissa framstod också kvinnor som ett lugnande eller konservativt element. Och några har framhållit att landet var gammaldags, fortsättningsvis präglad av hushåll och en kollektiv världsbild, där uppfattningar om skillnader mellan det privata och det offentliga ännu inte hade utvecklats. Viktigt är dock att komma ihåg de kvinnor som på olika sätt kämpade för den här frågan, emellanåt med män och i olika slag av nätverk.

Fotnot

1. När perioden före självständighetstiden studeras används ordet lantdag – det vill säga ett begrepp från äldre svensk lagstiftning.

Referenser

Blom, Ida. '1905 – et gledens eller sorgens år.' In 1905: *Nye perspektiver*, edited by Øystein Sørensen, 101–116. Oslo: Aschehoug, 2005.

Hagner, Minna & Teija Försti. *Suffragettien sisaret*. Unionei Naisasialiitto, Helsinki 2006.

Markkola, Pirjo & Alexandra Ramsay (toim.) *Yksi kamari – kaksi sukupuolta. Suomen eduskunnan ensimmäiset naiset*. Helsinki: Eduskunnan kirjasto, 1996.

Suffrage, Gender and Citizenship: International Perspectives on Parliamentary Reforms, edited by Irma Sulkunen, Seija-Leena Nevala-Nurmi and Pirjo Markkola, Cambridge Scholars Publishing, 2009.

Sulkunen Irma, Maria Lähteenmäki and Aura Korpi-Tommola. *Kvinnorna i Riksdagen*. Helsinki: Edita, 2007.

ERLA HULDA HALLDÓRSDÓTTIR och
RAGNHEIÐUR KRISTJÁNSDÓTTIR
GENOMFÖRANDET –
POLITIKEN, INSTITUTIONERNA,
VALDELTAGANDET PÅ ISLAND

Artikeln bygger på ett föredrag på LF-seminariet *Kvinnlig rösträtt i Norden. Kampen – genomförandet – fortsättningen* den 17-18 mars 2022 i Stockholm.

Erla Hulda Halldórsdóttir är professor i historia vid Islands universitet. Hon har forskat kring kvinnor och genushistoria, biografier och historiskt skriftbruk. Hon är medförfattare till *Konur sem kjósa. Aldarsaga* (Ett sekel av kvinnliga röstberättigade) (2020) om historien kring kvinnors rösträtt på Island.

Ragnheiður Kristjánsdóttir är professor i historia vid Islands universitet. Hon har forskat om nationalism, demokrati, vänsterpolitik och genus. Hon är nationell redaktör för *Scandinavian Journal of History*. Hon är medförfattare till *Konur sem kjósa. Aldarsaga* (Ett sekel av kvinnliga röstberättigade) (2020).

I juli 1911 samlades över tusen deltagare till International Women's Suffrage Alliances (IWSA) kongress som hölls på Grand Hotel i Stockholm. Drygt hälften av deltagarna var representanter för sina respektive länder. Två av dem var från Island, Laufey Valdimarsdóttir, 21 år och studerande vid Köpenhamns universitet, samt den 31-åriga Inga Lára Lárusdóttir.¹ Den senare hade några år tidigare studerat språk i Danmark och Sverige och vistades nu åter i Skandinavien för att utbilda sig inom handarbete och barnpedagogik.² Detta var första gången Island deltog i en IWSA-kongress i egenskap av formellt medlemsland, däremot hade Bríet Bjarnhéðinsdóttir (som faktiskt var Laufeyns mor) 1906 bevistat organisationens kongress i Köpenhamn och därefter bildat Kvenréttindafélag Íslands (1907).³

Efter att Laufey och Inga Lára kommit hem till Island blev de båda ivriga förespråkare för kvinnors rättigheter och aktiva deltagare i kvinnorörelsen, såväl på hemmaplan som i internationella sammanhang. Lite senare i artikeln behandlas Inga Lárás insatser för kvinnors rättigheter närmare.

År 1911 var allmän rösträtt för kvinnor inom räckhåll i alla de nordiska länderna. I Finland var den redan ett faktum och i de övriga länderna diskuterades den. Emellertid var det en sak att ge kvinnor parlamentarisk rösträtt och valbarhet och en helt annan att verkligen välja in dem som parlamentsledamöter.

Det förekom dock att dessa två frågor verkade förenas. På Island kan nämnas de kvinnliga kandidaterna till kommunalvalet i Reykjavík 1908. Vid det laget hade den begränsade rösträtten och valbarheten för kvinnor till kommunfullmäktige utvidgats och ett antal kvinnor i Reykjavík kandiderade gemensamt på en lista som fick flest röster i kommunalvalet 1908.⁴ Men dessa framgångar utgjorde undantag.

De kvinnliga kandidaternas framgång i Reykjavík 1908 ingav förhoppningar men det visade sig snart att det skulle bli svårt för kvinnor att bli invalda såväl till kommunfullmäktige som Alltinget.

Allteftersom tiden gick kom Island på efterkälken jämfört med alla de andra nordiska länderna. Inte förrän 1983 når de isländska kvinnorna 10 %-strecket vad gäller andelen parlamentsmandat. Den milstolpen nådde Sverige 1953, Danmark 1966 och Norge 1973. I Finland passerades den redan 1907.⁵

Nedan kommer vi att diskutera kvinnors deltagande i politiken på Island och sätta detta i ett nordiskt perspektiv. Våra huvudsakliga frågor är: Hur kunde kvinnorna utnyttja sina nyvunna politiska rättigheter, hur föreställde de sig att de kunde utnyttja dem och vad gjordes för att de skulle kunna utnyttja dem?

Vi bygger i stor utsträckning på vårt forskningsarbete inför boken *Konur sem kjósa. Aldarsaga* som utgavs hösten 2020. Förutom undertecknade är också Kristín Svava Tómasdóttir och Þorgerður H. Þorvaldsdóttir medförfattare. Boken tar upp kvinnors – kvinnliga väljares – liv och politiska kontext på Island under hundra år.

Politiken och kvinnorna

En av de faktorer som komplicerar den första tid då kvinnor hade rösträtt är åldersgränsen. På Island fick bara kvinnor som var 40 år eller äldre rösträtt 1915 medan den allmänna rösträttsåldern för män var 25 år. Lagstiftningen stipulerade att åldersgränsen skulle sänkas med ett år i taget de följande 15 åren, alltså tills 25-årsgränsen nåddes.

Den omfattande forskning som bedrivits i samband med hundraårsjubileet av kvinnors allmänna rösträtt, både i Norden och andra länder, har visat att det i många kretsar argumenterades för att med olika spärrar begränsa vilka som skulle få rösträtt och när. Man anförde ålder, gifta och ogifta kvinnor, fasta tillgångar osv. och huruvida man borde införa rösträtten stegvis.⁶

På Island orsakade segern i Reykjavíks kommunalval 1908 rädsla hos många konservativa män. Några av dem satt i Alltinget och under de följande åren argumenterade de för att valet i Reykjavík var ett exempel på hur kvinnor kunde missbruka sin rösträtt (kvinnor valde kvinnor). Därför kunde kvinnor inte anförtros rösträtt till Alltinget, och det mest förnuftiga vore att ge denna rösträtt stegvis. Det finns grund för att anta att fyrtioårsgränsen infördes för att hålla de kvinnliga väljarna borta från makten, i synnerhet yngre kvinnor som troligen var mer benägna än de äldre att ha egna åsikter. Dock avskaffades åldersgränsen 1920 efter att Island fått självstyre 1918.

När det gäller den låga andelen kvinnor i det isländska parlamentet är det viktigt att hålla i minnet att de politiska partierna började formera sig vid den tid då kvinnor fick rösträtt. Det var alltså inte förrän efter 1900-talets första två decennier som ett politiskt system med partier till höger, vänster och i mitten hade formats. Islands omdaning från agrart till modernt samhälle skedde först under 1900-talets början. I och med det stod demokratins utveckling överst på listan, längst ner stod social och ekonomisk utveckling.

Till skillnad från i grannländerna saknades det på Island en grogrund för klasspolitik på 1800-talet, och inte förrän 1916 bildades det första moderna politiska partiet. Också den isländska moderniseringens historia har betydelse för förståelsen av kvinnorrättsrörelsens utveckling. Sen urbanisering, ett fåtaligt borgerskap, kvinnors begränsade tillgång till utbildning och en odifferentierad arbetsmarknad hade betydande inverkan på kvinnors möjligheter att leva självständiga liv.

Inget av de politiska partier som trädde fram efter 1916 nämnde särskilt kvinnor i sina första politiska program. De var mer eller mindre osynliga i den politiska debatten ända till 30-talet. Visst vände man sig gärna till kvinnor på valdagen men då enbart som husmödrar och inte som självständiga politiska aktörer.

Det tredje förhållande som kan nämnas för att förklara det låga antalet kvinnor i Alltinget är valsystemet. Under de första decennierna efter att kvinnor fått rösträtt valdes de flesta parlamentsledamöter lokalt i enmans- eller tvåmansvalkretsar. Det innebar att kvinnor bara hade möjlighet att bli valda om de sattes på första eller andra plats på valsedeln. Dessutom valdes sex alltingsledamöter (tre åt gången) i särskilda riksomfattande val, fram till 1930. Kvinnorna insåg snabbt att det enda sättet att få in en kvinna i parlamentet i dessa val var att lägga fram en särskild kvinnolista. Precis det gjorde man 1922, vilket vi går närmare in på nedan.

Endast fem kvinnor blev invalda till Alltinget före 1950. Från 1938 till 1945 satt ingen kvinna i parlamentet och inte förrän 1949 valdes två kvinnor in samtidigt (det sammanlagda antalet alltingsledamöter var då 52). Och inte förrän 1978 valdes den första kvinnan in för socialdemokraterna. Det dröjde till 1970 innan en kvinna blev minister, och det bara under ett år. Sedan gick tretton år

innan en kvinna blev minister igen. Detta skedde 1983, samma år som kvinnor återigen la fram en särskild kvinnolista för att motarbeta könsfördelningen i Alltinget och göra ett försök att förändra den patriarkala samhällsordningen.⁷

Kvinnors agens

Trots att kvinnorrättskämparna var rejält missnöjda med 1915 års fyrtioårsgräns, var de optimistiska om fortsättningen och trodde på att kvinnor framdeles inte bara skulle delta i valen som väljare utan också få platser på valsedlarna. Detta kan man läsa om i de kvinnotidskrifter som utkom på den här tiden; *Kvennablaðið* som Bríet Bjarnhéðinsdóttir gav ut i 25 år (1895–1919) och *19. júní* som Inga Lára Lárusdóttir (den ena av de två som var i Stockholm 1911) grundade 1917 och gav ut fram till 1929.

Kvinnotidningarna var ett forum som kvinnor skapade för sig och sina intressefrågor, inte minst kvinnorrättigheter. I dessa tidskrifter var det möjligt att presentera, diskutera och forma idéer om kvinnors krav och om jämställdhet. Kvinnotidningar, och här i meningen tidskrifter som var språkrör för kvinnorrättsorganisationer eller enskilda kvinnorrättsförfäktare, gavs ut i de flesta länder. Några hade internationell spridning, som t.ex. *Jus Suffragii* som gavs ut av IWSA.

De isländska kvinnotidningarna pläderade outtröttligt för vikten av att kvinnor gjorde sig gällande i det offentliga livet och deltog i beslutsfattandet på politikens högsta nivå. Dessutom framlade redaktörerna, i de samtida transnationella idéströmningarnas anda, argument för att kvinnors perspektiv och kunskaper var nödvändigt för att åstadkomma samhällsförändringar. Det kunde vara komplicerat eftersom samhällsmodellen i grunden byggde på idén att kvinnor tillhörde den privata sfären, hemmet, och männen den offentliga. I sin tidskrift *19. júní* sökte Inga Lára Lárusdóttir lösa upp eller tänja på gränserna mellan sfärerna genom att tala om det offentliga som ”samhällshemmet” som behövde kvinnors krafter, precis som det privata hemmet.⁸

De isländska kvinnotidningarna hänvisar ofta till andra nordiska tidskrifter om kvinnorrättigheter, som t.ex. den norska *Nylænde* och svenska *Rösträtt för kvinnor*. 1918 kan t.ex. Inga Lára Lárusdóttir berätta den ”glada nyheten” att i Sverige var en lagstiftning om kvinnlig rösträtt nära förestående, och presenterar för *19. júní*s läsare de nio kvinnor som valdes in i den danska riksdagen i april 1918.

Allteftersom åren gick dämpades optimismen hos de isländska kvinnorrättsförfäktarna efter 1915. Kvinnors valdeltagande var mycket lågt i det första valet 1916, bara 10 %. Den enda kvinna som kandiderade, Bríet Bjarnhéðinsdóttir, blev inte invald. I själva verket var det så många väljare som strök henne från listan att hon ramlade ner ett steg.

I kommunalvalen i Reykjavík i början av 1922 fick ingen kvinna plats i kommunfullmäktige, för första gången sedan 1908, men så ställde man heller

inte upp med en särskild kvinnolista. Och den så kallade husmodersideologin (ibland kallad ”den nya feminismen”), paradoxala idéer om skillnadernas jämställdhet, dvs. att kvinnor till sin natur var annorlunda än män vilket kunde göra dem kompetenta för vissa uppgifter men inkompetenta för andra, växte sig allt starkare.⁹

Året innan, 1921, påminde Inga Lára Lárusdóttir 19. júnis läsare om att isländska kvinnor hade haft rösträtt till Alltinget i sex år. Under den tiden hade det hållits både valkretsval och riksval. ”Men var är kvinnorna?” frågar hon, och svarar: ”Ingenstans.” Faktiskt, skriver hon, går kvinnorna till valurnorna för att välja män från kandidatlistor de inte alls deltagit i att sammanställa. Kvinnor måste lägga fram en kvinnolista till riksvalet nästa år, 1922.¹⁰

Hon uppmanar alltså till att kvinnorörelsen ska ena sig om en kvinnolista till alltingsvalet, precis som kvinnor med god framgång hade gjort vid kommunalvalet i Reykjavík 1908 när murar behövde raseras. Då samarbetade olika kvinnor och olika kvinnoorganisationer för att försäkra sig om kvinnolistans framgång och det samarbetet höll i sig, dock inte utan konflikter, i närmare halvtannat decennium.

Inga Lárás återkommande artiklar och uppmaningar, men inte minst det faktum att inga kvinnor valdes till kommunfullmäktige i Reykjavík 1922, resulterade i att kvinnor runt om i landet uppmuntrade varandra till att skapa enbart kvinnliga kandidatlistor. Det slutade med att man presenterade ”Kvinnolistan” med fyra kända kvinnors namn.¹¹

Överst stod Ingibjörg H. Bjarnason, rektor för Kvennaskólinn i Reykjavík, på andra plats Inga Lára Lárusdóttir, redaktör och lärare, på tredje plats Halldóra Bjarnadóttir, lärare och hemslöjdskonsulent och på fjärde plats stod poeten Theodóra Thoroddsen. Nämnas kan att tre av dessa fyra kvinnor var ogifta och hade utbildat sig utomlands. Det är ett gemensamt kännetecken för många kvinnoaktivister i Norden och övriga världen att de var välutbildade och ogifta.

Valkampen ägde rum på 19. júnis sidor och i särskilda valtidningar för kvinnor, på möten och med artiklar och insändare i dagstidningarna, förutom med brevutskick. Kvinnolistans valfrågor var först och främst frågan om riks-sjukhuset och ”sócíalmálin”, alltså bevakande av kvinnornas, hemmets och familjens intressen, det som har kallats *välfärdsfeminism*. Med andra ord en kamp för sociala förbättringar.¹² Kvinnornas kandidatur återspeglar på många sätt den komplicerade tid mellankrigsåren utgjorde. Valkampens frågor rättade in sig i ledet av vedertagna idéer om naturliga säregenskaper hos kvinnor, men kandidaturen var ändå radikal och handlade om kvinnors synlighet i politiken, att de skulle delta i ”mäns och kvinnors samhällshem”. Därmed visade de att de ville använda sin rösträtt från 1915 inte bara för att välja in män utan för att själva få inflytande.

Kvinnolistan rönt stora framgångar, fick 22,4 % av rösterna och ett alltingsmandat som intogs av Ingibjörg H. Bjarnason. Ingibjörg satt i parlamentet till 1930, den enda kvinnan bland 42 manliga ledamöter.

Både före och efter valet hävdade de politiska partierna att kvinnolistan var ett rent vansinne. Man påstod att kvinnor var oerfarna i politiken, inte förstod sig på ekonomi, och att det var ”äregiriga” kvinnor som styrde och ställde. De utmålades alltså som motsatser till ”vanliga” (medgörliga) kvinnor. Det är en välkänd formulering mot kvinnor både nu och då som arbetar för jämställdhet att beskriva dem som okvinnliga eller på något sätt annorlunda än kvinnor bör vara. Man kan tillägga att många alltingsledamöter visade öppen antipati mot Ingibjörg och kallade de frågor hon tog upp för svekfulla.

I backspegeln har vissa som granskat de isländska kvinnolistorna, både under 1900-talets första decennier och i början av 1980-talet, sett dem som tecken på de isländska kvinnornas styrka och kraftfullhet. Verkligheten är emellertid mer komplicerad än så. Kvinnorna och kvinnoorganisationerna var så illa tvungna att lägga fram sin egen kandidatlista – det politiska systemet var annars inte redo att släppa in dem och låta dem få politisk agens. Som nämdes tidigare var kvinnliga föreningar och organisationer inte alltid eniga om vilka kvinnors intressen eller kampfrågor borde vara. Dock står det klart att enighet kunde uppnås när det verkligen gällde, som i fallet med 1922 års val. Men det här är ändå ingen framgångssaga. Inför valet 1926 sammanställdes återigen en kvinnolista, men den fick inget utbrett stöd av landets kvinnor. De politiska tidningarna och de politiska partierna välkomnade detta faktum och sa att detta skulle vara till lärdom för kvinnorna: kön spelade ingen roll och jämställdheten var ju vunnen.

Genombrottet

På 40- och 50-talen kunde man skönja en tilltagande otålighet i kvinno- och kvinnorsaksformuleringar. De deltog i ett gott transnationellt samarbete och inspirerades av den kvinnokamp som pågick under andra världskriget och som fortsatte därefter. I liknande grad inspirerades man av utropandet av republiken Island 1944 som sporrade kvinnorna att kräva möjlighet att tillvarata sina rättigheter och säkra platser på de politiska partiernas valsedlar. I annat fall hotade de med att de skulle bli tvungna att skapa en ny kvinnolista. De jämförde gärna sin situation med den som rådde i de andra nordiska länderna där andelen kvinnor i parlamenten var högre än på Island och att kvinnor hade fått ministerposter i Danmarks och Finlands regeringar redan på 1920-talet, och i slutet av 40-talet i Norge och Sverige.

Det var inte bara politiken de riktade blicken mot. Under efterkrigstiden skrev de isländska kvinno- och kvinnorsakstidskrifterna mycket om hur långsamt det gick för isländska kvinnor att bli anställda som tjänstemän i statsapparaten och offentlig förvaltning, i akademien och inom konstvärlden.

Därför kom det som en frisk fläkt när Bodil Begtrup utnämndes till ambassadör till Island (den första danska kvinna som blev ambassadör). Begtrup figurerade ofta i de isländska kvinnoaktiviteterna och upprätthöll god kontakt med kvinnorörelsens företrädare. Hon bjöd hem kvinnoföreningarnas ledare till sitt hem när hon hade varit på möte i FN och berättade vad som avhandlats där. Begtrup hade arbetat för FN och var med om att grunda Kvinnokommissionen 1947. Det var alltså den danska ambassadören som såg till att hålla isländska kvinnor informerade om det allra senaste vad gällde FN:s arbete för kvinnor och kvinnors rättigheter.¹³

Vad beträffar kvinnorörelsens fortsatta outtröttliga kamp var det inte förrän efter 1970, med tillkomsten av Rödstrumperörelsen på Island, som patriarkatet började ge efter. Å andra sidan var det inte förrän med Kvinnokandidaturen 1982 (till kommunfullmäktigevalet i Reykjavík) och bildandet av Kvinnolistan inför alltingsvalet 1983 genombrottet kom. Först då, 1983, steg andelen kvinnliga alltingsledamöter från 5 % upp till 15 %.

Slutord

I grova drag kan man säga att i de flesta länder var motståndet mot kvinnor som politiska representanter byggt på essentialism och patriarkatets ideologi om kvinnors rätta roll. Den politiska medborgarens kännetecken formades enligt manlig förebild. Fritänkande, demokratiska samhällen fortsatte alltså att hålla fram en vit, bildad, rationell, ekonomiskt självständig och heterosexuell man som modell för den politiska medborgaren. Denna syn var kanske mest framträdande i de konservativa leden men den upprätthölls också av politiska rörelser av alla färger under så gott som hela 1900-talet.

Enligt *Global Gender Gap Report* har Island varit världsmästare i jämställdhet de senaste åren (Finland, Norge och Sverige ligger också på de fem översta platserna). Faktum kvarstår dock att fram tills helt nyligen låg Island avsevärt långt efter de övriga nordiska länderna, vilket här har belysts. Grundläggande rättigheter ernåddes visserligen tidigt men möjligheterna eller utrymmet att tillämpa dem var begränsade långt in på 1900-talet.

Översättning från isländska:
Ylva Hellerud

Noter

1. Leila J. Rupp, *Worlds of Women. The Making of an International Women's Movement* (Princeton: Princeton University Press, 1997); „Kvenna stórþingið í Stockhólmi“, *Kvennablaðið* 10. ágúst 1911, 53-55.
2. Hrafnhildur Ragnarsdóttir, „Hver var hún? Inga Lára Lárusdóttir og tímarit hennar 19. júní“, *Sagnir* 24 (2004), 26–35; Inga Lára Lárusdóttir, ”Barnagarðar Fröbels”, *Kvennablaðið* 15. júní 1911, 36-37.
3. Sigríður Th. Erlendsdóttir, *Veröld sem ég vil. Saga Kvenréttindafélags Íslands 1907–1992*. Reykjavík: Kvenréttindafélag Íslands, 1993.
4. Om kvinnokandidaturerna i Reykjavík 1908-1922 se: Auður Styrkársdóttir, *From feminism to class politics. The rise and decline of women's politics in Reykjavík, 1908-1922* (Umeå: Umeå Universitet, Department of Political Science, 1998).
5. Drude Dahlerup, “Kvinder i nordisk politik – en stadig fremgangssaga?”, *Kön och makt i Norden. Del II. Sammanfattande diskussion och analys*. TemaNord 2010:525 (Köpenhamn: Nordiska ministerrådet, 2010), 138–156, 142. Se flera artiklar om jämställdhet i Norden i denna skrift samt i: *Kön och makt i Norden. Del I. Landsrapporter*. TemaNord 2009:569 (Köpenhamn: Nordiska ministerrådet, 2009).
6. *Før og efter stemmeretten. Køn, demokrati og velfærd, rüstj.* Annette Borchorst og Drude Dahlerup (Kaupmannahöfn: Frydenlund, 2015); *Allmän rösträtt? Rösträttens begränsningar, rüstj.* Annika Berg og Martin Ericsson (Göteborg og Stockholm: Makadam: 2021); Hilde Danielsen, Erinn Larsen og Owsen, *Norsk Likestillingshistorie 1814–2013* (Bergen: Fagbokforlaget, 2013).
7. Se mer om detta ämne i boken Hulda Halldórsdóttir, Kristín Svava Tómasdóttir, Ragnheiður Kristjánsdóttir, Þorgerður H. Þorvaldsdóttir, *Konur sem kjósa. Aldarsaga* (Reykjavík: Sögufélag, 2020).
8. Inga Lára Lárusdóttir, „19. júní“, *19. júní* 1:1 (1917), 2.
9. Sigríður Matthíasdóttir, *Hinn sanni Íslendingur. Þjóðerni, kyngervi og vald á Íslandi 1900–1930* (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2004).
10. „Framtíðarmál“, 19. júní 4:2 (1921), 9–10.
11. „Áskorun til íslenzkra kvenkjósenda“, *19. júní* 5:10 (1922), 76–77.
12. „Áskorun til íslenzkra kvenkjósenda“, *19. júní* 10:5 (1922), 76–77; „Þjóðfélagslegt hlutverk kvenna“, *Kvennablaðið* 30. september 1917), 65–67. Om utländska förhållanden se: Joan Sangster, *One Hundred Years of Struggle. The history of Women and the Vote in Canada* (Vancouver: UBC Press, 2018), 8–9.
13. Bodil Begtrup, „Konurnar og þjóðfélagið“, 19. júní 2 (1952), 8–9; Bodil Begtrup, „Sameinuðu þjóðirnar og konurnar“, *Húsfreyjan* 1:2 (1950), 4–6; Sigríður J. Magnússon, „Við brottför Bodil Begtrup sendiherra“, *19. júní* 6 (1956), 8–9. Se även *Konur sem kjósa. Aldarsaga*.

GABRIEL ROMANUS

KVINNORNAS INTÅG I POLITIKEN – BETYDELSE OCH KONSEKVENSER

Artikeln bygger på ett föredrag på LF-seminariet *Kvinnlig rösträtt i Norden. Kampen – genomförandet – fortsättningen* den 17-18 mars 2022 i Stockholm.

Gabriel Romanus (f. 1939), Sverige är fil. kand, i samhällsvetenskap och matematik. Han var riksdagsledamot 1969-82 och 2002-2006 och socialminister 1978-79. Han satt i Nordiska Rådet 1977-82 och 2002-2006 (president 2004). Åren 2001-2009 var Gabriel Romanus president i NordAN – Nordiskt Alkohol- och Narkotikapolitiskt samarbete (en sammanlutning av frivilligorganisationer i Norden och Baltikum). Han var också verkställande direktör i Systembolaget 1982-1999. Gabriel Romanus är LF Medlem.

Under mer än hälften av de hundra år som har gått sedan kvinnor genom en grundlagsreform fick rösträtt i Sverige, har jag varit en aktör inom den svenska jämställdhetsdebatten och arbetet för jämställdhet mellan kvinnor och män. Jag är socialliberal, och har sedan 1950-talet varit aktiv i Folkpartiet (numera Liberalerna). Jag vill påpeka att jag inte, som övriga talare på seminariet, är forskare.

Jag kommer, mot bakgrund av mina erfarenheter som aktör, ge min bild av utvecklingen av jämställdheten mellan kvinnor och män i Sverige under senare hälften av de hundra åren med kvinnlig rösträtt i Sverige. Givetvis försöker jag vara både saklig och rättvis, men det kan nog inte undvikas att framställningen blir både partipolitiskt färgad och personlig.

Jag kommer att koncentrera mig på två teser, som jag givetvis tycker är väl grundade.

En första tes

Min första tes är att Sverige är ett litet land, vilket innebär att några enskilda aktörer kan spela stor roll, vid sidan av de allmänna sociala och ekonomiska trender som givetvis, liksom i alla länder, har haft stor betydelse för jämställdheten mellan olika grupper, bland annat mellan kvinnor och män.

Det är svårt att hävda, att Sverige var ledande på jämställdhetens område under 1900-talets första årtionden. Tvärtom: de svenska kvinnorna fick rösträtt sist i Norden. Men under den senare delen av århundradet har utvecklingen av

jämställdheten i Sverige skett i ökat tempo, så jag tror att man kan säga, att Sverige nu betraktas som ett av de mest jämställda länderna, vilket bl.a har kommit till uttryck under FN:s kvinnokonferenser.

Många personer har naturligtvis bidragit till detta, inte minst ett antal kvinnliga politiker. Den som jag vill främst lyfta fram är dock författaren och debattören Eva Moberg. Hon blev aldrig partipolitiker, men icke desto mindre kom hon att påverka politiken på flera områden, framför allt jämställdheten. 1961 publicerade hon uppsatsen ”Kvinnans villkorliga frigivning” som ingick i debattboken *Unga liberaler*. Enligt min uppfattning kan den ses som en viktig milstolpe i den svenska jämställdhetsdebatten. Eva Moberg blev genom sin uppsats i ett slag den ledande jämställdhetsdebattören i Sverige. Hon inbjöds att presentera sina tankar – och försvara dem mot konservativa angrepp – både i TV och andra medier, och på möten över hela landet. Hon blev också rådgivare till regeringens jämställdhetsdelegation och ingick i den svenska delegationen och talade vid FN:s kvinnokonferens.

Vad var det då som var nytt och epokgörande i Eva Mobergs uppsats? Enligt min mening var det att hon på allvar pekade på mannens roll för jämställdheten. Hon menade att kvinnans frigivning var ”villkorlig”, i den meningen att hon fick lika rättigheter med mannen, endast på villkor att hon fortfarande skulle ha huvudansvar för barnen och det gemensamma hemmet.

Detta ökade fokus på mannen fick konsekvenser för jämställdhetspolitiken, mest synligt i att moderskapspenningen gjordes om till det som kom att heta föräldraförsäkring. Det väckte så småningom internationellt uppseende bl.a vid FN:s kvinnokonferenser att män kunde få statligt stöd för att vara hemma med barnen. Nu har andra länder följt efter Sverige, och i något fall (Island) även gått längre i jämställdhet inom föräldraförsäkringen.

Som ett annat vittnesbörd om Eva Mobergs betydelse kan nämnas att den legendariska amerikanska jämställdhetskämpen, domaren i USAs högsta domstol, Ruth Bader Ginsburg läste och påverkades av Eva Mobergs uppsats när hon deltog i ett juridiskt samarbetsprojekt mellan amerikanska och svenska forskare.

Att Eva Moberg aldrig blev partipolitiker betydde inte att hon saknade blick för betydelsen av politiskt arbete och strategi. Tillsammans med Annika Baude och Stina Thyberg, som båda hade anknytning till SNSs banbrytande antologi *Kvinnors liv och arbete*, tog hon initiativ till ett nätverk för jämställdhet som fick stort inflytande på 1960-talet och framåt. Det kom att kallas Grupp 222 (uppkallat efter Annikas hus med adress Alviksvägen 222, där gruppens möten hölls).

Gruppen innehöll flera uttalade socialdemokrater och liberaler, men också ett antal fristående mediemänniskor och experter. Verksamheten bestod i att vi träffades och diskuterade olika frågor av betydelse för jämställdheten, ofta med utomstående experter som inledare. Sedan agerade vi var och en i sitt sammanhang, med ledning av diskussionen, men utan att formella beslut fattades, utöver ett ganska allmänt hållet program.

Jag tror att man utan att överdriva kan säga att gruppen var framgångsrik. Mycket av det som gruppen arbetade för *har genomförts*. Naturligtvis fanns det många andra som drev på för ökad jämställdhet. Men gruppen fick inflytande genom sitt förgrenade kontaktnät, och genom att lägga en idémässig grund, t ex när det gällde beslutet om individuell beskattning och utbyggnaden av daghem på 1970-talet.

Eftersom jag var med i gruppen, är det möjligt att jag överdriver dess betydelse. Jag kan dock hänvisa till att den ges stort utrymme och stor betydelse i den epokgörande och lovordade boken *Är svensken människa?* (Norstedts 2006 och 2015). Där beskriver historikerna Henrik Berggren och Lars Trägårdh utvecklingen genom historien av det som de kallar ”den svenska statsindividualismen”. Med detta begrepp avser de en politik som gör individen oberoende av andra – till exempel familjemedlemmar och det civila samhället – vilket bland annat kommer till stånd genom offentliga välfärdssystem och skattepolitik.

Författarna ägnar betydande utrymme åt ”en analys av den radikalliberala ansats som skulle leda fram till 1970-talets omfattande familjepolitiska reformer, främst utifrån Eva Moberg och Grupp 222.” De sammanfattar: ”Även om betydelsen av Grupp 222 kanske inte ska överdrivas – gruppen har blivit en legendomspunnen myt – tycks den ändå ha spelat en viktig roll för att skapa allianser som underlättade det kommande arbetet med potentiellt explosiva frågor.”

Naturligtvis skulle jag kunna nämna många andra, framför allt kvinnor, som genom åren har gjort viktiga personliga insatser för jämställdhet, för att styrka min tes att individuella insatser har stor betydelse för utvecklingen i ett litet land som Sverige. Från rösträttsrörelsens ledare före 1920, och de fem första kvinnorna som valdes in i Riksdagen 1922, med Kerstin Hesselgren i spetsen, till efterkrigstidens ledande kvinnliga politiker, socialdemokraterna Alva Myrdal, Ulla Lindström, Camilla Odhnoff, Anna-Greta Leijon, Anita Gradin och Birgitta Dahl, och liberalerna Ingrid Gärde Widemar, Kerstin Anér, Cecilia Nettelbrandt och Karin Ahrland. Jag återkommer till några andra individuella insatser i fortsättningen, när jag utvecklar min andra tes.

En andra tes

Min tes nummer två: Att Sverige kom ifatt dem som låg före oss, och numera beskrivs som ett av världens mest jämställda länder, beror i hög grad på kombinationen av konkurrens och samarbete mellan två svenska partier, Socialdemokraterna och Folkpartiet (numera Liberalerna). Jag ska ge några exempel på detta, men jag vill också åberopa vittnesmål av min goda vän från Grupp 222 och senare Riksdagen, tidigare socialministern mm Gertrud Sigurdsen (S). Hon hade samma uppfattning som jag: Ibland kunde liberaler

och socialdemokrater samarbeta rent konkret i sakfrågor. Andra gånger kunde vi utnyttja våra kunskaper till att bemöta det motstånd mot jämställdhetspolitiken, som givetvis också fanns i båda partierna. Vi inom Folkpartiet, som arbetade för jämställdhet, kunde varna för att, om inte vårt parti var på hugget, så skulle Socialdemokraterna ligga bättre till hos de unga medvetna kvinnorna. Och vice versa.

Ett exempel på reformer med stor både symbolisk och reell betydelse för jämställdheten var övergången från sambeskattning av äkta makar till särbeskattning eller, som det senare kom att heta, individuell beskattning. Sambeskattningen var ett av flera hinder för kvinnans utträde på arbetsmarknaden. En hemmafru som övervägde att ta ett arbete utanför hemmet kunde se att tillskottet till hennes och familjens ekonomi blev begränsat av att hon redan hade utnyttjat sitt grundavdrag, och att hennes inkomst, oftast efter den sk. tudelningen, lades ovanpå mannens inkomst och därmed drabbades av hög marginalskatt. Det gav hennes man argument för att hon borde avstå från yrkesarbete, som inte lönade sig särskilt bra, och i stället sköta hemmet, så att han slapp ta del i ansvaret.

Vi yngre både i S och Fp drev på för särbeskattning. Men i båda partierna fanns också tveksamhet och motstånd, med tanke på att särbeskattningen skulle kunna innebära att familjer med hemmafru fick högre skatt. I Folkpartiet lyckades vi få igenom ett positivt beslut. Det gjorde att den socialdemokratiska regeringen kunde lägga fram en proposition för särbeskattning trots visst internt motstånd, eftersom man kunde räkna med stöd från Folkpartiet.

En annan fråga av stor betydelse för kvinnors yrkesarbete och därmed jämställdheten var naturligtvis utbyggnaden av barnomsorgen. 1970 fanns det 31 000 daghemsplatser i hela landet. Antalet förvärvsarbetande småbarnsmödrar var 330 000. Antalet daghemsplatser motsvarade alltså mindre än en tiondel av behovet. I rikspolitiken försökte vi yngre i båda partierna driva på för ökat stöd, både i opposition och i regeringsställning. Men de viktiga besluten fattades i kommunerna, barnomsorg var och är en tung post i kommunernas budget. Och i kommunerna var detta i hög grad en generationsfråga.

För mig blev detta väldigt tydligt genom 1966 års val i mitt hemlän, Stockholms län. Där gick valet mycket bra för Folkpartiet, mindre bra för Socialdemokraterna. Det innebar att ett antal äldre socialdemokratiska makt-havare – ofta kommunstyrelsens ordförande – ersattes av yngre folkpartister, kanske dessutom med yrkesarbetande hustrur. Det blev en väldig skjuts på daghemsbyggnandet de kommande åren. I andra delar av landet, i andra val, kan motsvarande generationsskifte ha gått i andra riktningen partipolitiskt.

Även manliga politiker har givetvis gjort insatser för ökad barnomsorg, som socialdemokraterna Ingvar Carlsson och Mats Hellström (barnstugeutredningens ordförande) och liberalen Bengt Westerberg, som införde formell rätt till daghemsplats, när han var socialminister.

En modernisering av familjerätten var en fråga som vi också behandlade i Grupp 222. En ganska försiktig utredning sågades, och så småningom tillsattes en ny, där jag hade nöjet att ingå. Direktiven pekade på att äktenskapet skulle bli en frivillig förening av två jämställda individer, ålderdomliga villkor för att få skiljas skulle tas bort, det skulle bli enklare både att gifta sig och att skiljas. Utredningen blev ett tioårigt seminarium, som enades om det mesta, med några få konservativa reservationer. Reformerna kom stegvis, utan att väcka särskilt starka offentliga reaktioner.

En klassisk jämställdhetsfråga där Sverige har legat i framkant, som jag redan har nämnt, är omvandlingen av moderskapspenningen till föräldraförsäkring, som alltså från mitten av 1970-talet har gjort det möjligt för både mödrar och fäder att ta ledigt från arbetet för att vara hemma med barn. Reformen föreslogs till Riksdagen 1973 av familjeminister Camilla Odhnoff (S), den hade föregåtts av ett förslag från Familjepolitiska kommittén 1972 och hade nämnts i motioner till Riksdagen från bl.a Fp.

En viktig förändring, den sk. ”pappamånaden”, genomfördes i början av 1990-talet av socialminister Bengt Westerberg (Fp). Den innebar att en månad av ersättningen reserverades för vardera föräldern, dvs. den kan inte överföras till den andra föräldern. Den har senare kompletterats med ytterligare två ”pappamånader”. Det har lett till att pappornas utnyttjande av föräldraledigheten har ökat väsentligt.

Ett undantag från min tes om att jämställdheten har drivits framåt av samarbete/konkurrens mellan S och Fp är den sk. jämställdhetslagen, dvs. strävan att med lagstiftning driva på jämställdheten mellan kvinnor och män, främst på arbetsmarknaden. Där stod partierna ganska länge för motsatta ståndpunkter.

Med USAs lagstiftning som förebild lanserades tanken på en lagstiftning mot könsdiskriminering av Folkpartiet i riksdagsmotioner i början av 1970-talet. Till en början avslogs motionerna av alla andra partier. Jag måste medge att, jag var lite förvånad över Socialdemokraternas motstånd. Men förklaringen var enkel: man ansåg att frågor om jämlikhet och diskriminering på arbetsmarknaden skulle lösas av arbetsmarknadens parter. Staten borde inte lägga sig i deras verksamhet. Vår invändning var naturligtvis, att om en man och en kvinna tävlade om samma jobb, eller samma befordran, så kunde ju båda vara med i facket, som ofta var mansdominerat. Då kunde det vara bra för kvinnan att kunna stödja sig på lagen och en opartisk myndighet.

Trots Socialdemokraternas motstånd lyckades vi få frågan utredd, med stöd av feministiska riksdagsledamöter i moderaterna och centerpartiet. Proposition lades fram av statsrådet Eva Winter i folkpartiregeringen 1979. Lagen antogs av Riksdagen trots Socialdemokraternas motstånd, och förstärktes året därefter genom en proposition av trepartiregeringen, signerad Karin Andersson (C). Sedan lagen väl var antagen, har Socialdemokraterna både accepterat den och förstärkt den när de har regerat.

* * *

På 2000-talet har andra jämställdhetsfrågor dominerat debatten och lagstiftningsarbetet. Det har gällt mäns våld mot kvinnor och sk. hedersvåld i utsatta förortssamhällen. Det togs upp på allvar först av Folkpartiets jämställdhets- och integrationsminister Nyamko Sabuni, senare har de flesta partierna varit med i strävan om att öka stödet till våldsutsatta kvinnor, kvinnojourer m.m. Även andra frågor med anknytning till sexualitet och samlevnad har fokuserats i debatten, som abortlagstiftningen och frågan om en formell lag om samtycke till sex, liksom givetvis den internationella metoo-rörelsen.

Det är knappast förvånande att ett antal kvinnliga politiker har spelat stor roll för att få igenom beslut som har ökat jämställdheten mellan kvinnor och män. Jag har nämnt en del av dem. Men givetvis har också några män varit viktiga för utvecklingen, inte minst därför att de under större delen av tiden har haft större makt. Jag har redan nämnt Ingvar Carlsson och Bengt Westerberg. Ytterligare två partiledare med starkt engagemang för jämställdhet som bör nämnas är Olof Palme (S) och Per Ahlmark (Fp).

Det tog lång tid innan vi fick den första kvinnliga partiledaren, Karin Söder (C). Sedan har det blivit fler, idag är faktiskt fem av nio partiledare kvinnor, dvs en majoritet! (Jag får ihop nio partiledare trots att vi bara har åtta partier i Riksdagen, eftersom Miljöpartiet har två.)

Det tog ännu längre tid innan Sverige fick sin första kvinnliga statsminister, Magdalena Andersson (S), även där var vi sist i Norden.

En annan viktig symbolbefattning som länge reserverades för män är naturligtvis statschefen, dvs. kungen. Tanken på kvinnlig tronföljd avvisades länge med motiveringen att monarki ändå inte har särskilt mycket med jämställdhet att göra. Men till slut blev det omöjligt att säga nej till kvinnlig tronföljd, eftersom inget av de stora partierna har några allvarliga planer på att införa republik. Symboliken i att reservera rikets formellt högsta befattning för män blev för svårsmält. Formellt blev statschefsbefattningen tillgänglig för båda könen år 1980. När den får sin första kvinnliga innehavare återstår att se. Tills vidare får vi glädja oss åt att vi har en kvinnlig tronföljare.

DRUDE DAHLERUP

HVORFOR BLEV SÅ FÅ KVINDER VALGT?

Partiernes afgørende rolle ved de første valg efter kvinder fik stemmeret

Artikelen bygger på ett föredrag på LF-seminariet *Kvinnlig rösträtt i Norden. Kampen – genomförandet – fortsättningen* den 17-18 mars 2022 i Stockholm.

Ved de første valg med almen kvindestemmeret blev der i det danske Folketing i 1918 kun indvalgt 4 kvinder (3%) og i det svenske Andra Kammaren i 1921 også kun 4 kvinder (1.7%). Ud fra studier af samtidens partiprotokoller, valgstatistik og aviser viser Drude Dahlerup, hvordan de politiske partier var stopklodser, hvis vigtigste motiv var hensynet til de siddende rigsdagsmænd (the incumbents).

Drude Dahlerup er politolog og professor emerita ved Stockholms universitet og adjungeret professor ved Roskilde Universitet.

Alle fem nordiske lande har i disse år fejret 100-året for kvinders valgret, I forbindelse med jubilæerne er der udkommet megen ny forskning.

Mine bidrag handler om de allerførste parlamentsvalg med almen kvindestemmeret i Danmark 1918 og Sverige 1921. Jeg har argumenteret for, at retten til stemme og retten til at kandidere ved valgene bør ses som to forskellige problemstillinger, selv om stemmeret og valgbarhed med få undtagelser blev opnået som led i samme forfatningsændring.¹ At gå at stemme er åbent for alle stemmeberettigede, mens at blive kandidat er afhængigt af magtstrukturen i de politiske partier og af partiernes villighed til at nominere kvindelige kandidater. Modstanden mod kvinder som valgte repræsentanter var langt stærkere end mod kvinder som vælgere.

The 'secret garden of nominations'.

I samtiden gav man også ofte kvinderne selv skylden for den lave kvindeandel. Også de politisk aktive kvinder kunne ibland hælde til den forklaring, som i denne rapport fra socialdemokratiske kvindeklubber i Göteborg om riksdagsvalget:

Men nu nøjer man sig med att vid alla möjliga tillfallen förklara att kvinnorna äro inte "mogna" ännu. Exempelvis vid kandidatnomineringen - inom valkrets där det finns 7 kvinnoklubbar, därav ett par snart 20 år gamle; Tänk, där kunde icke en enda "mogen" kvinna uppbringas. Orsaken till dessa förhållanden bero till stor del på oss kvinnor själva. (*Morgonbris*, 1921, no.6)

For at forstå hvorfor kvinderepræsentationen blev så lav til stemmeretsforkæmpernes store skuffelse, må vi imidlertid bevæge os ind i, hvad vi i politologien kalder 'the secret garden of nominations'. Når vælgerne træder ind i valglokalet, er partiernes udvalg af kandidaterne og disses position på valglisten, allerede sket.

Partisystemet havde været under udvikling siden tiden før århundredskiftet, og ganske parallelt i Danmark og Sverige: Højre/konservative, bondepartiet/Venstre, Det radikale Venstre/De frisinnade (de social-liberale), socialdemokrater og venstresocialister/kommunister. Det var overraskende at opdage, at de lokale partiorganisationer allerede på dette tidspunkt oftest afholdt formaliserede opstillingsmøder. Men i partiprotokollerne finder man bemærkelsesværdigt lidt om kvinderne og valget. Det synes at have været en mindre vigtig sag for partierne, som dog gav penge til kvindegrupper i partierne til opråb specielt rettet til de kvindelige vælgere.

Vælgernes eller partiernes skyld?

Skyldtes den lave kvinderepræsentation vælgerne eller var det primært partiernes skyld? Her viser valgsystemerne sig at være den afgørende faktor. For det første, var der overhovedet kvindelige kandidater at stemme på? For det andet, hvilke muligheder gav valgsystemerne på den tid vælgerne for personkryds? Som bekendt betyder lukkede valglister at vælgerne ikke kan sætte kryds ved individuelle kandidater, idet de i så fald alene kan bestemme partiernes mandattal.

Danmark 1918: I København forholdstalsvalg (PR) med mange kandidater på hver partiliste kombineret med lukkede valglister (intet personvalg). I det øvrige Danmark, derimod, foregik valget i 1918 stadig som majoritetsvalg i de gamle enkeltmandskredse, hvor hvert parti kun opstiller én kandidat per valgdistrikt.

Sverige 1921: Forholdstalsvalg (PR) med lukkede valglister (intet personvalg). Dertil kom dog 'den frie nominationsret', et næsten ikonisk træk ved svenske valg, som tillod hvem som helst at opstille alternative lister (särlistor, spränglistor), selv inden for samme parti.

I begge lande blev første kammeret (Första Kammaren, henh. Landstinget) valgt ved indirekte valg.

At nominere eller ikke nominere kvindelige kandidater?

Hvordan tænkte partierne? Der var en vis usikkerhed overfor de mange nye vælgere, dels kvinderne og dels de nye grupper af mænd. Med forfatningsreformerne i de to lande indførtes på denne tid almen stemmeret for mænd og kvinder, dog med undtagelser.² Den lokale partiorganisation stod over for modstridende hensyn. Ideologiske motiver talte for opstilling af i hvert fald en eller nogle kvindelige kandidater, specielt på venstresiden i politikken. På den anden side kunne man frygte, at kvindelige kandidater ville skræmme vælgerne væk, specielt de mandlige vælgere. I Danmark uden for København gjorde enkeltmandskredsene dette særligt risikabelt. Og selv om valglisterne var lukkede i Sverige, og forblev lukkede helt indtil 1998, risikerede et parti, der ville sætte en ny kvindelig kandidat foran en betydningsfuld mand, måske endog en siddende rigsdagsmand, at den forbigående ville lave en sprængliste. Ønsket om stemmemaximering var naturligvis vigtige for alle partier.

De valgte kvinder

Ved den danske grundlovsændringen i 1915 blev antallet af folketingsmedlemmer sat op fra 114 til 140, bl.a. af hensyn til de nye vælgerskarer. Imidlertid fik kvinderne som gruppe kun få af de nye pladser. I Sverige skete der ingen ændring af antallet af mandater, men derimod en reducering af antallet af valgkredse fra 56 til 26, ofte ved sammenlægning af tidligere valgkredse. Denne reduktion skabte en særlig hård konkurrence mellem rigsdagsmænd, for hvem skulle stå øverst på listen i den nye valgkreds? Dette efterlod begrænset plads for de nye kvindelige kandidater.

Danmark: Ved valget i København, var så mange som 24 % af kandidaterne kvinder. Men trods stor variation i kvindeandelen (8-33%), så blev resultatet én kvinde valgt for hvert af de tre partier, som opnåede repræsentation. I forskningen kalder vi det den *obligatoriske kvinde*, som forventes at repræsentere 'kvinderne' eller i hvert fald kvinder med samme klassebaggrund som partiet.³ Uden for København var der kun opstillet 4 kvinder (2%), og kun én af disse, lærerinde Karen Ankersted, blev valgt, tilsyneladende ved en fejltagelse set fra partiets side, se senere. Den kombinerede effekt af et valgsystem med enkeltmandskredse og det mere traditionelle kvindesyn på landet betød, at *partierne lokalt stort set ikke nominerede kvinder*. Samme år blev der valgt 5 kvinder ind i Landstinget (7%): 1 socialdemokrat, 3 for Venstre og 1 fra Det radikale Venstre. Et bedre resultat end til Folketinget.

Sverige: Også i det svenske valg til Andra kammaren blev der kun indvalgt 4 kvinder (1,7%) og kun én pr. parti, dog for socialdemokraterne én i Stockholm og én i Göteborg.. Kun én kvinde, Kerstin Hesselgren, liberal, blev indvalgt i Första Kammaren (0,7%).

The devil is in the details

Ved lukkede lister er partiernes placering af kandidaterne på valglisten helt afgørende for valg. Man kan skelne mellem *sikre pladser*, *kamppladsen* og *endelig pyntepladserne* på valglisten. I forskningen definerer vi 'sikre pladser' som det antal mandater partiet vandt i valgkredsen ved det foregående valg. Hvis partiet f.eks. vandt to mandater i valgkredsen ved det seneste valg, dvs. har to 'sikre pladser', så vil pladsen som nr. tre på listen blive betragtet som en *kampplads*, som kun giver valg, hvis partiet går frem. De næste pladser, 'pyntepladserne' (et godt norsk udtryk), forventes ikke at give valg. Hvordan var de første valgte kvinder placeret?

Valgt til det danske Folketing, april 1918:

- Elna Munch, cand.mag., formand for Landsforbundet for Kvindernes Valgret. Valgt fra en 'sikker plads' på Det radikale Venstres liste i København.
- Mathilde M. Hauschultz, sagfører, valgt fra en 'sikker plads' på de konservatives liste i København.
- Helga Larsen, formand for De kvindelige Bryggeriarbejdere, valgt fra en 'sikker plads' på Socialdemokratiets liste i København.
- Karen Ankersted, lærerinde, konservativ, valgt mod forventning på et tillægsmandat i Aarhus valgkreds.

Valgt til svenske Andra Kammaren, september 1921:

- Agda Östlund, syerske, valgt fra en 'sikker plads' på socialdemokratiets liste i Stockholm.
- Bertha Wellin, formand for sygeplejerskerne, valgt fra 'sikker plads' for Högern i Stockholm.
- Nelly Thüring, fotograf, valgt for socialdemokratiet i Göteborg fra en 'kampplads'.
- Elisabeth Tamm, godsejer, valgt på egen särlista for de Frisinnade i Södermanlands Län.

Her kommer nogle eksempler på, hvordan det gik til i 'the secret garden of nominations.'

Case 1. De socialliberales dilemma:

Både de radikale i Danmark og de frisinnade/liberale i Sverige havde været i front, når det gjaldt kvinders rettigheder, herunder valgretten. Ikke desto mindre indvalgte kun én kvinde fra hvert af disse partier. Hvorfor blev det sådan? Analysen viser, at disse to søsterpartier faktisk havde nomineret relativt mange kvindelige kandidater. I *København* var 33% af de radikales i alt 24 kandidater kvinder, men kun én, Elna Munch blev indvalgt blandt partiets fem valgte. Den ledende socialliberale avis i Danmark, *Politiken*, refererede

fra opstillingsmødet i partiet, at opstillingen af de to siddende folketingsmænd i Hovedstaden som nr.1 og 2 på listen ”sagde sig selv”. Bladet fortsatte: ”Men dermed var det atter givet, at det først blev muligt at opstille en Kvinde paa den ganske vist sikre tredje Plads paa Listen. Under andre Omstændigheder havde det selvfølgelig ligget lige for at lade det første Kvindenavn lyse paa den næstforreste Plads (*Politiken*, 1.marts 1918).

Det var endnu mere bemærkelsesværdigt, at ingen kvinde blev valgt for De Frisinnade i *Stockholm*. Partiet opstillede to officielle lister, som præsenteredes på forsiden af *Dagens Nyheder* 16.sept.2021. Niels Edén, den tidligere statsminister som havde ønsket at flytte fra Uppsala til Stockholms valgdistrikt, stod som nr. ét på begge lister. Givet partiets profil kunne man have forventet opstilling af en kvinde som nr.to. Opstillingen af to sideordnede lister, med den siddende rigsdagsmand, Dr. Bratt som nr.to på den ene, og dr. Gulli Petrini som nr.2 på den anden (i øvrigt efterfulgt af Kerstin Hesselgren som nr.3, begge aktive kvinderetsforkæmpere), skyldtes formentlig et kombineret hensyn til den siddende rigsdagsmand og til mange aktive liberale kvindelige vælgere i hovedstaden. Ved selve valget fik Edén/Bratt listen flere stemmer end Edén/Petrini listen, men partiet mistede et mandat, og kun Nils Edén blev indvalgt!

Case 2. Socialdemokraterne i København og Stockholm:

Socialdemokraterne i *København*, Det startede med, at de mange socialdemokratiske bydels-distrikter hver havde nomineret én mandlig kandidat. Denne reminiscens fra det gamle FPTP-system, blev den første hurdle for potentielle kvindelige kandidater og skærpede konkurrencen mellem mændene om de øverste pladser på den nye fælles liste for hele Storkøbenhavn.⁴

Den næste hurdle kom, da nominationsmødet accepterede forretningsudvalgets forslag om, at nr.1 på listen skulle være partiets leder, Thorvald Stauning, fulgt af alle de 8 siddende folketingsmænd som nr.2-9. Men samtidig besluttede man, at uanset stemmetal ved nominationsmødet skulle den kvinde, som fik fleste stemmer placeres som nr.10. Den post fik Helga Larsen. En anden, mere kontroversiel kvindelige kandidat, Andrea Brochmann, formand for De kvindelige Herreskrædderes fagforening og ivrig kvindesagskvinde erobrede plads nr.15 på listen. Hun blev dog ikke valgt, da partiet kun fik 12 mandater i alt. Det danske socialdemokrati nominerede ikke en eneste kvindelige kandidat i resten af landet. Processen var totalt kontrolleret af partiledelsen.⁵

Socialdemokratiske arbetarpartiet i *Stockholm* placerede også én og kun en kvinde, Agda Östlund, på en sikker plads. Forud for nomineringsmødet havde Gustav Möller, en af partiets ledere, foreslået at ”en kvindelig kandidat” skulle placeres som nr.5 og endnu en kvinde på 9.pladsen. Resultatet af afstemningen blev, at *Agda Östlund* fik 6.pladsen og Ruth Gustafsson, også

kvindesagsforkæmper, blev nr. 9. Hun stod på en såkaldt kampplads, men blev ikke valgt, da partiet ved det efterfølgende valg kun netop beholdt deres 8 mandater fra 1920-valget. En tredje kvinde blev placeret på en chanceløs 'pynteplads', i alt 3 kvinder af 18 (17%). Agda Östlund blev placeret efter fem siddende rigsdagsmænd, inkl. Hjalmar Branting og Per Albin Hansson, men over to andre siddende rigsdagsmænd. Dette var exceptionelt sammenlignet med det danske socialdemokrati, som vi så overfor. Trods forskellene fik begge partier valgt én kvinde - den obligatoriske kvinde.

Case 3. Mod alle odds: To kvinder valgt på landet:

Det konservative parti i Aarhus (FPTP). Til stor overraskelse for mange, inkl. partiet selv, blev den 70-årige lærerinde, Karen Ankersted, konservativt kommunalbestyrelsesmedlem i Hovedstaden valgt til Folketinget fra tre mindre valgkredse i Aarhus omegn. Protokollen for de konservative i Aarhus afslører, at partiet kort før valget stadig søgte med lys og lygte efter kandidater ("helst en egnet landmand") til tre af de fem valgdistrikter i Aarhus-området. Forgæves, og derefter blev Karen Ankersted nomineret til alle tre, hvilket i sig selv var usædvanligt. Partiet forventede, at den kendte købmand Johansen ville vinde et kredsmandat i Midtkredsen i centrum af Aarhus, Danmarks næststørste by.

Den lokale konservative avis, Aarhus Stiftstidende, skrev med en vis forbavselse, at Karen Ankersted viste sig at være en dygtig taler, som forbedrede tonen på møderne (14-18.4.1918).

Hun talte med den Myndighed, som megen Erfaring giver og hendes fine og noble Fremtræden var som selve Symbolet på den Renhedens og Fordragelighedens Aand, som Kvinderne har faaet til Opgave at føre ind på den danske Rigsdag ved Valget den 22. (*Aarhus Stiftstidende*, 7.4.1918).

Imidlertid vandt købmand Johansen ikke det ventede kredsmandat. Derimod fik de konservative i Aarhus et af regionens tillægsmandater, indført få år forinden for at øge proportionaliteten under FPTP-systemet. Mandatet tilfaldt Karen Ankersted, fordi optællingen viste, at hun havde fået ialt 3.058 stemmer i sine tre mindre valgdistrikter sammenlagt, mens købmand Johansen i sin kreds i Aarhus centrum havde fået 3.054 stemmer, dvs. 4 stemmer mindre! Her var det vælgerne, som gjorde en forskel.

De frisinnade, Södermanlands län. Flere liberale kvinder var blevet opstillet rundt om i Sverige uden at blive valgt. F.eks. blev *Anna Holmqvist* opstillet på en tilsyneladende valgbar plads i Kobbarebergs Län, men slået af en siddende rigsdagsmand, som i vrede over at være blevet rykket ned efter hende på

listen, med succes opstillede en sprængliste. Dette var en risiko, som partierne uanset ideologisk støtte til kvinder måtte kalkulere med. Imidlertid lykkedes det *Elisabeth Tamm* at blive valgt ved brug af netop samme strategi. Hun var godsejer, og Sveriges første ledende kommunalpolitiker. Hun var også kendt nationalt i de Frisinnade kvinders kreds.

Akkurat som i de fleste andre dele af landet, var to valgkredse her slået sammen til én, og som overalt blev den siddende rigsdagsmand fra den ene af de gamle valgkredse nomineret som nr. 1. Men på trods af, at rigsdagsmanden fra den anden gamle valgkreds ikke genopstillede, blev Elisabeth Tamm kun placeres som nr. 3 på en kamplads, idet partiet sidst havde kun to mandater, en fra hver af de to gamle valgkredse. Derfor lavede Elisabeth Tamm sin egen seperatistliste (särlista) under samme partinavn, hvorved det lykkedes hende at slå partilistens nr.2. Den liberale avis, *Dagens Nyheter*, skrev: "Att det lyckats med förbigående av andra namnet få in fröken Tamm tyder på ett energiskt arbete för hennes kandidatur, vilket bland annat bedrivits med en särlista till hennes förmån" (22.8.1921). Elisabeth Tamm's gods, Fogelstad, blev senere til den berømte Kvinnliga Medborgarskolan, et feministisk center for politiske uddannelse af kvinder.

Konklusion

I betragtning af at tusindvis af kvinder havde været politisk aktive under stemmeretskampagnen bade i Sverige og Danmark, kan kvindernes meget lave repræsentation ved de første valg ikke forklares med mangel på *udbud* af kvalificerede kvindelige kandidater, men primært som mangel på *efterspørgsel* fra partiorganisationernes side. Historikeren Kjell Östberg skriver, at de borgerlige partier, men også arbejderpartierne i begyndelsen "förskingrade den erfarenhet rösträttsrörelsens kvinnor byggt upp genom att inte välja dem i de parlamentariska församlingarna."⁶

Modstanden mod kvinderne som repræsentanter var ikke åbent hadsk, som man så det i visse andre lande. Det var først og fremmest business as usual ved de første parlamentsvalg med kvindestemmeret. Det svarer helt til Peter Esaiassons argument, at i Sverige var 1921-valgkampagnen først og fremmest 'normal'.⁷

Dette studie af "the secret garden of nominations", inkl. betydningen af valgsystemet, har vist, at partierne i Danmark og Sverige i deres rolle som ledvogterne ved dette første (og i øvrigt også ved mange senere valg) valg, trods store variationer i andelen kvindelige kandidater, hver sikrede valget

af én kvinde –’ den obligatoriske kvinde.’ Dette mønster genfindes i mange andre lande efter den første stemmeretsbølge.⁸

Det er konklusionen, at den vigtigste faktor for de lokale, nominerende partiorganisationer var *hensynet til de siddende rigsdagsmænd* (the incumbents) – som jo alle var mænd ved disse første valg. Trods de mange nye vælgere, var 83% af de valgte til det svenske Andra Kammaren i 1921 genvalgte, i det danske Folketing 63%. Generelt holdt den meget lave kvinderepræsentation i politik sig gennem hele mellemkrigstiden. Først i 1970-80’erne skete det store gennembrug for kvinderne i Nordisk politik.

Fotnoter

1. Drude Dahlerup: ”Blev Valgretten et gennembrud for kvinder i dansk politik?”, s.105-126 i Anette Borchorst & Drude Dahlerup, red.: *Før og efter stemmeretten. Køn, demokrati og velfærd*. Frydenlund Academic, 2015; Drude Dahlerup & Lenita Freidenvall: ”Vägen till varannan damernas. Gröndvakter, kvotering och representation”, pp. 305-325 in Ulrika Holgersen & Lena Wängnerud, eds.: *Rösträttens århundrade*. Stockholm: Makadam Förlag, 2018.

2. Annika Berg & Martin Ericsson, red.: *Allmän Rösträtt? Rösträttens begränsningar i Sverige efter 1921*. Makadam Förlag 2021; Niels Finn Christiansen: ”Social- og familiepolitikens rolle i den demokatiske inklusion, s.39-60 i Borchorst & Dahlerup, *op.cit.*

3. Lenita Freidenvall: *Vägen till Varannan damernas: Om kvinnorepresentation, kvotering och kandidatutval i svensk politik 1970-2002*. Diss. Stockholms Universitet, 2006.

4. Den gængse teori, at større valgdistrikter eller større partier gavner kvinderepræsentationen (Matland & Studlar, 1996) må derfor modificeres ved at tillægge *størrelsen på de nominerende enheder*.

5. Socialdemokratiet. Protokol for Forretningsudvalget og Fællesudvalget 1917-29 (24.2.1918).

6. Kjell Östberg: *Efter rösträtten: Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*. Symposium, 1997, s.97.

7. Peter Esaiasson: *Svenska valkampanjer 1866-1988*, Stockholm: Allmanna Forlaget 1990.

8. Drude Dahlerup and Monique Leyenaar: *Breaking Male Dominance in Old Democracies*. Oxford University Press, 2013.

Samtal om Fortsättningen – kvinnors framtida inflytande i politiken

Artikeln bygger på ett samtal på LF-seminariet *Kvinnlig rösträtt i Norden. Kampen – genomförandet – fortsättningen* den 17-18 mars 2022 i Stockholm.

På 50-talet stod kvinnor till höger om männen politiskt. Nu är det tvärtom. Kvinnor är mer vänsterorienterade än män. Det kan inte bara förklaras med kvinnors livssituation. Det handlar också om värderingar. I framtiden kan vi förvänta oss mer värderingsstrider. Det förutspåddes på rösträttseminariets panelsamtal om framtiden.

Samtalet leddes av LF-ordförande Björn von Sydow, tidigare talman och statsvetare. I panelen deltog Hans Albin Larsson, professor emeritus i historia Högskolan i Jönköping och Drude Dahlerup, adjungerad professor i statsvetenskap Roskilde Universitetscenter. Professor Mari Teigen, Instituttt for Samfunnsforskning, Oslo, fick förhinder men hade skickat in ståndpunkter på e-post som förmedlades under samtalet.

Innan samtalet kom in på framtiden ville Hans Albin Larsson komplettera med kvinnoförbundens historiska betydelse.

– Några av kvinnoförbunden fanns med tidigt i rösträttsrörelsen. Andra tillkom i samband med att den kvinnliga rösträtten skulle tillämpas i början av 1920-talet, sa Hans Albin Larsson.

Ett undantag var Bondeförbundet i Sverige där kvinnorna kom med först på 30-talet. När partiet, som bytt namn till Centerpartiet, gick fram stort i valet 1973-talet fick också kvinnor många riksdagsplatser.

Innan dess hade kvinnorna också inflytande, men det var indirekt.

– Svenska landsbygdens kvinnoförbund satsade på sådant som husmorssemester och barnbidrag, alltså landsbygdssociala frågor med kvinnoanknytning. Det var frågor som partiet inte hade uppmärksammat så mycket tidigare.

Drude Dahlerup tog vid och berättade att hon i Danmark sett intressanta skillnader mellan Venstre, som är konservativt/liberalt och Socialdemokraterna.

– Tiden från krisåren fram till 1940-1950-talen var kvinnoförbundens höjdpunkt. Venstre hade tiotusentals kvinnor som organiserade sig. De hade fasta platser i partiets verkställande utskott.

– Socialdemokraternas kvinnoförbund hade också tiotusentals medlemmar. De spelar handboll, hade sociala företag och allt möjligt. Men partiet var väldigt strikt mot dem.

Drude Dahlerup gav ett talande exempel. När kvinnoförbundets avdelning i Århus ville ha kontakt med avdelningen i Köpenhamn så måste de gå via

partistyrelsen i Århus, som kontaktade styrelsen i Köpenhamn, som i sin tur kontaktade kvinnoförbundets avdelning.

– De socialdemokratiska kvinnorna var så osjälvständiga. För kvinnorna i Venstre var det annorlunda. Jag tror kvinnorna där hade sina egna mål.

De svenska socialdemokratiska kvinnorna var mer självständiga än de danska. De hade egen budget och eget program. Men samtidigt sa Drude Dahlerup att både i Sverige och i Danmark fanns en oro bland Socialdemokraterna för vad som skulle hända när kvinnorna fick inflytande.

– Man var rädd för att de skulle rösta konservativt.

Oron var befogad. I de första studierna om väljare, som kom på 1950-talet, röstade kvinnor i högre utsträckning än män på konservativa eller kristdemokratiska partier. Vändningen kom på 1970-talet. Då var det inte någon skillnad mellan hur män och kvinnor röstade. Nu är det återigen skillnad. Men kvinnor har gått från att vara mer konservativa till att vara mer vänsterorienterade.

Björn von Sydow fyllde på med siffror från det förra svenska valet, 2018.

– Forskarna menar att det aldrig har varit så stora könsskillnader i den svenska väljarkåren.¹

Drude Dahlerup sa att könsskillnaderna inte bara kan förklaras med kvinnors livssituation.

– Förr har man förklarat kvinnors sätt att rösta med att det var kopplat till ansvar för barn och familjer. Men det finns ju skillnader som inte handlar om kvinnors socioekonomiska situation, som invandringspolitik och miljöpolitik. Det handlar om värderingar, sa Drude Dahlerup.

Hon tror att framtidens politiska strid inte kommer att stå mellan kvinnor och män, men väl mellan feminister och antifeminister.

– Vi har ju sådana som Urban, Trump, Bolsonaro och Duarte i Filippinerna, sa Drude Dahlerup.

Marie Teigen menade att en viktig fråga för att motverka polarisering och populism är att politiker hittar vägar att föra dialog med krafter i samhället som önskar sig en utveckling av jämställdhetspolitiken.

– De gamla kvinno-, jämställdhets- och feministorganisationerna har tappat i inflytande. Men vad kommer istället?

Teigen menade att det inte räcker med nätverk, ad hoc initiativ och sociala medier.

– Det är väldigt viktigt för de folkvalda och folkvalda institutioner att reflektera över vilka man för dialog med och varifrån man hämtar inspiration till sin politik.

Louise Hertzberg

Fotnot

1. Vallokalsundersökning från 2022 års val, visar liknande skillnad mellan könen. 34 procent av kvinnorna har röstat på Socialdemokraterna, 26 procent av männen. 16 procent av kvinnorna har röstat på Sverigedemokraterna, 25 procent av männen.

LF-seminarium: Kvinnlig rösträtt i Norden Kampen – genomförandet – fortsättningen

Mer än 100 år har förlöpt sedan den kvinnliga rösträtten infördes i Norden, Finland 1906, Norge 1913, Danmark och Island 1915 och Sverige 1921.

Letterstedtska föreningens medlemsseminarium *Kvinnlig rösträtt i Norden. Kampen – genomförandet – fortsättningen* den 17-18 mars 2022 på Piperska muren i Stockholm samlade cirka 50 deltagare från hela Norden.

Moderator Björn von Sydow.

Yvonne Hirdman.

Marita Rhedin.

Ann-Catrin Östman.

*Fr.v. Ragnheiður Kristjánsdóttir och
Erla Hulda Halldórsdóttir.*

Hans Albin Larsson.

Fr.v. Drude Dahlerup och Gabriel Romanus.

*LF programgrupp fr.v. Birgitta Agazzi, Eva Smekal
och Per Thullberg, ordf.*

NORDISKA LYRIKER

2. FINLAND

VESA RANTAMA

VÄLBEKANT PÅ ETT UNDERLIGT SÄTT – Om händelsen i Tua Forsströms poesi

Nordisk Tidskrift startade i *NT* 2/22 en serie om nordiska lyriker. Här i den andra artikeln i serien har turen kommit till Finland, där Tua Forsströms poesi omskrivs av Vesa Rantama, finländsk journalist och kritiker.

Varje gång man återvänder till Tua Forsströms (f. 1947) poesi är det som till ett bekant rum. För mig kändes redan den första bekantskapen med hennes poesi som en återkomst – men vart, det försöker jag utreda i den här essän. Samma element är alltid starkt närvarande i Forsströms dikter, men deras ordning förändras och ofta, nästan omärkligt, tillförs nya. En helrenovering utförs inte, men rummet är inte heller ett museum. Någon lever där dag efter dag, poesin.

Någonting som övergetts börjar plötsligt betyda oerhört mycket, en rökluktande rock ”långt från stadens ljus”: ”Så många år har gått, men flagor lösgörs

vid minsta fläkt” (*En kväll i oktober rodde jag ut på sjön*, 2013). Det är ofta mörkt hos Forsström och det regnar eller snöar. De yttre förhållandena gör platsen konturlös, men det är ändå lätt att ta sig till den, även för den som inte tidigare läst Forsström. Det välbekanta utrymmet rymmer förvånansvärt mycket sådant man inte mindes att finns där, även sådant som kräver fantasi för att kunna iakttas.

Men man kan vara säker på att sorgen alltid finns på plats. I all sin beständighet har sorgen många ansikten, i den förbiillande världen hittar den många fästpunkter. Forsströms dikter liksom naglar fast elementens rörelser,

Tua Forsström. Fotograf Cata Portin.

gör världen långsammare så att läsaren lättare kan granska den. I dikterna skiktas de olika tiderna på varandra, så som även i världen, men i och med att dikterna är kompakta estetiska objekt blir denna process synligare.

Filmregissören Andrej Tarkovskij (1932-1986) som varit viktig för Forsström har skrivit att den som söker efter betydelser förlorar det som händer. Tua Forsströms dikter är fästa vid det som händer, elementens rörelser, entropi, och därför präglas de av enkel värdighet.

Forsström växte upp i Borgå och från och med slutet av 1960-talet studerade hon psykologi,

filosofi och svensk litteratur vid Helsingfors universitet. Förutom författare har hon också arbetat som redaktör och förlagsredaktör. Hon debuterade som poet 1972 med samlingen *En dikt om kärlek och annat*. Med sin fjärde samling, för vilken hon fick statspris, gjorde hon sitt konstnärliga genombrott vilket också noterades i Sverige. Om inte förr så åtminstone sedan samlingarna *Snöleopard* (1987) och *Parkerna* (1992) har Tua Forsström varit en av de mest uppskattade och lästa finlandssvenska poeterna. Hon har fått nästan alla tänkbara litteraturpris.

År 2019 inträffade någonting som aldrig hänt tidigare när Forsström som första finlandssvensk under självständighetstiden blev vald till medlem i Svenska Akademien. Forsström beskrev reaktionerna inom de finlandssvenska kulturkretsarna som om hon hade "nickat ett mål för laget". Uppmuntran och entusiasmen kändes bra, även om det också var krävande. Forsström har undvikit uppmärksamhet men i och med utnämningen fick hon mer uppmärksamhet än någonsin tidigare.

Forsströms karriär är en sällsam uppvisning av kraft som överskrider konstens gränser. Sina dikter har hon ofta skrivit ovanpå tidigare konst och hon har gjort citatet till en mycket naturlig del av sin egen värld. Hon har aldrig sökt sig till offentlighet eller maktpositioner annat än genom sin egen konst, men styrkan i hennes poesi bar henne till att bli en del av den svenskspråkiga poesins kanon och till att bli medlem av Svenska Akademien. För en författare

som blivit känd för beskrivningar av sorg och förlust torde denna bedrift vara den direkta motsatsen till traditionell karriärism.

Trots att Forsström poesi är som ett välbekant rum är den inte bundet vid någon specifik geografisk plats. Dikten kan börja var som helst, allt från Ryssland till Los Angeles eller Benin och ändå blir dikten en del av Forsströms poesis logik, så som i henne mest kända bok *Efter att tillbringat en natt med hästar*: Den är en diktsamling som suveränt lodar djupen i Andrej Tarkovskijs konst och specifikt filmen *Stalker*. Samlingen innehåller också rolldikter och brev till regissören samt en dikt skriven av hans far Arsenij (1907-89). I boken är Tarkovskij ett slags antites till den villkorlösa kapitalistiska logiken, den som förblindad av sin världsförbättrartro framskrider med en mekanistisk precision samtidigt som den försöker glömma bort gudsförgätna platsers existens.

Andrej Arsenejevitj! Ni skulle inte gilla den här kommersen!

Så här var det: man skulle gå omkring
hela natten, ansluta sig till nätverk, sätta sig i
förbindelse med Los Angeles, stan utan centrum
Man skulle satsa på det virtuella,
”Förunderlige arrangementer” i Musikhusets foajé
Man skulle vara livlig och snabb som en
dröm om morgonnatten
Man skulle vara uppflammande
Det skulle inte finnas gudsförgätna platser
Ingen skulle vara där till intet gjord
Det skulle bli någon råd med allt, Andrej
Arsenjevitj. Det skulle regna på onda
och goda så som det alltid gjort.

På detta sätt gör Forsström den Tarkovskij hon tilltalar till sin egen och samtidigt placerar hon honom i ett egendomligt samhälle, ett 1990-tal som internationaliseras i globaliseringens anda. Hon hämtar honom till en tid i vilken Tarkovskij själv inte längre hade möjlighet att verka. I samlingens rolldikter gestaltas ett alternativt virtuellt: inte den kända och tydliga plats där pengar, människor och gods rör sig hela tiden snabbare med hjälp av förbindelser mellan kapitalets centrum, utan en mera hemlig samhörighet som uppstår mellan övergivna periferier. ”Och vad som i inträffar i statens konstmuseum / om natten när alla gått och / ingen säljer biljetter” frågas det i en av Forsströms senare böcker *Sånger* (2006).

Svaret som vi aldrig lär få veta känns ändå väsentligt för Forsströms konst. Människans förmåga till uppmärksamhet är oberäknelig och hennes sinnen

förmår genomtränga bara ett tunt skikt av världen. En seriös poet grundar inte sitt verk på det utan skapar en mera omfattande verklighet till vilken människan inte har tillträde annat än med hjälp av poesins spekulativa kraft.

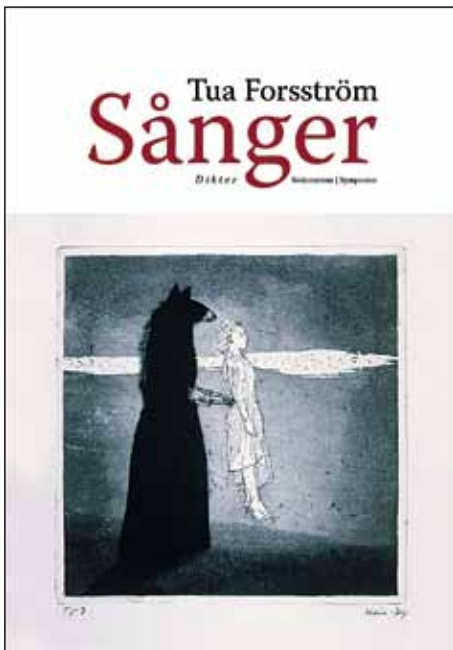
I denna värld som behärskas av entropi och frånvaro av uppmärksamhet och som påminner om Zonen i *Stalker*, behöver man inte agera på förutbestämda sätt eller på en ständigt växande ekonomis eller ettors och nollors villkor, utan under är måhända möjliga. Forsströms med några få streck tecknade alternativa virtuella verklighet, ett slags motsats till uppmärksamhetsekonomi, är minst lika universell som sitt högljuddare motsatspar.

Samlingen *Efter att ha tillbringat en natt med hästar* fyller i år 25 år och Forsströms litterära karriär 50. Boken som fick Nordiska rådets litteraturpris känns minst lika aktuell nu som när den utkom. Redan i Forsströms 1970-talsböcker hittar man mycket sådant som fortfarande finns med i hennes poesi. Ändå finns det också i hennes produktion sådant som är föråldrade tidsbilder, vilket emellertid är lika fascinerande som tidlösheten i dikterna.

Både den svensk- och finskspråkiga poesin var på 1970-talet inne i ett skede i vilket vardagsskildringar och politiska ställningstagande ansågs vara en dygd. Samtidigt skrevs också mycket naturlyrik inspirerad av japansk och kinesisk poesi. Även den hade sina politiska sidor till vilka de mest klass-

medvetna vänsterpoeterna dock förhöll sig tveksamma till.

Forsströms dikter från 1970-talet förenar element från alla dessa fenomen och de uttrycker ofta mera direkt diktjagets personliga erfarenheter och tidens samhällsfrågor än hennes senare produktion. Men att dessa dikter saknar namn och att de binds ihop till en strömmande tematisk helhet anteciperar samlingarna från 2000-talet i vilka verkhelheten som dikterna skapar blir allt viktigare. Samlingsformatet har alltid varit viktigt för Forsström, hennes böcker är aldrig ett urval enskilda dikter.

I samlingen *Tallört* (1979) skriver Forsström om småbarnsvardagen i en tidsenlig förortsmiljö. Den första dikten i *Tallört* är ett representativt exempel på Forsströms stil på 1970-talet i vilken urgammal sorg, saknad, skymning och vinter förenas med tidens bostadspolitik och förortsbyggandet. Även det för Forsström typiska användandet av citat och hur citaten sätts in i nya sammanhang förekommer:

Tungt stävar höghuset genom februarinatten
Jag känner nästan alla som bor där, och
deras barn Tveksamt
lever vi här i halvdunklet,
dagarna går. Invid börjar havet
Vi angår ändå varandra. Jag läser i tidningen
att det råder läkarbristöverskott i Sverige
och att små barn lider av trångboddhet
Ja, reducerade till våra redskaps
redskap, våra liv som tallört och kallbrand
”Människor som havererat är särskilt känsliga för kyla”
Men vi var inte dödfödda! Inte än! och nu
vrider natten de sovande kring sin blinda axel av
glömska och gåtfulla återseenden
Vad jag älskade dig. Med en åsnas sorgsna
ihärdighet, som en löjlig turist som har glömt
sin destination, lövet som darrar obeslutsamt
till marken, icke tillfrågat
Det var ändå alltid någonting annat. Det var
inte den blåa färgen. Höghuset
driver nu i den flimrande natten,
jag känner nästan alla som bor där
Saknaden tyder på att vi lever. Men om dagarna
drar vi barnen på röda pulkor genom den yrande snön!

Dikten känns som en tidig nyckel till Forsströms stil och produktion, men den är även markerat inordnad i 1970-talets estetiska omgivning. Jag föreställer mig höghuset byggt enligt tidstypiska ideal av betong. Det som då stod för modern rationalitet, och då det ersatte gamla eleganta hus betraktades som barbari, är nuförtiden föremål för nytt intresse.

Även Forsströms beskrivning av trångt och atomiserat liv i tornhuset verkar ur vårt perspektiv sett nästan som en utopigemenskap: ”jag känner nästan alla som bor där” har så småningom under årtiondenas gång blivit en omöjlighet.

Tornhuset är inte längre ett ställe där man bygger sitt liv från början utan ett ihåligt övergångsrum där den föregående invånaren knappt hinner hälsa på den nya innan någon annan tar hennes plats. Finanskapitalismens segertåg anses ofta ha börjat samma år som *Tallört* utkom 1979 då Margaret Thatcher blev Storbritanniens premiärminister.

I dikten tycks det gråa höghuset driva ut på havet, in i dimman i vilken illusionen om samhällets beständighet och tecknen på framsteg är som borta. När allt kommer omkring har människan inte mycket makt över det som berör hennes eget liv, men trots det finns det också i dikten en nerudisk hyllning till livet när ett barn som dras i en pulka plötsligt blir ett stridsrop.

Åtminstone för mig själv, som levtt en förortsbarndom på 1980-talet, har den citerade dikten och hela *Tallört* blivit en idyll på ett sätt som jag inte tror att dess författare kunde ana. När diktrösten i tornhusets dimma tilltalar den icke-närvarande älskade så kunde det för mig vara själva tornhuset som är den älskade, en symbol för ett försvunnet samhälle som visserligen fortfarande finns kvar men som bara är en ruin i förhållande till varför det byggdes. ”Vad jag älskade dig/ [---] lövet som darrar obeslutsamt / till marken, icke tillfrågat”.

Forsström prisar på olika sätt just livets ur händerna glidande ändliga väsen, även om det ändligas gränser finns på olika ställe i de olika böckerna. Det är det samma som förorsakar både så mycket rädsor och glädje. Utvecklingstron, i vilken framtiden verkar vara möjlig att förutsäga, skulle ändå om den förverkligades vara en värre mardröm än det oberäkneliga liv på skuggornas villkor som dikterna beskriver.

James Joyces (1882-1941) novellsamling *Dublinbor* avslutas med en längre berättelse ”De Döda” vars slut jag märker att jag ofta tänker på när jag läser Forsströms poesi. Novellen berättar om litteraturkritikern Gabriel Conroy som håller ett hyllningstal till Irland på en bal som hans släktingar fröknarna Morkan anordnar. På hotellet efter festen får Conroy för första gången höra om sin hustrus ungdomskärlek som hon förlorade som 17-åring. Denne Michael Furey dyker upp i hennes minne när hon hör en gammal folksång spelas på festen. Detta får Conroy att börja tänka på hur centrala de döda är i våra liv och att vi ändå trots det alla är dömda till att bli glömda.

”Ja tidningarna hade rätt: rikliga snöfall över hela Irland. Det föll snö över hela det mörka slättlandet och över de kala bergen, sakta föll den över Allensjön och sakta längre västerut i Shannons oroliga mörka djup. Den föll över hela den ensliga kyrkogård i bergen där Michael Furey låg begraven. Den låg i täta drivor över de lutande korsen och vårdarna, över den lilla grindens gallerspetsar, över kyrkogårdens kala törnen. Hans själ domnade långsamt bort under det han hörde snön falla genom rymden sakta och lätt och lätt och sakta likt allas yttersta ände sänka sig över alla levande och döda.” (Översättning Dan Jonsson.)

Även om Forsström ofta använder citat i sina dikter och till och med ibland gör fristående dikter av citat så har hon mig veterligen aldrig citerat *De döda*. Ändå är förbindelsen mellan fallande snö och död närvarande i någon form i nästan varje bok av Forsström och ofta är det som om allt det människan åstadkommit vore fruset och stelnat i snön. Så som i Joyces novell täcks hela nejden av snö och snön berör alla på samma sätt. Det som ännu för en stund sedan kändes viktigt går inte längre att urskilja i yrsnön.

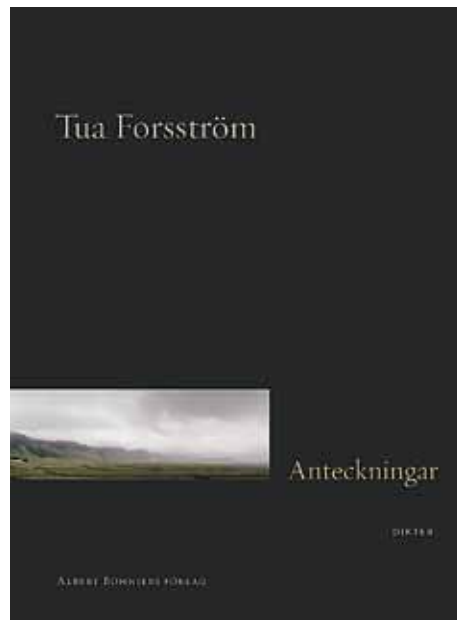
I sin senaste bok *Anteckningar* (2018) förekommer Joyces yngre samtida kollega W. H. Auden (1907-1973) som menar att poesin viktigaste uppgift är att skapa en förbindelse till de döda:

Om att lära sig och inte glömma

När de frågade W H Auden om poesin kan förändra samhället sa han nej, kan poesin förändra människonaturen, nej sa W H Auden. Men vad kan dikterna göra då? Tillåta oss att umgås med de döda, sa W H Auden, påminna oss om att glädjas en smula åt livet eller åtminstone uthärda lite bättre, hålla oss sällskap en stund.

Så som så ofta har Forsström här hittat ett citat som precis passar för att beskriva hennes egen konst. Just sådan tröst, ett ögonblick av beständighet mitt i det föränderliga, ger hennes poesi.

År 1976 adopterade Forsström Linda från Thailand och tillsammans med barnbarnet Vanessa är dessa familjemedlemmar så gott som de enda samtida människor som förekommer med egna namn i hennes dikter (Forsströms vän, författaren/psykiatern/musikern Claes Andersson (1937-2019) är ett av undantagen). Lindas uppväxt finns med i *Tallört* och Vanessas närvaro är stark i *En kväll i oktober rodde jag ut på sjön*.

Den största tragedi som man som läsare av Forsström möter är uppgiften i den följande och hittills sista samlingen *Anteckningar* om att Vanessa dött i leukemi bara 10 år gammal. Sorgen som Forsström tidigare alltid varit så bra på att sätta ord på känns speciellt djup just här – och så tung att man nu kan närma sig den bara med omvägar, citat och korta anteckningar mellan raderna.

Forsström har i en intervju konstaterat att man inte kan återhämta sig helt efter en så stor förlust, sorgen följer med en livet ut. Men författaren ser detta som någonting positivt, ett liv som förnekar den svåra verkligheten vore på sin höjd bara ett halvt liv. En stiftelse har grundats till minnet av Vanessa och denna stiftelses uppgift är att stöda svenskspråkig barnkultur vilket betyder att hennes minne kommer att leva kvar i form av många nya barnböcker.

Översättning till svenska:
Peter Mickwitz

BOEL WESTIN

TOVE JANSSON I NORDEN

Tove Jansson (1914-2001) var verksam som författare och konstnär i över 70 år. Hon hade en enorm repertoar med allt från måleri, illustration och skämtteckningar till romaner, noveller, bilderböcker, serier med mera. Hennes nio muminböcker utkom mellan åren 1945 och 1970. Med den tecknade serien *Moomin* som publicerades i upp till 120 tidningar världen över förvandlades hon på några år till en megastjärna. Om somrarna bodde hon på ön Klovharun och sov ofta i tält.

Artikeln bygger på ett föredrag av professor em. Boel Westin på LF svenska avdelnings höstmöte den 29 november 2021.

Tove Jansson (1914-2001) var en dubbelnordist med rötter på bägge sidor av Östersjön. Hennes landskap fanns i Finland och Sverige, på öarna i Pellinge skärgård utanför Borgå och på Blidö i Stockholms skärgård. Det var platser som hon kände sedan barndomen. Modern, tecknaren Signe Hammarsten Jansson, kom från Stockholm och fadern, skulptören Viktor Jansson, från Helsingfors. Familjen bodde i Helsingfors där dottern Tove föddes 1914, men familjen besökte ofta i Stockholm och Tove tillbringade flera somrar på Blidö under barn- och ungdomen. I Helsingfors var hon elev i den svenskspråkiga Brobergsska samskolan, men miljön och lärandet kändes mest som en plåga. Vid femton års ålder lade hon pluggandet på hyllan, enligt dagboken till sin egen och lärarnas lättnad: ”Nu är jag en fri ung dam, för skola har för evigt slutit sitt gap bakom mig. Och nu skall jag börja leva” (28/5 1930).¹

Det fria livet började i Stockholm hösten 1930, som elev på Tekniska skolan, nuvarande Konstfack. Hon bodde på Norr Mälarstrand 26, hos en av sina fyra morbröder. För den unga Tove Jansson hade Stockholm en nimbus av frihet och framtid. Hon lärde känna sin mammas stad i olika perspektiv och stämningar och tjusades av den blå Stockholmskymningen. Som egensinnigt ”konstnärsfrö” – ett uttryck som ofta används i dagboken – släntrar hon visslande hemåt i den månljusa Stockholmsnatten och porträtterar sig själv i bild och ord som självständig och fri. Tak och höjder hade stark attraktionskraft och hennes utforskningar av taken på Norr Mälarstrand gör henne till en tidig utövare av det som idag kallas roofing. ”Hustaken på Kungsholmen är så praktiskt konstruerade”, skriver hon i sin dagbok, ”att jag efter en riskabel 1 ½ timmes vandring

Tove Jansson på Klovharun. Foto: Per Olov Jansson.

befann mig vid kvarterets andra ände där vägen obönhörligen tog slut”. En förbluffad granne som kikar ut genom sitt fönster – och möter takvandrandrens blick – får sitt häpet uttryckslösa ”anlete” karaktäriserat som en ”urblekt syltlök”.

Under Stockholmstiden gjorde Tove Jansson flera bilderböcker, men lyckades inte få någon publicerad. Det finns flera målningar med Stockholmsmotiv, fortfarande en okänd del av den unga Tove Janssons konstnärliga utbildningsår. Det är ett friluftsmåleri med både klassiska och moderna förtecken. Hon målar från ovan, placerad på upphöjda platser med perspektiv och utblick som ledstjärnor. En vintermålning (daterad 1932) panorerer Riddarholmen och kyrkans pregnanta torn, allt sett från Södermalm. I fonden avtecknar sig Stadshusets silhuett och i förgrunden löper tågbron norrut. Himlen skimrar i gröngrått, solnedgången skymtar bortom hustaken på Kungsholmen och vattnet går i vitgult. Vyn är klassisk och har målats av exempelvis Isaak Grünewald och Einar Jolin.

Krigets år

Tove Jansson var verksam som författare och konstnär i över 70 år och hennes repertoar blev enorm med en spännvidd från måleri, illustration och skämtteckningar till romaner, noveller, bilderböcker, serier, dramatik, Hörspel, visor, scenografi med mera. Hennes nio muminböcker utkom mellan åren 1945 och 1970 och det kom också flera bilderböcker. Tove Janssons sista bok blev novellsamlingen *Meddelande* (1998), där flera av hennes tidigare utgivna

noveller samlats tillsammans med nya noveller. En av dem är "Brev till Konikova" som består av ett antal brev till den nära vännen Eva Konikova som emigrerade till USA i början av 1940-talet. Här träder Tove Janssons känslor och längtan under krigsåren fram med smärtsam tydlighet – hon skriver till en vän och vet inte om breven kommer fram: "Nu ska jag inte skriva fler brev. Inte förrän kriget har kommit. Det kommer nu."²

Under krigsåren etablerade sig Tove Jansson som skarpvässad politisk tecknare i Finland och gjorde flera fräna satirer av Hitler och Stalin, framför allt i tidskriften *Garm*. I juni 1944, då Tysklands utrikesminister Ribbentrop kommit till Helsingfors för att yrka på en militärallians, skriver hon i sina anteckningar: "Stan vimlar av tyska soldater, krigsmaskiner, hästar, fordon. Vad jag avskyr dem!" I oktober samma år publicerades en Hitlerbild som väckte uppseende på ett av *Garms* omslag, en gestaltning av evakueringen av finska Lappland. Finland hade brutit med Tyskland och de retirerande tyska trupperna i norra Finland – som hade haft stora motgångar under sommaren – hade order om att samla ihop så mycket krigsbyte som möjligt. Man "besorgade", som det sades i folkmun. Tove Jansson reducerar diktatorn till en löjeväckande och självbespeglande narr som i tiodubbel upplaga ilar mellan stort och framför allt smått: han bränner upp hus, jagar höns, tömmer byråldor och lastar potatis, allt för bolaget "AB. Besorgen. OY". I almanackan 1944 noterar tecknaren under arbetet: "Garpärm med 10.st. Hitlar som besorgar i Lappland. Njöt."

Den politiska tecknarverksamheten var inte ofarlig, och Tove Jansson blev censurerad vid flera tillfällen. Ett av de mest slående exemplen är dubbelteckningen av Stalin, före och efter den 30 november 1939, när Finland angripits av Sovjet. Den dubblerade Stalinbilden visar den gode, välvilligt leende ledaren med svärdet i slidan, och den onde, med vredgat ansikte och draget svärd. Bilden kom aldrig innanför *Garms* pärmar och publicerades första gången i ett reportage i *Dagens Nyheter* 1988. För att den skulle passera i den politiska tecknarens samtid och publiceras i *Garm* fick Stalins drag retuscheras till en anonym rysk soldat. Stalinbilden var en modig satsning i sitt fräna förakt för maktmänniskan och den absurda tanken att kuva ett folk. När diktatorn dragit svärdet är det halverat.

©Moomin Characters™.

Avskyn för ofrihet var en av Tove Janssons starkaste drivkrafter i de politiska teckningarna och hon sammanfattade senare sin tecknarverksamhet under kriget med orden: ”Jag tyckte om att jobba för *Garm*, och allra mest tyckte jag om att få vara svinaktig mot Hitler och Stalin.” Hitler och nazismen hörde till hennes återkommande måltavlor. När hon, som enda kvinna, erbjöds att delta i en ”nordisk fyrklöver” av humoristiska tecknare i julnumret av *Folket i Bild* 1941 – tillsammans med Ragnvald Blix från Norge, Robert Storm Petersen från Danmark och Robert Högfeldt från Sverige – var Hitler det givna numret i hennes bidrag. Det var enda gången som hon deltog i ett nordiskt sammanhang under krigsåren. I tidningen presenterades hon som en av Nordens få kvinnliga skämttecknare.

En av de två muminböcker som kom till under kriget var *Kometjakten*, numera utgiven under titeln *Kometen kommer*. Det var en viktig bok, en berättelse som skriver fram den katastrofematik som blev ett av hennes särmärken som författare. Kometberättelsen återkommer också i olika former i författarskapet. *Kometjakten* var också – vilket sällan har uppmärksammats – en unik barnbok i sin tid. I den nordiska barnlitteraturen finns ingen motsvarighet. *Kometjakten* skildrar hotet om jordens undergång och gestaltar den yttersta skrällen: livets förintelse. Som mumintrollet dystert uttrycker saken: ”Alltihop går sönder.” Kometen är en tydlig metafor för de fasansfulla atom-bomber som föll i augusti 1945, men är framför allt ett allomfattande tecken

för utplåning och förintelse. Tove Jansson hade genomlevt de ryska bombningarna av Helsingfors, och i skärgården i Pellinge strök bombplanen tätt över hav och öar. När hon skrev sin kometberättelse i 1940-talets krigshärjade Finland skildrar hon villkor som människor levde med varje dag. När kometen i slutet av berättelsen närmar sig mumindalen har himlen färgats mörkröd och träden flämtar av hetta: ”Kometen var nära nu: vitglödande och jättestor störtade den fram mot mumindalen. Det röda skenet under träden gav allting en hemsk och dyster prägel. Inte ett liv rörde sig på marken, alla småkryp hade gömt sig i jorden och låg därnere, tysta och rädda, och väntade.”

©Moomin Characters™.

Dyster är ett återkommande adjektiv hos Tove Jansson under krigsåren, inte minst i hennes almanackor. ”Ohyggligt dystert med ruiner, is, strålkastare”, skriver hon i en anteckning från mars 1944 när hon gått runt Brunnsparken i Helsingfors en sen kväll. Och hon fortsätter: ”Längtade bort så jag kunde gå sönder”.

Kometberättelsen gestaltar den lilla människans utmaning av de stora makterna, förmågan att klara sig och tron på överlevnad. På vägen hem till mumindalen – efter att ha sökt kunskap om kometen – möter mumintrollet och hans vänner stora flyktingströmmar. Alla som kan är på vandring bort: ”De träffade massor av flyktingar på vägen. De flesta kom gående, men somliga körde kärra eller vagn och en del hade tagit hela huset med sig. Alla kastade skrämde blickar mot himlen, och knappast någon gav sig tid för att stanna för att prata.” Med liknande ord mindes författaren Ragnar Ölander evakueringen av Helsingfors 1939, en tät ström av flyktingar som drar norrut. ”Det var gamla och unga, mödrar, som bar sina små barn i famnen eller sköt dem framför sig i barnvagnen. Det var åldringar som vandrade sina långsamma och trötta steg, och det var spänstig ungdom. Där drogs ägodelar på handkärror och där bars kappsäckar.”

Tematiken i *Kometjakten* är tidlös, liksom i den första muminboken *Småtrollen och den stora översvämningen* (1945). Tove Jansson för över krigets verkligheter för den lilla människan i sina berättelser, söndringen, saknaden, sorgen men också hoppet om en ljusning. I *Småtrollen* är mumintrollet och hans mamma på jakt efter ett hem för vintern. Under vandringen tar de hand om ett övergivet ”barn”, det lilla djuret Sniff. Pappan är försvunnen, om han lever eller är borta för alltid är osäkert. Splittringen av en familj, flykten och sökandet efter ett hem, hotet om utplåning och längtan efter en säker plats – vi ser och läser om det varje dag. Det är krigets ämnen som Tove Jansson återkommer till i sina tidiga berättelser, men hon omvandlar samtidigt det allra mest fasansfulla till historier om en vackrare och hoppfullare värld – mumindalen. I den bok som följde efter *Kometjakten*, med titeln *Trollkarlens hatt* (1948), förekommer ordet dystert inte en enda gång.

Nordiska landskap och årstider

Titlar som *Farlig midsommar* (1954), *Trollvinter* (1957) och *Sent i november* (1970) är typiska för Tove Jansson och hennes känsla för årstidens betydelse för berättelsen. I *Farlig midsommar* kallas den magiska stämningen fram av folktrons tid för trolldom och farliga drömmar. Berättelsen är skriven som en förväxlingskomedi fritt efter Shakespeare, fylld av överraskningar och förvandlingar. I *Trollvinter* skildras årstiden genom ett spektrum av färgupplevelser och redan den första meningen fäster vinterns osäkra men vackra väsen

i läsarens minne: ”Himlen var nästan svart men snön låg klarblå i månskenet.” Mot den svarta vinterhimlen draperar norrskenet sina ”långa fladdrande gardiner”, färgsatta i ”vitt och blått och lite grönt”. I *Sommarboken* (1972), som skildrar tre människor i olika generationer som lever tillsammans på en ö, håller årstiden samman berättelsen. Här finns skönheten, melankolin och den sommarmulna vardagen. *Sommarboken* är en berättelse om sommarens idé där liv och tid växer samman. Naturen upplevs med alla sinnen. Man lever inte bara på ön, utan med den och genom den. Den är som ett levande väsen.

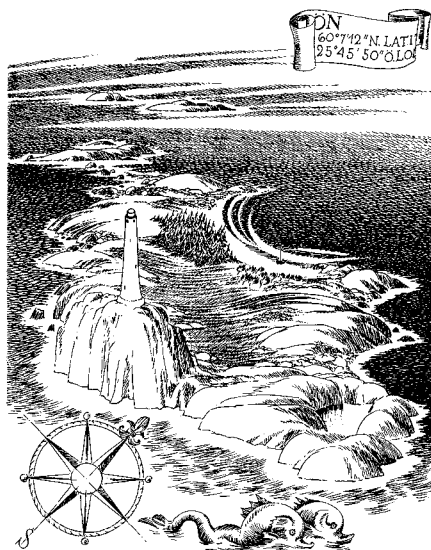
Inte bara vedbacken utan hela ön låg i dimma och hade den speciella tystnad som kan finnas vid havet i början av maj. Vattendropparna föll från trädens grenar, tydligt urskiljbara i tystnaden, ingenting växte än och fläckar av snö låg kvar på norrsidan. Landskapet var bräddat av förväntan (*Sommarboken*).

Den mumimbok som tydligast skildrar sommarens idé är *Trollkarlens hatt* och den hör på många sätt samman med *Sommarboken*. Den stora augustifesten som är bokens stora final börjar med att muminpappan berättar om sin stormiga ungdom under natthimlens tidiga stjärnor och slutar först i månens bleka gryningsljus. *Trollkarlens hatt* är en berättelse fylld av lust och kärlek, saknad och vemod, värme och färg, allt det som ryms inom den nordiska sommaren. ”Mumintrollet hade alltid tyckt bäst om de sista sommarveckorna, men han visste inte riktigt varför”, står det i början till sista kapitlet. Men svaret finns i de två meningar som avslutar boken: ”Nu stiger den svala hösten in i mumindalen. För annars kan det ju inte bli vår igen.”

Muminvärldens landskap har en nordisk prägel, men i de tidiga böckerna finns exotiska inslag av såväl flora som fauna. I *Småtrollen och den stora översvämningen* vandrar mumintrollet och hans mamma genom heta kaktuslandskap, i *Kometjakten* rör sig exempelvis apor, kondorer och jätteödlor och på hattifnattarnas hemlighetsfulla ö i *Trollkarlens hatt* frodas överdådiga blommor av ett slag som aldrig skådats i mumindalen: ”Silvervita tunga klasar som såg ut som om de varit gjorda av glas, parflikiga underblommor i skymningsfärg och karmosinsvarta kalkar som liknade kungakronor.”

En del av det exotiska stoffet rensade Tove Jansson ut när mumimböckerna skulle ges ut som en svit med gemensam formgivning i slutet av 1960-talet. I den ”städningen” – ett uttryck som Tove Jansson använde för bearbetningsprocessen – förvandlades bland annat ett pärlfiske till en jakt på vita runda stenar, en silkesapa byttes ut mot en kattunge och palmvin blev mjölk. Siktet var inställt på det nordiska, som hon skriver i ett brev till mig 1981: ”Där har jag bl.a. ersatt palmer och annat exotiskt med nordiskt landskap, plockat (tyvärr) bort en silkesapa och gjort henne till en kattunge, försökt städa upp språket.” Men enkelt var det inte och i efterhand ångrade hon en del av ”städningen”. Något av det spontana berättandet gick förlorat.

Den lummiga mumindalsnatu-
ren i böcker som *Trollkarlens hatt*
blev med tiden alltmer nerskalad
och renslipad. Den blev dess-
utom tydligt geografiskt placerad.
I *Pappan och havet* (1965) flyttar
muminfamiljen till en ö med en
fyr långt ute i havsbandet, en ö
av sten där växtligheten består av
en liten snårskog av dvärgbjörk
och små granar. Öns geografi är
utritad på den karta som återfinns
i bokens början och placeringen i
havet är bestämd genom angivel-
ser av latitud och longitud. Längst
ned på kartan står det textat var
ön ligger: "Finska Viken".

FINSKA VIKEN

©Moomin Characters™.

Den nordiska utgivningen

Tove Jansson är utgiven på mer än femtio språk och är den mest översatta finländska författaren någonsin. Muminböckerna utgavs parallellt i Finland och Sverige redan från början. Den tecknade serien *Moomin* blev startskottet för den internationella spridningen och genom den blev Tove Jansson också känd och översatt inom Norden. Muminvärlden blev kulturellt het och livsfilosofin ventilerades av litteratörer och studenter på universitet och högskolor runt om i Norden. Studenter stod i kö och publikrekorden duggade tätt. När Tove Jansson besökte Stockholms högskola 1957 för att läsa ur sin kommande bok *Trollvinter* rapporterade dagstidningarna om "muminfeber". Serien hade premiär i *Evening News* 1954, då världens största dagstidning med 12 miljoner i upplaga, och blev en dundersuccé. Året därpå började serien publiceras i nordiska dagstidningar, bland dem *Svenska Dagbladet*, *Politiken*, *Ilta-Sanomat* och andra. Men i Norge blev det stopp. Redaktören för *Aftenposten* ville inte publicera serien, oklart varför. När serien var på topp publicerades den i mer än 120 tidningar världen över. Från normalkänd målare och barnboksförfattare förvandlades Tove Jansson på några år till en megastjärna med utgivning på fler och fler språk.

Tove Jansson finns översatt till finska, danska, norska, nordsamiska, isländska och färöiska, men spridningen och omfattningen är olika, liksom tiden för utgivningen. I Danmark blev utgivningen ett fiasko. De första böckerna, som översattes 1954, fick dålig kritik och sålde praktiskt taget ingenting.

Det anmärktes på svåra ord och skräckinjagande händelser och det skorrade mellan författaren och förlaget. Stryligt skriver Tove Jansson i ett brev till förläggaren att det ju faktiskt kan hända att muminböckerna inte är ”lämpade för danska barn”. I Norge utgavs ett par översättningar under 1950-talet – bilderboken *Hur gick det sen?* utkom 1957 och *Trollvinter* utgavs 1958 – men först efter det att muminpjäsen *Troll i kulisserna* haft premiär i Oslo 1960 blev det fart på utgivningen. *Hur gick det sen?* var också den första boken som översattes till finska (1952), samtidigt som originalutgåvan på svenska. Men det dröjde ända till 1955, tio år efter debuten med *Småtrollen och den stora översvämningen*, innan Tove Janssons muminböcker gavs ut på hemlandets största språk. Då hade muminserien publicerats i *Ilta-Sanomat* och serien och böckerna skapade intresse för varann. Det fanns planer på en finsk utgivning redan 1950 men de blev aldrig slutförda.

Ön

Den finländska skärgården är det landskap jag älskar mer än alla andra, skriver Tove Jansson på ett ställe, och det som har gett mig mest i mitt arbete. Ön fanns i hennes kropp sedan barndomen. I *Anteckningar från en ö* (1996) skildrar hon livet på ön Klovharun där hon tillbringade trettio somrar tillsammans med grafikern Tuulikki Pietilä. De byggde en stuga med ett rum och fyra fönster, ett i varje väderstreck, men sov ofta utomhus, marknära i sitt gula tält. Under 1940-talet skrev Tove Jansson till vännen Eva Konikova om sin dröm om en egen ö, ett eget universum, efter en augustiseglats till en av öarna i Pellinge skärgård: ”Den natten gick vi upp på den högsta klippan och såg havet dåna vitt i månskenet. Det var knappast verkligt – ön såg ut som ett månlandskap eller en dröm”. Den drömmen levde hon med hela sitt liv. Inför bygget på Klovharun hösten 1964 far Tove Jansson ensam till sin ö, bor i tält och går igenom sitt manus till öromanen *Pappan och havet*. Ön är kall, nedvissnad och våt. Det är ödsligt och fridfullt. Och hon är ”Mycket lycklig”.

Noter

1. Citaten ur dagböcker och anteckningar finns återgivna i Boel Westin, *Tove Jansson. Ord, bild, liv* (Stockholm 2007).
2. Novellens brev är redigerade av Tove Jansson. Om brevväxlingen med Eva Konikova, se Boel Westin, *Tove Jansson. Ord, bild, liv* (Stockholm 2007) samt *Brev från Tove Jansson* (Stockholm/Helsingfors 2014), red. Boel Westin och Helen Svensson.

RASMUS GLENTHØJ

SKANDINAVISME VAR BÅDE ROMANTIK OG REALPOLITIK

Historikere og politikere har ønsket at rubricere 1800-tallets skandinavisme som naiv og luftig. Men når man ude i Europa byggede nye forbundsstater som Italien og Tyskland, kunne Skandinavien have valgt den samme vej. På baggrund af storværket af Rasmus Glenthøj og Morten N. Ottosen *Union eller undergang. Kampen for et forenet Skandinavien*, fra 2021 skriver den ene af forfatterne om den, trods omfattende realpolitiske initiativer, missede chance for at skabe en stærk skandinavisk enhed og politisk føderation, der både ideologisk, kulturelt, økonomisk og militært kunne have vidnet om Nordens sammenhold og fælles forudsætninger.

Sankthansaften 1845 skuede vægterne i Sankt Nikolajs tårn tre skibe, der sagte nærmede sig København. Københavnerne strømmede til Toldboden for at møde de cirka 600 svenske og norske studenter, der var sejlet til den danske hovedstad for at deltage i det store skandinaviske studentermøde. Ved Generaltoldkammeret modtog de danske studenter dem med nifoldigt hurra, sang og velkomsttaler. Unge, hvidklædte kvinder kronede svenskerne og nordmændene med egeløv før de 1300 skandinaviske studenter arm i arm gik gennem byens gader. Det var ”et af de lykkelige øjeblikke, i hvilket Gud” var til stede ifølge en af deltagerne, den nationalliberale bannerfører Orla Lehmann.¹ I de seks dage, som studentermødet varede, var der fest i Tivoli, skovtur i Dyrehaven med tusind flasker champagne og banket i Christiansborgs Ridehus med et anker vin på hvert bord.

De glade dage i 1845 er blevet set som kulminationen på *skandinavismen*. Siden det første værk blev skrevet om bevægelsen i år 1900, er den politiske gren af skandinavismen ikke blot blevet afskrevet. Den er blevet fordømt som en utopi undfanget ved punchbowl. I alle tre skandinaviske lande har historikerne brugt ord som ”eventyrpolitik”, ”fantasteri” og ”studentikost højhedsvanvid” til at betegne bevægelsen og givet deres værker titler som *Skandinaviske drømme og politiske realiteter*, *Skalderömmar och skaldepolitik* og *Illusion och verklighet*. Projektet var for vagt, dets appel begrænset, bevægelsen var for splittet og modstanden for stor både i og udenfor Skandinavien.²

*Afsked ved Studentermødet i København” (1861-1862).
Statens Museum for Kunst.*

Men den kategoriske afvisning har gjort det vanskeligt at forstå en ideologi, der var en del af en langt større udvikling i Europa – den, der førte til skabelsen af Tyskland og Italien – og i tre årtier kom til at spille en afgørende rolle for offentligheden i Skandinavien. Forklaringen finder vi i Napoleonskrigene, det statsystem, der udviklede sig i dets kølvand, og de ydre trusler mod Skandinaviens eksistens.

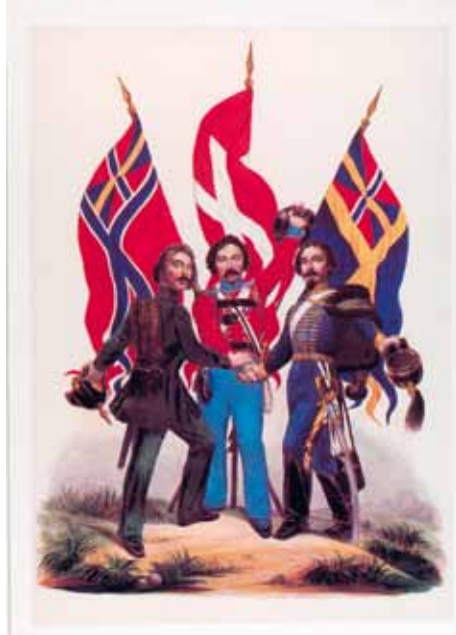
Napoleonskrigene førte i Norge til hungersnød, undergangsangst og revolution, Sveriges afståelse af Finland til Rusland og Danmarks ”tab” af Norge, der indtrådte i en løs personalunion med Sverige. I 1809 risikerede Sverige, at blive delt, mens Danmark var tæt på at blive det i 1813-1814. Efter Napoleonskrigene skabte stormagterne et system på Wienerkongressen, der skulle sikre stabiliteten. De gjorde sig til dommere i enhver konflikt for at forhindre kontinentet i at blive sat i brand. Prisen blev betalt af de små stater, der blev umyndiggjort.

Det var umyndiggørelsen, der sammen med ydre og indre trusler, der fik dele af den skandinaviske elite til efter århundreder med indbyrdes krige til at søge en forening. I Sverige og Norge frygtede man russisk ekspansion, mens den danske stat var truet af blive slugt i den tyske samlingsproces. Det var den enevældige fyrstes arvekrav, der holdt kongeriget Danmark og hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg samlet. Men i en tidsalder, hvor liberale og radikale kræfter ønskede at give magten til folket, blev spørgsmålet

T.h: De tre skandinaviske soldater. Ukendt efter forlæg af ukendt original (1848). Nasjonalbiblioteket, Oslo.

Nedan: Den skandinavisk sammen-sværgelse. Fritz Jürgensen (1865). Statens Museum for Kunst, Danmark.

om hvordan folket skulle forstås i en multinational stat, som den danske? Svaret blandt både tyske og danske nationalister var, at det skulle forstås ud fra sprog, historie, kultur og afstamning, og at de tyske hertugdømmer Holsten og Lauenborg hørte hjemme i et forenet Tyskland. Det som delte dem, var det nationalt splittede Slesvig, som begge parter gjorde krav på. Danske nationalister frygtede Danmark uden Slesvig blev for småt til at overleve, og angsten blev kun forøget af nogen stortyske nationalister så Danmark som en del af Tyskland. Det affødte i alle tre lande en politisk skandinavisme, der ville sikre Skandinaviens overlevelse ved fælles forsvar og en politisk føderation.

Antiskandinavisterne

Politikken fejlede i 1864, hvilket i alle landene rejste et krav om et opgør med den idealisme, der angiveligt lå til grund for det danske nederlag, og en kongelige politik, det havde været tæt på at trække Sverige og Norge ind i en krig med to europæiske stormagter. Det skabte en fælles lære af 1864 på tværs af Skandinavien, der i det danske tilfælde stadig lever i den politiske historiebrug frem til i dag. Den politiske skandinavisme blev af den generation, der voksede op i krigens kølvand, stemplet som et luftkastel opført på en "luftig idealisme",³ der fejlede, fordi den var dømt til at fejle. Det var den samme dom som skandinavisternes politiske modstandere allerede fældede i samtiden. "Antiskandinavisterne" udgjorde en broget flok af fremtrædende

danskere, svenskere og nordmænd, der ene og alene var enige om, at de var imod et forenet Skandinavien.

I Sverige og Norge fandtes antiskandinavisterne på tværs det politiske spektrum og klasser (ligesom skandinavisterne gjorde det). Bønderne ønskede ikke at ofre livet i en krig om Slesvig, mens modstanden indenfor eliten mod skandinavismen enten udsprang af troen på økonomisk fremgang krævede neutralitet, tillid til wienersystemet, svensk-norsk isolationisme eller troen på at en føderation med Danmark ville ødelægge balancen i den svensk-norsk union. Alligevel har de alle været enige om, at den politiske skandinavisme var en ”digterpolitik” underfanget af studenter ved ”gilder og festlige sammenkomster”.⁴ Den traditionelle forklaring blandt historikere blev da også, at overspændt romantik førte til en idealistisk og værdibaseret udenrigspolitik i en tro på højere retfærdighed. Der gik hermed en lige linje fra 1840’ernes skåltaler til krigen i 1864.

Grundfortællingen i de tre lande har hermed vævet en angiveligt idealistisk ideologi ind en politik, der traditionelt er blevet set som katastrofal. Det danske nederlag og ideologiens politiske forlis er nemlig utvivlsomt forbundet. De utallige mislykkede skandinaviske kabaler, konspirationer og revolutionsplaner før, under og efter krigen bekræftede blot dens modstandere og historikerne i, at skandinavismen var forbundet med en eventyrpolitik.

Antiskandinavisterne, som de danske helstatsmænd og de svenske og norske politikere, der som den norske statsminister Frederik Stang og den svenske finansminister Johan August Gripenstedt, var imod et fælles skandinavisk forsvar, er derimod både af dem selv og eftertiden blevet set som realpolitikere. De førte en pragmatisk politik, blottet for ideologi og moral, der var tilpasset de nødvendige omstændigheder, interesser og ressourcer.

Denne fortælling rimer imidlertid dårligt med udviklingen i resten af samtidens Europa. Her samlede tidens største realpolitikere, Otto von Bismarck (1815-98) og Camillo di Cavour (1810-61), Tyskland og Italien netop ved at udfordre de gamle statsdannelse gennem større foreninger og sammenlutninger ud af et kludetæppe af modstræbende og uafhængige tyske og italienske stater. Deres politik var selve inkarnationen af hvad man indenfor politologi kalder for offensiv realisme.⁵

Tærskelsprincippet

Skandinavismen var en pannationalisme – dvs. en form for nationalisme, der ønskede at forene tæt beslægtede folk. Hvad en nation var, og hvor dens grænser gik, var imidlertid omstridt i 1800-tallet. Det var en flydende overgang mellem pannationalisme, og den form for foreningsnationalisme, der lå bag samlingen af Italien og Tyskland. Det, der ifølge skandinavisterne forenede skandinaverne, var fælles historie, kultur, sprog og afstamning. På den måde

var de i tråd med tidens romantiske nationalisme, og der var hermed ubestrideligt et romantisk element i skandinavismen. Men det var der i *alle* tidens nationale bevægelser – også dem som lykkedes. For i romantikken var man romantisk, og det gjaldt netop også antiskandinavisterne.

Datidens strid om Skandinaviens fremtid skal ses i lyset af det Norden og Europa, der opstod efter Revolutions- og Napoleonskrigene (1792-1815). Der var 15 forskellige stater på den italienske halvø, og Tyskland bestod af en løst forbund på 39 stater, herunder Preussen og Østrig. Revolutions- og Napoleonskrigene forandrede ikke kun det politiske Europakort. De efterlod europæerne med erfaringer, følelser og ideer. Nye ideologier – som nationalisme, liberalisme og radikalisme – var opstået, og ideen om folkesuveræniteten udfordrede den herskende fyrstesuveræniteten, der tidligere havde præget landene. Den industrielle revolution betød, at alt gik hurtigere og blev mere forbundet; byer og befolkninger voksede eksplosivt, og videnskaben gjorde store landvindinger. Udviklingen skabte nye muligheder, håbet om en bedre verden, men også angst.

De mange, store og pludselige forandringer efterlod et indtryk af en verden, der på overfladen var præget af tilfældigheder. Det fik mange til at lede efter tendenser og kontinuitet i historien. Iblandt dem de fandt var, at kontinentet som et led i en uundgåelig historisk udvikling bevægede sig imod færre, men større stater. I 1789 var der alene i Tyskland 314 stater, efter Napoleonskrigene var der i hele Europa blot 60 stater – et tal, der i år 1900 var faldet til 25. Udviklingen skabte en socialdarwinistisk tankegang, der formede europæernes forventninger til fremtiden.

Liberale og radikale politikere mente ikke længere at stater burde bygge på fyrsters arverettigheder, men på nationen. Det er kendt, at nationalitetsprincippet på lang sigt skabte grundlaget for nutidens nationalstater, mens det på kort sigt skabte krig og kaos – som i den dansk-tyske helstat.⁶ Det er imidlertid ofte overset, at nationalitetsprincippet i 1800-tallet ofte var underlagt et andet princip: Små nationer kunne ikke danne stater. De måtte enten lade sig sluge af større højtudviklede nationer eller forene sig med nærtbeslægtede folkeslag, for at sikre tilstrækkelige politiske, militære, økonomisk og kulturelle ressourcer.⁷

Dette tærskelprincip lå til grund for alle pannationale og mange nationale bevægelser, der frygtede fremmed undertrykkelse og national undergang. Det var derfor, man samlede småstater i Italien og Tyskland. I 1809 havde Rusland erobret Finland fra Sverige, og skandinavierne frygtede, at de tre nationer ville blive offer for større staters rovlyst, klemte mellem stormagterne Rusland og Preussen, der stod i spidsen for de tyske samlingsbestrebelse, og helt fra Napoleonskrigene arbejdede for at dele den danske stat med Sverige.

Frygt forener

Ifølge den norske skandinavist, historiker og politiker Ludvig Kristensen Daa var frygt statens oprindelse. Ligesom en af den politiske realismes filosofiske fædre, briteren Thomas Hobbes (1588-1679), så Daa naturtilstanden som en alles krig mod alle om ressourcer. For at overleve måtte det enkelte menneske erkende, at det ikke alene kunne trodse andres vold, og derfor underkastede det sig fælles og beskyttende love. Men også småstaterne kendte frygten. Deres vilkår var ens – de levede på større naboers nåde, og de overlevede ofte i bedste fald som de stores lydstater.⁸

Førende danske politikere, herunder konseilspræsidenterne C.C. Hall og D.G. Monrad, anså en selvstændig dansk politik for at være reelt umulig. Valget stod, som de så det, mellem en skandinavisk politik eller at blive reduceret til en tysk satellitstat. De valgte den første. Det gjorde dansk nationalisme skandinavistisk, og tankegangen fandtes i alle tre skandinaviske lande, hvor den fandt næring i udviklingen i europæisk politik i 1850'erne og 1860'erne.

Frankrigs nye kejser, Napoleon III (1809-73), var efter den fransk-britiske sejr over Rusland i Krimkrigen (1853-56) Europas stærke mand. Den nye franske kejsers udenrigspolitik kombinerede en klassisk, kynisk fransk interessepolitik med en forestilling om et nationernes Europa, der byggede på nationalitetsprincippet og en folkesuverænitet, der især blev udtrykt igennem folkeafstemninger. Napoleons I nevø forenede hermed realisme og idealisme i et opgør med det system, der efter hans onkels nederlag var blevet skabt for at skabe stabilitet, bevare magtbalancen og inddæmme Frankrig. Napoleon III's opfattelse af en nationalstat fulgte imidlertid med tærskelprincippet. Hans Europa skulle blot bestå af 12 nationalstater, herunder et forenet Skandinavien. Og netop Napoleon III's støtte var afgørende for, at det lykkedes Camillo di Cavour (1810-61), den italienske landsfader, at samle Italien gennem krig, revolution og hemmeligt diplomati, mens forandringen i europæisk politik var forudsætningen for, at Bismarck kunne forene Tyskland. Det skete ikke med skåltaler, men – som han programmatisk erklærede – med "blod og jern".⁹

Retorikken genfinder vi hos skandinavisten (og senere norsk rigsarkivar) Michael Birkeland, der mente, at man levede i "en jerntid", der ville tage livet af "småstatsvæsenet".¹⁰ Ordene indfanger den realpolitik, der prægede perioden mellem Krimkrigen og Tysklands samling i 1871. Idealister, der troede på en international retsorden, kunne kun begræde udviklingen.

Skandinavierne spurgte: Hvem skal være vores Cavour? Ligesom den italienske statsmand – og den preussiske militærteoretiker Carl von Clausewitz – så skandinavierne krig som en videreførelse af politik med andre midler. At løse det slesvigske spørgsmål i fredstid uden at genindføre enevælden eller at bøje sig for et tysk diktat havde vist sig umuligt, og Skandinavien kunne ikke samles uden en krig. Målet med krigen i 1864 var dobbelt. For det første

skulle den sikre realitetsforhandlinger, hvor en deling af den danske stat efter nationalitet kunne opnå en europæisk forankring. For det andet skulle den sikre Skandinaviens fremtidige sikkerhed.

Den dansk-tyske helstat, der eksisterende mellem 1814-1864, var nationalt splittet, politisk dysfunktionel og igennem Holsten lænket til Tyskland. Ifølge skandinavierne var helstaten dødsdømt – den ville gå under i en ny uundgåelig krig om Slesvig. Derfor var spørgsmålet kun om dele af den kunne reddes, eller om hele territoriet ville blive slugt i den tyske samlingsproces. En skandinavisk alliance skulle sikre, at Sverige og Norge deltog i krigen, så de blev involveret i løsningen. Med en samlet skandinavisk hær i Danmark under Karl XV's kommando skulle Skandinaviens samling gøres til et *fait accompli* med fransk og preussisk støtte. Alliancen og krigen var vejen til unionen, helstatens undergang og at Karl XV efterfulgte Frederik VII på den danske trone i stedet for prins Christian (IX). En skandinavisk føderation ville sikre den danske nations overlevelse og dens selvstændighed indenfor rammerne af føderationen.

Skandinavierne, herunder de danske nationalliberale, gjorde sig ingen illusioner om at vinde krigen. Den danske konseilspræsident (statsminister) C.C. Hall fortalte 5. august 1863 den britiske gesandt, at målet var en kort krig, der skulle sikre en europæisk indgriben. De håbede at de tyske dele kunne tilfalde Preussen og de danske blive en del af et forenet Skandinavien. De så i de slesvigske krige en parallel til de krige, der allerede havde forenet Italien og som snart skulle samle Tyskland.¹¹

Skandinavierne politik byggede således på tanker fra Napoleon III, der var blevet videreudviklet af Cavour og Bismarck og forsøgt realiseret i forening med de tre internationale statsmænd. Napoleon III arbejdede aktivt for et forenet Skandinavien, og så krigen i 1864, som muligheden herfor, Cavour arbejdede frem til sin død i 1861 på en italiensk-skandinavisk alliance – en politik, som hans efterfølger delvist videreførte. Der blev fremsat flere italienske tilbud om en alliance til Sverige i årene 1860-1864, mens Monrad i 1864 arbejdede på en dansk-italiensk alliance. I december 1864 erklærede Bismarck sig som ”stærk skandinav” i en hemmelig samtale med en national-liberal agent.¹² Bismarcks skandinavisme var ikke ny. I 1857-1857 drøftede han et forenet Skandinavien med svenske og danske skandinavier, mens han, kong Vilhelm og preussiske diplomater et utal af gange foreslog Karl XV, Napoleon III, den britiske Lord Palmerston og den belgiske kong Leopold at dele helstaten i en tysk og en skandinavisk del. Bismarck var, som han fortalte den danske agent i december 1864, villig til at give Nordslesvig tilbage til Danmark imod en preussisk-skandinavisk alliance mod Rusland.¹³

Et udkast til en forbundstraktat

I 1800-tallets Skandinavien var Sverige og Norge blevet forenet i en union, mens den danske stat bestod af Kongeriget Danmark, det danske hertugdømme Slesvig og de tyske hertugdømmer Holsten og Lauenborg. Skandinavismens mål var at skabe skandinavisk enhed: åndeligt, økonomisk, militært og politisk, men enhedens omfang, og hvor hurtig den skulle virkeliggøres, var omdiskuteret. De kulturelle og praktiske skandinavister ønskede i varierende omfang et kunstnerisk, videnskabeligt og økonomisk samarbejde, forsvarsskandinavisterne krævede et forsvarsforbund, der kunne beskytte Skandinavien, mens de politiske skandinavister mente, at kun en fælles statsdannelse kunne sikre, at de tre stater var forpligtet på at forsvare hinanden, og gav de rette rammer for kulturen, videnskaben og økonomien kunne blomstre.

Konkret opstod bevægelsen i århundredets begyndelse blandt konservative kunstnere og akademikere, der blot ønskede tættere kulturelle bånd. Men derfra udviklede bevægelsen sig til et studenteroprør i 1830'erne og 1840'erne, der krævede den danske enevælde væltet og den svenske styreform reformeret, før det i 1850'erne og 1860'erne blev til et konkret politisk program.

En skandinavisk forening blev for alvor drøftet under og efter Krimkrigen mellem førende danske og svenske skandinavister, Oscar I af Sverige-Norge og Frederik VII, der gerne så hans krone, tilfaldt kronprins Karl (XV) i stedet for prins Christian (IX) af Glücksborg. Når planerne ikke blev til virkelighed i 1850'erne, så skyldtes det at Skandinavien ikke – som planlagt – nåede at træde ind i Krimkrigen på vestmagternes side før krigen blev afsluttet, og at de efterfølgende planer om en skandinavisk alliance blev forhindret først af Danmarks daværende holstenske udenrigsminister, L.N. Scheele, og efterfølgende af Oscar I's slagtilfælde. Forhandlingerne imellem dansk og svenske skandinavister og det svensk-norske kongehus i 1856 viser allerede en klar plan for fremtiden. Skandinavien skulle forenes i en føderation, der skulle realiseres igennem en krig om Slesvig. En krig, som en alliance skulle sikre Sverige-Norge deltog i.

Alliancen og union blev løbende diskuteret imellem skandinaviske politikere og kongelige i årene 1858 til 1862. I 1863, hvor den dansk-tyske konflikt var blevet akut, synes tiden endelig at være kommet. Holsten udskilt af helstaten i marts 1863, mens en fællesforfatning for Danmark og Slesvig blev vedtaget i november. Når Hall bevidst søgte konfrontation med Tyskland skyldtes det, at han havde Sverige-Norge i ryggen, og at Napoleon III tilsyneladende stod bag den svensk-norske konge. I juli 1863 lovede Karl XV Danmark en alliance. Målet var, som kongen fortalte en britisk diplomat, klart. Skandinavien skulle med Frankrigs hjælp samles igennem en krig med Tyskland. Sverige-Norges udenrigsminister, Ludvig Manderström, ønskede hverken krigen eller unionen, men da han forventede en britisk-fransk indgriben i konflikten acceptere-

rede han kongens politik. En alliance blev forhandlet på plads i august 1863, men ratifikationen trak ud, da dele af den norske og svenske regering gjorde modstand. I begyndelsen af november stod Karls politik imidlertid til at sejre, da Frederik VII's pludselige død ændre situationen.¹⁴

Christian IX's tronbestigelse blokerede umiddelbart for at samle Skandinavien under Karl XV, mens hertugen af Augustenborgs krav på hertugdømmerne og Bismarcks aggressive politik gav alliancemodstanderne i de to regeringer vind i sejlene. I december stod det klart, at alliancen ikke ville blive ratificeret. Den manglende skandinaviske alliance gjorde sammen med russisk og britisk pres det muligt for Christian IX at fjerne den populære Hall. Kongens håb var, at den nye regering under D.G. Monrad ville føre helstatspolitik. Det ønskede Monrad ikke, men han gjorde et oprigtigt forsøg på at undgå krigen. Politikken var dødfødt. Preussen og Frankrig diskuterede i november en deling mellem Preussen og en skandinavisk union, og i december tilbød den preussiske ministerpræsident Karl XV en forhåndsforståelse. I januar 1864 stod han bag et preussisk-østrigsk ultimatum, der tvang Monrad til at vælge mellem statskup eller krig. Monrad vurderede korrekt, at krigen var uundgåeligt og at et statskup ville udløse en skandinavisk revolution i København.¹⁵

Danmark stod alene, da krigen mod Preussen og Østrig brød ud 1. februar 1864. Men at den kunne blive europæisk stod klart. Sverige-Norge rustede sig, mens der fra december og frem til april var en permanent regeringskrise i Stockholm. Spørgsmålet var om kongen kunne finde en regering, der ville føre krigspolitik, og som samtidig ville gennemføre reform af den svenske forfatning. Hans håb var, at justitsminister – og *de facto* førsteminister – Ludvig De Geer kunne vindes for krigspolitikken, og danne et nyt ministerium. Alt imens forhandlede Karl XV med Frankrig, prins Oscar (II) med Italien og Monrad – sandsynligvis – med dem begge. I diplomatiet var forventningen, at Italien ville angribe Østrig i foråret, mens Frankrig ville søge en grænse ved Rhinen. Sideløbende forhandlede Frankrig med Preussen om en forhåndsforståelse. Helstaten skulle deles, så dens skandinaviske dele blev forenet med Sverige og Norge, mens dens tyske dele skulle tilfalde Preussen mod Frankrig blev kompenseret ved Rhinen. Den britiske regering var splittet i spørgsmålet om krig eller fred. Den valgte foreløbigt at tilbyde mægling, mens oppositionen pressede på for en krigspolitik i forståelse med Frankrig.

Det var en udbredt forventning i Europa, at Dannevirke kunne holdes frem til foråret, og rømningen kom som et chok for alle. Når reaktionen blev voldsom i København, så skyldtes det frygt for, at Christian IX havde nået en forståelse med Preussen og Østrig, og nu med hæren var på vej mod København for at genindføre enevælden og skabe en personalunion med et forenet Slesvig-Holsten. Det affødte i februar skandinaviske revolutionsplaner. Når

det ikke blev til noget, skyldtes det at Monrad evnede at dæmpe gemytterne, mens Karl XV nægtede aktivt at fremprovokere revolutionen. I stedet blev en hemmelig agent, Emil von Qvanten, sendt til København, hvor han sammen med førende, danske politikere forhandlede et udkast til en skandinavisk union på plads. Karl godkendte udkastet, der nu blev præsenteret for Monrad og Christian IX.

Danmark, Sverige og Norge skulle beholde deres egne forfatninger og parlamenter, men de skulle afgive en del af deres selvstændighed til unionen. I Gøteborg, der var udset som unionshovedstad, skulle et unionsparlament, en unionsregering og en unionskonge bestemme over Skandinaviens fællesanliggender; herunder hæren, flåden, udenrigspolitikken samt post- og telegrafvæsen. Den føderative tanke afspejlede skandinavisternes syn på historiens udvikling, europæisk politik og national selvstændighed. Ved at afstå en del af selvstændigheden til en union, øgede man reelt den nationale selvstændighed. Karl opfordrede igennem von Qvanten Monrad til at indlede direkte forhandlinger om unionen med Louis De Geer, der var indviet i planen. Når det aldrig kom til realitetsforhandlinger, skyldtes det blandt andet, at Christian IX krævede Holsten skulle indgå i unionen, og at sagen sprang i pressen. Da den øvrige svenske regering fik nys om hvad der foregik, blev De Geer banket på plads af sine kollegaer, og Karl XV blev tvunget til at vælge mellem sin regering og sin politik. Christians krav gjorde valget let.

Monrad og skandinavierne opgav imidlertid ikke unionsplanen, og et forenet Skandinavien blev stadig drøftet i de europæiske hovedstæder. Et forenet Skandinavien krævede imidlertid, at den pågående fredskonference i London blev sprængt, da hverken briterne eller russerne kunne acceptere den. Det var en af årsagerne til, at Monrad ikke valgte at tage imod de delingstilbud, der var på bordet. Han forventede, at man enten gennem krig eller direkte forhandlinger i Berlin kunne opnå en bedre grænse og en skandinavisk union mod de tyske dele af helstaten blev afstået til Preussen. Christian IX afviste på sin side mæglingsforslagene, da han håbede med russisk støtte at kunne redde helstaten gennem en personalunion med et forenet Slesvig-Holsten og Danmarks indtrædelse i det tyske forbund.

Monrads politik var risikabel, men ikke umulig, da den var forenelig med preussisk politik. Bismarck og kong Vilhelm var gentagende gange inde på det samme i foråret 1864, og efter det danske nederlag på Als foreslog Vilhelm det atter til den belgiske konge, der var udset som ny mægler. Når det ikke skete, så skyldtes det, at Christian IX havde fyret Monrad, og nu i stedet forsøgte at realisere sin plan. Den blev blankt afvist af Bismarck. Men som nævnt, var Bismarck parat til at give Nordslesvig tilbage til et forenet Skandinavien, hvis det indgik en alliance med Preussen. Christian IX's politik og muligheden for en forståelse med Preussen og Frankrig om et forenet

Skandinavien affødte i Danmark flere skandinavistiske revolutionsplaner, der involverede blandt andre Monrad, Hall og ledende politikere i det nationale venstre. Skandinavisterne blev jagtet af justitsminister Heltzens hemmelige agenter. Sagen sprang i pressen i foråret 1865, og da justitsministeren ikke kunne bevise sine påstande, faldt han, men opmærksomheden fik Bismarck til at lægge skandinavisterne på is.

Om romantik og realpolitik

Når man sætter skandinavismen ind i sin samtidige europæiske kontekst, ligner den ikke længere en romantisk utopi. Skandinavismen var formet af den samme darwinistiske opfattelse af historiens udvikling, fiksering på ressourcer og principløse politik og kyniske brug af krig, der lå bag foreningerne af Italien og Tyskland.

Men hvis skandinavisterne var realpolitikere, hvorfor fejlede skandinavismen så? Kort fortalt var årsagerne manglende forståelse for hinandens indenrigspolitik, indre splittelse, ydre modstand, tilfældigheder, timing og personer. Skandinaverne var i spørgsmålet om en skandinavisk union splittede, Rusland modarbejdede den aktivt, Krimkrigen sluttede før Skandinavien blev involveret og Monrad blev fyret før han kunne realisere sin politik sommeren 1864, og Skandinavien manglende en statsmand som Cavour eller Bismarck. Det tætteste man kom, var sandsynligvis Hall, men han var dansk og ikke svensk. Oscar I havde både evner og viljen, men fik et slagtilfælde i 1857 og døde i 1859.

De to første årsager er ofte blevet fremhævet i forskningen, men det manglende europæiske perspektiv har gjort, at skandinaviske historikere har overset, at det samme gjaldt andre steder:

Fx var Italien mere splittet, den nationale enhed var ikke større og den ydre modstand var lige så stor. Men timingen var bedre, heldet større, alliancerne var på plads, og man havde politikerne, der evnede at realisere projektet.

Skandinavismen blev aldrig realiseret, og det har gjort det let for historikerne at afskrive den i deres søgen på forklaringer på de tre 'nye' skandinaviske nationalstater, der opstod mellem 1864 og 1905.

Antiskandinavisternes holdning – der altid var et politisk partsindlæg – er hermed blevet ophøjet til en historisk sandhed. En sandhed, der blev brugt til at begrunde den sikkerhedspolitik, som man førte. Danske skandinavister ønskede at sikre selvstændigheden og redde nationen igennem en skandinavisk føderation. Resultatet blev i stedet en videreførelse af helstatsmændenes politik, hvor man tilpassede sig Tyskland. Mellem 1870 og 1945 var Danmark finlandiseret; underordnet den stærkere stat syd for grænsen. Danmark var formelt neutralt, men det indrettede i praksis sin udenrigspolitik efter Tyskland,

pressen fik af regeringen ordre om ikke at provokere tyskerne og jødiske flygtning blev afvist for ikke at provokere tyskerne. Den indre udvikling og nationale overlevelse blev sikret ved de facto at opgive den ydre selvstændighed. Det var det eneste realistiske, men før 1870 udgjorde skandinavismen et reelt alternativ.

Også i de to øvrige skandinaviske lande fik det danske nederlag i konsekvenser. Militært blev det svenske forsvar reformeret og det svensk-norske militære samarbejde blev intensiveret. Politisk omfavnede man ligesom Danmark en neutralitets-, tilpasnings- og småstatspolitik. Ifølge den svenske grundfortælling, så omfavnede Sverige allerede neutralitetspolitikken i 1834, men som det fremgår af overstående, så var svensk-norsk neutralitetspolitik alt andet end givet i midten af 1800-tallet. Den blev først en ubestridelig doktrin i årtiet efter krigen i 1864. En doktrin, der modsat dansk og norsk neutralitetspolitik overlevede Anden Verdenskrig, men som i skrivende stunds står for fald. Ansporet af frygten for Rusland omfavner nutidens svenske og finske politikere en politik, der bygger på en tankegang, der har mange lighedspunkter med 1800-tallets politiske skandinavisme. Historien gentager ikke sig selv, men den kan rime.

Noter

1. Lehmann, Orla: *Orla Lehmanns efterladte skrifter*. Udgivet af Hother Hage. Anden del, København 1873, 156.
2. Citater efter Glenthøj, Rasmus & Morten N. Ottosen: *Union eller undergang. Kampen for et forenet Skandinavien*, København 2021, 29, jf. 30ff. De tre værker er - Becker-Christensen, Henrik: *Skandinaviske drømme og politiske realiteter. Den politiske skandinavisme i Danmark 1830-1850*, Aarhus 1981; Bååth-Holmberg, Cecilia: *Skaldedrømmer og skaldpolitik. Emil von Qvanten og hans tid*, Stockholm 1906; Hallendorff, Carl: *Illusioner og virkelighed. Studier øfver den skandinaviske krisen 1864*, Stockholm 1914.
3. Friisberg, Claus: *Orla Lehmann – Danmarks første moderne politiker. Orla Lehmann, de nationalliberale og Danmark 1810-49. En politisk biografi*, Esbjerg 2000, 177.
4. Om historieskrivning og antiskandinavisme se Glenthøj & Ottosen 2021, 25-32, 156-158.
5. Mearsheimer, John J.: *The Tragedy of Great Power Politics*, New York & London 2001.
6. Snyder, Jack: *From Voting to Violence. Democratization and Nationalist Conflict*, New York 2000.
7. Om tærskelprincip se Glenthøj & Ottosen 2021, 40-45, 125ff.
8. Glenthøj & Ottosen 2021, 133ff.
9. Böhm, Wilhelm (udg.): *Fürst Bismarck als Redner, bind 2*, Berlin & Stuttgart 1881, 12.
10. Birkeland, Michael: *Skandinavismen fra et norsk Synspunkt. Betragtninger i Anledning af Femti-Aars-Festen den 17. Mai 1864*, Christiania 1864, 28.
11. Om Hall og Lehmann, se kapitlet "Alliancen" i Glenthøj & Ottosen 2021.
12. Rigsarkivet, København. Jules Hansen (Jens Julius Hansen). Arkivnr. 06946. Iøbenr. 3. Breve, notater, dagbogsblade m.m. omhandlende Bismarck og kopi af Jules Hansens breve til Bismarck.
13. For Bismarcks politik se Glenthøj & Ottosen 2021.
14. Se kapitlet "Alliance" i Glenthøj & Ottosen 2021,
15. Se kapitlerne "Det psykologiske øjeblik" og "Krig, revolution, union" i Glenthøj & Ottosen 2021.

GERTRUD SANDQVIST

NATUREN OCH LANDSKAPET – GEORG GUÐNIS KONSTNÄRSKAP

Konstnären Georg Guðni (1961-2011) återuppfann det isländska landskapsmåleriet. Han gjorde det mitt under 1980-talets postmodernism, men utan vare sig bildcitat eller ironiska blinkningar.

Gertrud Sandqvist är professor vid Konsthögskolan i Malmö.

Georg Guðni fullföljde den tradition som, den amerikanske konsthistorikern Robert Rosenblum hävdade, löpte obruten från den tidiga romantiken med konstnärer som Philip Otto Runge och Caspar David Friedrich. Vad de i likhet med Guðni ville nå in till var inget mindre än naturens själ uttryckt genom landskapet. Jag tänker därtill på en 1900-talskonstnär som den litauiske målaren och tonsättaren Mikalojus Konstantinas Ciurlionis. Guðni delar innerligheten med dem alla. För betraktaren ter det sig som om de verkliga *ser* vad de målar, som om deras måleri kommer inifrån landskapet, i Guðnis fall fjället och myren.

Georg Guðnis måleri är mjukt och noggrant. Hans saga är enkel att berätta. Han föddes på Island den 1 januari 1961, och dog oväntat där den 18 juni 2011. Han började på Högskolan för konst och konsthantverk som 19-åring 1980, gick där fem år och fortsatte därefter till den berömda påbyggnadsakademien Jan van Eyck i Maastricht 1985-87, som då var en av Europas främsta akademier med en stark internationell, experimentell och konsteoretisk profil. Han gjorde sin debututställning på det berömda Living Art Museum i Reykjavik 1985 och väckte genast stor uppmärksamhet genom sitt vibrerande, koncentrerade måleri. Han nominerades till samtliga stora nordiska priser för bildkonst flera gånger, han deltog i de flesta stora internationella utställningar med nordisk konst, han var högt aktad och respekterad och finns representerad i samtliga offentliga konstsamlingar på Island. När han oväntat dog, bara 50 år gammal lämnade han efter sig fem barn och sin hustru Sigrun Jónasdóttir. Han hade stora blå ögon, var stillsam och mild, men med en särskild sorts intensitet och integritet.

Caspar David Friedrich, Otto Philip Runge, Mikalojus Konstantinas Ciurlionis – genom 1800- och 1900-tal visar de bilderna av föreningen mellan landskap och ande. Filosofen Arthur Schopenhauer förstod det som en direkt och transcenderande förbindelse till det som Platon kallade ”Det som Är”. Konstnären, och bara konstnären kan nå dit genom att kontempera naturen, antingen det är en ”ett landskap, ett träd, en klippa /.../ eller något annat.”. Då glömmen hen alla

*Georg Guðni
(1961-2011)
Kögunarhöll, 1985, olja.
Íslands konstmuseum.*

*Georg Guðni (1961-2011)
Untitled, 2008, olja,
Íslands konstmuseum.*

hur, när och varför, och försjunker i *Vad*. Då glömmet vi som följer konstnären den individuella oron och viljan och blir en spegel av det vi ser, så som det sedda existerade utan att någon funnes som betraktade det. Vi kan inte längre skilja den seende från det sedda. De två har blivit ett. Det sedda förlorar sin relation till omgivningen och blir sin bild, sin urform, och den seende

uppnår ren kunskap, utan vilja, smärta eller tid (*Världen som vilja och föreställning*). Caspar David Friedrich skriver om hur konstnärens känsla är hans lag – konstnären skall inte bara måla det han ser framför sig, men också vad han ser inom sig – en ren andlighet (manuskript 1830).

Schopenhauers och Friedrichs insikt kunde också ha varit Georg Guðnis. Genom hans tjugofem år av måleri är det egentligen samma tillstånd han målar. Det handlar inte om abstraktion, eftersom det skulle förutsätta att konstnären målar en sammanfattning av det han ser och låter detta blir allmängiltigt. Tvärtom är det specifika ljuset i det isländska landskapet alltid *närvarande*, de snabba skiftningarna över fjällen och dalarna. Snarare är Georg Guðni alltid närvarande inför landskapet, målningen och sig själv.

Ibland verkar det säregna ljus som lyser genom hans målningar främst ha hämtats inifrån honom själv, som i de många mycket stora målningar han gjorde mellan 1990 och 2006, och som alla är utan titel, ibland belyser det ett identifierbart berg, som de tidiga målningarna av Búrfell, och Þríhyrningur, eller porträtten av individuella fjäll från hans Berangur-period från andra hälften av 2000-talet.

I utställningen på Listasafn Islands 2021, sammanställd av konstnärskollegan Einar Garibaldi Eriksson, talar Einar om hur det stycke land, Berangur, som Georg Guðni köpte och byggde ateljé och hus på blev så dominerande att det blev som om snarare landskapet hade valt Georg Guðni. De stora dukarna som bara visar ljus och skugga återger egentligen inget landskap, de *är* landskap, och glömska, ett tillstånd utan ambition och utan påståenden. Schopenhauers drömda rena varande är uppnått.

Det inre ljus som genomströmmade Georg Guðni och som flödade över in i hans måleri har jag sett någon annanstans, i Ciurlionis måleri. Den litauiske tonsättaren och målaren från början av 1900-talet återupptäcktes runt 1990, i samband med att Litauen blev en egen nation. Ciurlionis har kallats en visionär konstnär, symbolist och teosof, inne i strömningarna i den tid han levde. Men framförallt smälte det inre och det yttre landskapet samman i hans bilder. Landskapet uppfattade han musikaliskt, som i hans Sonata-målningar, eller i drömsekvenser, som i hans skapelsemålningar, eller på gränsen till helt abstrakta, som i hans Gnistmålningar, eller i den triptyk han kallade *Min Väg*. Så gott som helt oförstådd i sin samtid under sitt korta liv anses han nu som en av förelöparna till modernismen genom att han inte längre avbildade landskapet utan skapade det.

Här förenas Georg Guðni och Ciurlioni. De inramar en tid av bittra strider mellan det figurativa och det abstrakta genom att båda vidhåller intrycken från det yttre landskapet, likaväl som de låter det bli genomströmmat av deras inre ljus. De balanserar på gränsen. I viss mån kan en säga att de upprätthåller gränsen samtidigt som denna gräns blir alltmer genomsläpplig.

Mikalojus Konstantinas Ciurlionis (1875-1911), Sparks (1906), Museet i Kaunas.

Mikalojus Konstantinas Ciurlionis, (1875- 1911), My Road, (1907), Museet i Kaunas.

Islands landskap passar särskilt bra för ljusmeditationer, genomlyst och genomblåst som det är, med en stor himmel och ett stort hav och lite som skymmer sikten. Det är Georg Guðni som upptäcker denna egenskap och renodlar den – likt alla stora målare ser han först, och får oss att se, till den grad att det isländska landskapet nu liknar en målning av Georg Guðni.

LENA WIKLUND

HANAHOLMEN – ETT KULTURCENTRUM MED SVERIGE-FINLAND I BLICKPUNKTEN

Den 1 juni 1975 öppnade Hanaholmen – Kulturcentrum för Sverige och Finland sina dörrar. Hanaholmen är beläget i Esbo utanför Helsingfors, på en egen holme med tallar och havet runtomkring. Uppdraget är att åstadkomma samverkan och samarbete på alla samhällets områden mellan Sverige och Finland, i en miljö där arkitektur, natur och konst ger en helhetsupplevelse tillsammans med programverksamheten.

Lena Wiklund, huvudredaktör för *Nordisk Tidskrift*, har besökt Hanaholmen.

Idén till Hanaholmen hade fötts ett tiotal år före grundandet, genom huvudmannen Kulturfonden för Sverige och Finland. Fonden hade bildats till följd av att Sverige efterskänkte finska lån från andra världskriget. I stället för att betala tillbaka lånet till Sverige beslöt man då att med räntorna på lånet instifta en fond med kapital i båda länderna.

Kulturfonden för Sverige och Finland och Hanaholmen har båda syftet att åstadkomma bilateralt samarbete, samverkan och ömsesidigt lärande på alla samhällets områden mellan de båda länderna. Trots att namnen är ”kulturfond” och ”kulturcentrum” så är ändamålsparagrafen bredare. Fonden är möjliggörare och Hanaholmen den operativa enheten.

Hanaholmen har inget eget kapital och finska staten äger fastigheten. Verksamheten har cirka 70 anställda varav två tredjedelar finns i affärsverksamheten med hotell, konferens och restaurang. Budgeten för Hanaholmen är cirka 6-8 miljoner euro per år. I denna är driften av kulturcentret, program- och affärsverksamheten inkluderad, men inte fonderna.

Hanaholmens uppdrag är brett och man samarbetar om nästan vad som helst och med många olika partner. Styrelsen och olika styrgrupper vaskar fram vilka frågor man vill belysa, som under senare år till exempel säkerhetspolitiken och skogspolitiken. Ambitionen är att först ringa in frågan, och sedan hitta partner i båda länderna som är bäst inom området. Ett fast samarbete sker med de nordiska pärlorna, som Biskops Arnö och de bilaterala nordiska verksamheterna Voksenåsen (Norge-Sverige) och Lysebu (Danmark-Norge) båda i Oslo. Med dem samarbetar Hanaholmen om akademiska kurser och då går man också utanför sitt bilaterala uppdrag. Pärlornas direktörer träffas också cirka fyra gånger om året.

Hanaholmen. Foto: Robert Lindström.

Gunvor Kronman är VD för Hanaholmen och fonddirektör.

Vilka är Hanaholmens instrument för att uppnå syftet med verksamheten?

GK: Hanaholmens nätverksprogram har blivit allt viktigare. De sammanför nyckelpersoner inom olika områden i de båda länderna och är inte nödvändigtvis publika. I nätverksprogrammen identifierar vi ”coming stars” inom ekonomi och politik. Ett exempel är Tandem Leadership som etablerades för elva år sedan. 150 ledare i centrala positioner har genomgått programmet. Ett annat nätverk är Hanaholmen-initiativet som startade för ett år sedan. Det ska stärka den gemensamma förmågan till beredskap i krissituationer i vid mening. Säkerhetskommittén i Finland och Försvarshögskolan i Sverige är med och möjliggör programmet. Detta är ett av Hanaholmens mest angelägna projekt just nu.

Förutom nätverken är Hanaholmens akademiska kurser, språkundervisning och filmvisning viktiga. Vi arrangerar också expertinriktade seminarier och konferenser och har cirka 15 styrgrupper som scannar av gemensamma intressen för de båda länderna inom forskning, universitetsundervisning med mera. En del av verksamheten är publik, men mycket av det vi gör inom detta område syns inte för allmänheten.

Hur kan man beskriva den nordiska profilen på Hanaholmen?

GK: Hanaholmen är i grunden en institution för samarbete mellan Sverige och Finland. Men ända från början har man haft ett nordiskt ben i verksamheten, dels genom att frågor vidgas till ett nordiskt perspektiv, dels genom att vi samarbetar med nordiska institutioner, bland andra de nordiska pärlorna.

*Till höger entrén.
Nedan auditoriet.
Foto: Robert Lindström.*

Tyvär har de nordiska institutionerna blivit allt färre. Det kan nog vara bra med tillfälliga projekt men det skapar sällan bestående nätverk och det behövs en basplattform som institutioner som man kan använda när man söker nordiska kontakter.

Vad är unikt med Hanaholmen?

GK: Verksamheten bygger på ett avtal mellan Sverige och Finland. Hanaholmen har ett uppdrag och en identitet som i grunden är helt bilateral. Det finns en frihet i Hanaholmens uppdrag som gör att parter lätt kan mötas och diskutera, det blir inte så formellt. Hanaholmen kan vara en neutral mötesplats där båda parter är bekväma. Vi bryter också ner gränser mellan discipliner, Hanaholmen är en plats där olika områden; politik, ekonomi, vetenskap möts.

Hur välkänd är Hanaholmen i Finland, Sverige och övriga Norden?

GK: I Finland är vi nog mycket välkända. Under coronapandemin drev Hanaholmen en mycket aktiv verksamhet och fler i allmänheten hittade oss då. Vi använde de möjligheter vi hade med kulturaktiviteter utomhus och digitala evenemang. I Sverige är vi nog välkända bland beslutsfattare, men inte så mycket bland allmänheten.

Nämn några framgångsexempel? Misslyckanden?

GK: Ombyggnaden som färdigställdes 2017 vill jag gärna lyfta fram. Det handlade inte bara om de yttre ramarna utan också om innehållet. Finalen var när alla statsöverhuvudena i Norden var med på återinvigningen. Ett annat framgångsexempel är tidigare nämnda Hanaholmen-initiativet. Att ett bilateralt statligt samarbete blir helt operativt på mindre än ett år är ovanligt.

Ett misslyckande däremot har varit försöken att aktivera politiska ungdomsorganisationer att intressera sig för varandra. Nu har vi tagit nya initiativ till rundabordssamtal, med frågor om hur man kan bedriva valkampanj, delta i varandras valarbete med mera. Vi har sett på den äldre generationen politiker att det kan ha stor betydelse att man har lärt känna varandra som ungdomspolitiker. Detta är ett av de projekt som jag vill se utvecklas i framtiden.

Kulturfonden för Sverige och Finland

Kulturfonden för Sverige och Finland, huvudman för Hanaholmen, är den största bilaterala fonden i Norden. Man har samma syfte som Hanaholmen, ett bilateralt uppdrag som ska åstadkomma samverkan och samarbete på alla samhällens områden mellan de båda länderna. Fonden har cirka 1,5 miljoner euro att röra sig med. Då inkluderas en del fasta bidrag som till Hanaholmen, Finlandsinstitutet i Stockholm och även Föreningen Norden. Basverksamheten består av att behandla bidragsansökningar. Den största andelen ansökningar kommer från det traditionella kulturområdet med musik, bildkonst, scenkonst, men det finns även ansökningar inom vetenskap och civilsamhällesektorn. Cirka 500 ansökningar per år kommer in till fondens finska del och man delar ut ungefär 200.000-250.000 euro. Till den svenska delen inkommer per år cirka 200 ansökningar och man delar ut ungefär 1,3 miljoner svenska kronor.

Fondens styrelse har tre medlemmar från vardera landet som utses av regeringarna i Sverige och Finland. Ordförandeskapet cirkulerar mellan länderna och i år är det Sverige, nästa år blir det Finland. Styrelsen utser sakkunnigdelegationerna och Hanaholmens direktion, utom Hanaholmens ordförande som utses av Finlands regering. Hanaholmens VD är också direktör för fonderna. Ett sekretariat finns i vardera landet.

Hur kan man beskriva fondens huvudsyfte?

Gunvor Kronman: Vi har lagt vikt vid att så många som möjligt ska kunna besöka det andra landet, nyckelgrupper som ungdomar och skolklasser samt personer inom förmedling som journalister och lärare. I Finland kommer ansökningar från hela landet.

De senaste 15 åren har fonden också tagit egna initiativ, drivit dem själv eller lagt ut det som ett uppdrag, ofta på Hanaholmen men inte alltid. Fonden bidrar med resurser, idéer och kontakter. Ett exempel på projekt är Tandem Forest Value om skogsforskning. Fonden försöker arbeta strategiskt, med målet att medel från fonden ska utlösa ytterligare finansiering.

Fler bilaterala fonder

Hanaholmen administrerar även ytterligare några bilaterala fonder, Kulturfonden för Finland och Norge, Kulturfonden för Finland och Danmark och Kulturfonden Finland-Island, vilka syftar till att stödja bilateralt kulturutbyte mellan länderna i vid mening. Den finsk-norska och finsk-danska delar ut cirka 75.000 euro per år, den finsk-isländska cirka 40.000 euro per år. Den finsk-isländska fonden har lika många ansökningar som de övriga, det är ett stort intresse för utbyte mellan Finland och Island.

Varför är det viktigt att fonderna finns idag?

Gunvor Kronman: De är de instrument som finns för att driva bilaterala intressen. Man har medel, sekretariat och engagerade styrelser. De här fonderna är små men med rätt personer i kretsen kring fonden och en vilja att göra strategiska insatser, så kan man bidra till att förbättra våra nordiska välfärdsamhällen. Det som är fantastiskt med de bilaterala fonderna och Hanaholmen är att de jämfört med till exempel officiellt nordiskt samarbete har en större frihet att ta initiativ och genomföra dem. Det är mindre trögt att arbeta för fonderna än i de offentliga systemen, och därigenom blir det en stor effektivitet.

Programverksamheten

Från starten på Hanaholmen har man haft programverksamhet. Det arrangeras seminarier, webinarier och filmvisningar inom olika ämnen; ungefär 140 evenemang blev det år 2021. Före coronapandemin var det många fysiska arrangemang, under pandemin har evenemangen varit digitala, och nu är det en blandning av fysiska och digitala arrangemang, ofta hybridevenemang. Man hade cirka 21.000 deltagare i programverksamheten år 2021, och därtill 58.000 deltagare i skolprojektet Svenska nu.

I auditoriet med 250 platser har man årliga evenemang som Hanating som behandlar försvarspolitik, Hanalys som behandlar utrikes- och säkerhetspolitik samt Hanaholmen Initiative Summit om krisberedskapsfrågor.

Därtill har man långsiktiga nätverksprogram som samlar relevanta deltagare från länderna kring ett visst tema. Förutom Tandem Leadership och Hanaholmen-initiativet är ytterligare ett exempel GlobSol för unga vuxna där man samlas kring olika teman. I fjol var det biologisk mångfald. I höst startar ett nytt kulturcheftsprogram för ledare i små och mellanstora kommuner.

Publiken på Hanaholmens evenemang varierar beroende på ämne. Månadens film lockar till exempel folk från närområdet medan det till expertseminarier kommer personer från departement och myndigheter. Man har olika samarbetspartners beroende på ämne och målgrupper. Samarbeten sker i regel alltid med någon då Hanaholmens programverksamhet inte har specialkompetens på alla olika områden som man har evenemang inom.

Victor Andersson är chef för programverksamheten på Hanaholmen.

Vilken är utgångspunkten för Hanaholmens programverksamhet?

VA: Vi försöker följa med tiden och anpassa vårt utbud efter rådande efterfrågan. Med det ändrade säkerhetsläget i Europa har vi till exempel mer av säkerhetspolitiska frågor i programmet. Men vi arrangerar evenemang inom alla samhällssektorer. Man kunde kanske säga att en bättre benämning på Hanaholmen är samarbetscentrum snarare än kulturcentrum. Vår upplevelse är att det för närvarande är stor efterfrågan på svensk-finskt samarbete.

Tre lampor som tidigare var ljuskällor ner till Hanaholmens nuvarande mötesrum Tetra. Foto: Lena Wiklund.

Vilken typ av aktiviteter omfattar verksamheten?

VA: Pandemin gjorde att vi digitaliserade allt som gick att digitalisera. Hanaholmen stängde, men vi fortsatte arbeta. Det blev många webinarier och en fördel med dem har varit ett ökat deltagande från Sverige samt att det blev miljövänligare då färre behövt resa.

Vilka ämnen är angelägna att Hanaholmen tar upp framöver?

VA: Hanaholmen ska vara lyhörd för vad som händer i Sverige, Finland och omvärlden och ta upp de frågor som är aktuella och där det finns efterfrågan på bilateralt samarbete.

Till höger: Skulpturerna *Akrobatens morgon* (1995) och i bakgrunden *Den krönta* (1994), Kauko Räsänen, brons, Hanaholmens konstsamling.
Foto: Lena Wiklund.

Nedan: *Kuddarna* är alla design av Josef Frank, 1940-tal. Längst fram *Notturmo*, bak till vänster: *Hawai* bak till höger: *Gröna fåglar*.
Foto: Lena Wiklund.

Arkitektur och konst

Hanaholmen är ett tidstypiskt exempel på 1970-talsarkitektur. Speciellt är hur byggnaden bjuder in den omgivande naturen, formen på huset som följer terrängen och det grövre fasadmaterialet. Huset ritades av arkitekten Veikko Malmio och stod klart 1975. Idén var att huset också skulle vara en konstupplevelse där arkitektur, interiör och natur skulle samspela.

I samband med uppförandet av byggnaden startade man en konstsamling genom en stor donation från svenska staten på en halv miljon kronor. Man bildade en konstkommitté som leddes av konsthistorikern Bengt von Bonsdorff som var direktör för Amos Anderson museet i Helsingfors.

Alexandra Enberg arbetar med konstsamlingen på Hanaholmen.

När startade konstsamlingen på Hanaholmen?

AE: Det mesta av konsten som finns på Hanaholmen införskaffades när verksamheten etablerades. Man köpte in konst av svenska och finska konstnärer, mycket grafik men också målningar och skulpturer. Idag förvaltar man det man har, man köper inte in någon ny konst. Däremot tar man emot donationer. Totalt har Hanaholmen drygt 300 verk från konstnärer i Sverige och Finland och en del från övriga Norden.

Varför är betydelse har konsten på Hanaholmen?

AE: Konsten har alltid varit en naturlig och viktig del av Hanaholmen, från arkitekturen till naturen och skulpturerna och konstsamlingen. Alla verk i samlingen visas i huset, i allmänna utrymmen, i mötesrum och hotellrum. Hanaholmen är också inrett med svensk och finsk design, både äldre och nutida, inklusive möblering och belysning. Det finns därtill ett litet galleri med varierande utställningar. Konstparken, en stig runt huset med elva skulpturer, är också en utvidgning av konstsamlingen. Tanken är att Hanaholmen ska vara en konstnärlig helhetsupplevelse.

Hanaholmen och framtiden

Coronapandemin var en stor utmaning och en omfattande omställning för Hanaholmen. Man var en av de första som stängde ner, i mars 2020, och hela personalen permitterades. När man sedan utvärderat perioden har det visat sig att verksamheten utvecklats. Med mer digitalt innehåll har man också kunnat vara mer närvarande i Sverige och engagera den svenska publiken.

Varför är det viktigt att Hanaholmen finns idag?

Gunvor Kronman: Det är viktigare än någonsin. Med den geopolitiska omgivningen som vi befinner oss i behöver Norden vara en stark region där ord också omsätts i handling. Det har i Sverige och Finland blivit ett uppvaknande på senare tid om behovet av ytterligare samarbete. Det är också ett stort tryck på samarbete från Östersjöregionen och de baltiska länderna, om försvar och beredskap och ekonomi.

Vilka är de största utmaningarna för Hanaholmen i framtiden?

GK: Utmaningarna är alltid tid, pengar och kompetens. Om man istället talar om möjligheter så är de nu stora för det finsk-svenska samarbetet. Det goda samarbetet som man har etablerat på olika områden smittar av sig. Finland har alltid tittat på Sverige. Under coronapandemin började också Sverige successivt alltmer att uppdatera bilden av vad Finland är och kan erbjuda. Det är en ny energi i samarbetet.

Källor: Samtal med omnämnd personal på Hanaholmen maj 2022, www.hanaholmen.fi.

NT-INTERVJUN

AT HAVE ALLE TI FINGRE NEDE I JORDEN OG SANSE VERDEN

Samtale med Pia Tafdrup

Et digt går mere end nogen anden litterær kunstart ind under huden, når det er mest vellykket. Der findes en særlig energi i poesien, noget der akkumuleres – og derfor også afspejler ultimativ indlevelse. Et digt behøver ikke direkte at tematisere store samfundsspørgsmål, for i kondenseringen og udfoldelsen ligger et skjult engagement i verden.

Pia Tafdrup i *Over vandet går jeg. Skitse til en poetik* (1991)

Foto Isak Hoffmeyer

Pia Tafdrup.

Den danske digter Pia Tafdrup (f. 1952) er en af Nordens store litterære skikkelser. Hendes digte, som er rundet af en symbolistisk-modernistisk tradition, er oversat til over tyve sprog. Siden 1989 har hun været medlem af Det Danske Akademi. I 1999 modtog hun Nordisk Råds Litteraturpris, i 2005 Søren Gyldendals Pris og i 2006 Det Svenske Akademis Nordiske Pris. Alt dette tilfalder hende i løbet af hendes lange karriere. Forfatterskabet, der har bragt hende flere gange rundt om Jorden til poesifestivaler, spænder over 19 digtsamlinger, en poetik, to romaner og to skuespil.

Kritiker, cand. mag. Lisbeth Bonde har mødt Pia Tafdrup til en samtale om hendes digtekunst, der hyppigt opstår af konkrete sansninger.

Pia Tafdrup har afsat i firsergenerationen af danske digtere, der blandt andet gjorde op med den forrige digtergenerations selvbekendende og socialt engagerede knækprosa. Hendes generation bragte en mere sprogligt raffineret digtning frem. Hun debuterede, da hun havde afsluttet sit studium i dansk litteratur ved Københavns Universitet. Her læste hun især Ivan Malinovski, Inger Christensen og Per Højholts digte. Først da hun havde indoptaget en stor mængde litteratur, kunne hun give plads til sin egen digterstemme. Det skete med digtsamlingen *Når der går hul på en engel* (1981), der øjeblikkelig gjorde hende kendt i Danmark. Mange af hendes tidlige digtsamlinger er oversat til svensk. *Tarkovskis heste* er oversat til finsk og i Island findes digtudvalget *Úrval Ljóða* 1982-2012. Nordmændene kan læse hende på originalsproget. Herudover foreligger en del af hendes oversatte bøger på fransk, spansk og engelsk. Således tilhører hun den lille eksklusive gruppe af danske digtere, som er blandt de mest oversatte.

I digtet ”Hjemmefra” (fra *Trækfuglenes kompas*, 2010) giver hun en nøgle til, hvordan hendes tidlige trang til at ekspandere, vagabondere og sprænge sig fri af barndomshjemmets lidt for beskyttende og trange rammer blev forløst gennem sproget, hvor hun snart ”opfandt en kode /et nyt alfabet,/der galopperende/førte mig af sted/over det øde papir/så skræmmende hvidt, at end ikke en engel havde sat sig spor.”

Pia Tafdrup har i de senere år opereret med en konceptuel ramme om sin digtekunst. Således udgør samlingerne *Hvalerne i Paris* (2002), *Tarkovskijs heste* (2006), *Trækfuglenes kompas* (2010) og *Salamandersol* (2012) – bemærk, at der indgår et dyr i alle titlerne – en kvartet omkring de fire elementer. Samtidig rummer de beskrivelser af henholdsvis den elskede, hendes far, hendes mor samt af hende selv i form af selvbiografiske digte. Hendes seneste digtsamlinger er en kvintet om de fem sanser: *Smagen af stål* (2014), *Lugten af sne* (2016), *Synet af lys* (2018), *Lyden af skyer* (2020) – og i 2022 udkommer den sidste samling i kvintetten, som omhandler følesansen, *Berøringen af hud*.

Lytter til en march
der får smerten
til at finde sit sår og hjertet
til at flamme syvarmet
Fra *Tusindfødt*, 1999

MARKVEJEN
Stod der ti dyr foran mit hus
i dette desperate fuldmånedøgn
flænsede jeg uden tøven
den stærkeste og smukkeste hind
for at gøre mig usynlig
i hendes bankende varme krop
når jeg galoperede bort
fra jeres blege kældersmil
og skimmelliv
ud i blæsten til markvejen
ned langs midterliniens grønne tåge
ud over brakmarken
og videre ned til skovtykningen
hvor jeg ville tage farten af
og vandre roligt ind
hvor træer nikker stille
hvor grene stryger mig beroligende
hvor de yngste blade
kærtegner mig blødt
så jeg kunne vende tam tilbage.
Fra *Intetfang*, 1982

Vi mødes en dag i Pia Tafdrups lejlighed i Rosenvængets kvarter på Østerbro i København.

Du holdt dig i lang tid tilbage med hensyn til at "abonnere" direkte på dit eget levede liv i dine digte. Men da du fyldte 60 år, vendte dette, og du blev mere generøs i forhold til at lade dine læsere komme tættere på dig. Hvad var det, der skete?

"Indtil jeg fyldte 60 år, talte jeg udelukkende om bøgerne, når jeg blev interviewet. Men jeg kunne mærke, at læserne gerne ville lære mig bedre at kende. I serien med elementerne opererer jeg med forskellige hovedpersoner – således handler det i *Hvalerne i Paris* om den elskede, om min far i *Tarkovskis heste* og i *Trækfuglens kompas* i overvejende grad om min mor. I *Salamandersol* blev jeg selv hovedpersonen, i og med at jeg skrev 60 digte – et digt for hvert af de år, jeg havde levet på det tidspunkt. Det blev et livsurs fra fødslen og frem til 60 år.

Et digt fra hvert år er naturligvis kun toppen af isbjerget, men ikke desto mindre får man både et billede af et personligt levet liv og et tidsbillede af, hvordan verden så ud dengang. I bogen forekommer to digte, der tematiserer mine sønners ankomst til verden og andre digte med en tydelig kvindelig vinkling, men mandlige læsere har fortalt, at de sagtens kan genkende sig selv i det tidsbillede, der rulles op af en barndom i 1950'erne, ungdomsoprøret startende i Frankrig, tiden i 1970'erne med Vietnamkrig, Thylejr, beatmusik, politiske ideologier, psykiatridebat, 1980'ergenerations frembrud etc. Jeg skrev først om de mest centrale begivenheder i mit liv, men herefter blev jeg ført videre, som når man kaster en sten i vandet og ringene breder sig.

Lyset forsvinder med fuglestemmerne,
knusende.
Jeg slæber mig ned til havet i mørke.
Værktøjet til forvandling er brudt sammen,
først skal det repareres, så skal jeg
udforske mulige ændringer,
så skal verden ...

Uddrag fra digtet "Melankolsk lykke" fra *Salamandersol*, 2012.

At digte på vreden?

Det er klart, at det var vanskeligere at skrive digtene fra den seneste del af mit liv, eftersom disse år er så gennemskrevne i forhold til de tidlige formative år, hvor jeg skulle skrive det hele for første gang. Efter *Salamanderkvartetten* gik jeg i gang med en digtsamling, som længe stod ganske uklar for mig. Det begyndte med nogle vrede digte, hvor metallet og stålet var indlejret.

Rytmen i digtene var hård, og verselinjerne havde ofte mandlig udgang, dvs. de endte på en trykstærk stavelse. Ligesom med *Hvalerne i Paris* startede jeg på disse digte under et længere forårsophold i Paris – tilmed i samme lejlighed i Marais-kvarteret. Jeg skrev løs, men vidste inderst inde, at jeg ikke ville komme langt med at skrive på vreden. Først da det blev sommer, nåede jeg frem til et andet sted at skrive fra.

Var der nogle personlige livsomstændigheder, der fik dig til at gå så hårdt til værks?

”Ja, på det tidspunkt var der sket nogle voldsomme ting i mit liv. Noget var kærtret. Jeg vidste knap nok selv, hvad det var, men jeg følte, at tilværelsen var ved at skride under mig. Den oplevelse har jeg haft flere gange tidligere – dog uden at blive vred, snarere sorgfuld. Men denne gang reagerede jeg med stor vrede. Da jeg genlæste digtene, stod det klart for mig, at jeg ikke skulle dvæle ved vreden. I mellemtiden var der sket noget: Jeg havde drømt bogens titel *Smagen af stål*. Den 31. juli 2013 så jeg alle fem bøger tydeligt for mig som i et drømmesyn. I hele mit forfatterliv har jeg aldrig oplevet noget lignende. Synet meldte sig på ingen måde stormfuldt, som man har hørt om før, når forfattere taler om, at lynet slår ned i dem, altså at de pludselig får den store inspiration. Nej, det kom fuldstændig stille som et syn, hvor alle bøgerne bare meldte sig konkret med omslag i de forskellige farver, som de senere skulle få – også farven på satsen var der.

Jeg sad bare og så ud i den grønne sommer, mens alle titlerne stod tydeligt for mig. Jeg vidste, at disse bøger skulle skrives, og at det ville tage 10 år af mit liv, hvis jeg vel og mærke havde optimale betingelser for at skrive. De næste mange år takkede jeg derfor nej til digtoplæsninger i fjerne lande, oversættelser og andre gode opgaver for at kunne holde fokus på stoffet, der også rummer sansninger af fænomener i tiden: krig (borgerkrigen i Syrien), flygtningesituationen, terrorangreb, isen der smelter, skovbrande, etc.

Igennem lange perioder af dit forfatterskab har der været en udgivelseskadence på cirka to år, så fem bøger måtte tage ti år?

”Jeg ved ikke, hvornår næste digt kommer og slet ikke, hvornår en bog er klar. Jeg har af samme grund aldrig benyttet deadlines, men hvis jeg har haft gode arbejdsforhold, har det ofte været sådan, at jeg har skrevet et par år på en digtsamling. Da dette syn viste sig, valgte jeg at gribe idéen og forsøge at skrive om alle fem sanser. Jeg var samtidig klar over, at kastede en af sanserne ikke noget af sig, måtte jeg undlade at skrive om den sans. Men det var naturligvis en drøm at skrive om de fem klassiske sanser. Og nu sidder jeg snart med alle bøgerne foran mig. Det har været ti intense og stærkt berigende år.”

... Jeg sidder i stolen, venter i ubevægelig ro
Lukker øjnene, ét med mig selv.
I sindets kontrastvæske fremkaldes billeder,
der i et lyn fra rygmargens nerver samler mit liv.

Uddrag af digtet "Mørkeblind" fra *Synet af lys* (2018)

Pia Tafdrup er efter eget udsagn ikke god til at multitaske. Hun vidste, at hun ikke skulle skrive på digtsamlingerne på én gang, skønt de sammen ville danne ét stort værk *De fem sanser*. Hun oprettede fem mapper, som hun løbende forsynede med inspirationsmateriale: stikord, billeder, links etc. Når hun siden skulle i gang med en ny sanse-digtsamling, havde hun allerede et stort materiale at gå i gang med. Det var nyt for hende at operere med et så skarpt koncept. Normalt skriver hun mere intuitivt, og digtsamlingerne vokser frem organisk under processen. *Salamanderkvartetten* foldede sig ud, uden at hun kendte sammenhængen mellem bøgerne til fulde. Anderledes var det at tænke fem bøger frem i tiden både lokkende og skræmmende, men at skrive ud fra en ny metode var lige så inspirerende som at skrive debutsamlingen. Erindringer kickstartes ofte via sanserne, og de fem digtsamlinger har åbnet en port ind til et større erindringsmateriale, som måske lægger op til en ny digtsamling, der i så fald vil blive til, efter at digteren er fyldt 70 år i 2022. Forfatterskabet udvikler sig således, at den ene bog så at sige føder den næste.

Det handler i høj grad om at gøre sig parat? Hvordan gør du det?

"Jeg har brug for meget tid til mig selv. Det er nødvendigt at kunne synke ned i sig selv og finde hvile. Jeg er blevet uhyre opmærksom på evnen til at tage imod. Den går forud for sansningen. Uden denne evne kan jeg ikke åbne mig. Jeg har lange meditative perioder, men også aktivt udadvendte perioder, for der bliver også kaldt på en derude, og jeg har rejst meget, undertiden omkring en tredjedel af et år. Min trang til at se verden og få indsigt i den er stærk. Det skyldes ikke mindst min opvækst på landet, hvor vi var bundet til jorden og dyrene. Jeg holder meget af vekselvirkningen mellem det introverte og det ekstroverte.

Skriveprocessen kræver, at jeg skaffer mig lange, uforstyrrede perioder, men jeg insisterer også på at leve et liv: Jeg vil meget gerne have god tid til både min familie, min kæreste og mine venner. Jeg har et stort socialt behov og elsker gode samtaler med andre mennesker. Generelt foretrækker jeg at leve et enkelt liv. Da mine børn gik i skole, var det muligt at skrive om formiddagen og lidt ud på eftermiddagen. Det er jeg fortsat med. Ikke sådan at forstå, at jeg bare kan sætte mig hen og skrive, men jeg kan være i kontakt med det, jeg skriver, ligesom en musiker rører instrumentet hver dag. Denne aktive praksis er medvirkende til at bevare åbenheden og være modtagelig."

En pæredansk opdragelse, men ...

Som barn havde Pia Tafdrup som nævnt ”alle ti fingre dybt begravet i mulden”. Hendes forældre drev en stor proprietærgård i Nordsjælland nær Fredensborg. Den blev senere udskiftet med en mindre og knap så arbejdskrævende nær Hornbæk og Ålsgårde. Hun er døbt og konfirmeret og fik en pæredansk opdragelse. Da det gik op for hende, at hun var jøde, med alt hvad dette indebærer af tragik, og at begge hendes forældre havde måttet flygte til Sverige i 1943 for at undgå den nazistiske besættelsesmagt, fik hun et chok:

”I slutningen af 1940’erne fik min far den store Endrupgård forærende af min farfar, der var klædefabrikant. Min far havde lært at dyrke landbrug som flygtning i Sverige og ønskede ikke at gå ind i farens virksomhed. Han elskede litteraturen og naturen lige højt, og han havde dyrket begge dele på skiftende gårde i Sverige. Han var kommet relativt ”hel” hjem til Danmark efter krigen, mens min mor var stærkt påvirket af tiden i Sverige. Det gør noget ved mennesker at mærke, at de er uønskede. Det kan være meget traumatiserende. Ingen mennesker slipper helskindet ud af en krig. Krigen kastede lange skygger ind i min og mine søskendes opvækst. Jeg tror, at min mor gik rundt med en dyb, ubehandlet depression. Hun var ofte meget ængstelig og overbeskyttende. Jeg var tidligt nødt til at kæmpe mig fri for at få et eget liv.”

Det ligger Pia Tafdrup på sinde at understrege, at selvom hun har jødisk blod i årerne, er hun vokset op i en dansk, kristen kultur, og at hun først og fremmest ser sig selv som en dansk digter. Da hun hørte om sine forældres oplevelser under krigen, blev hun meget skræmt og pakkede en kuffert med sine vigtigste ting. Den stod oppe på loftet i mange år, uden at forældrene vidste noget om den. Det var en flugtpakke, hvis nu...

”Allerede som et lille barn klatrede jeg uset over hegnet i haven, der ellers var et lykkeligt fundament for mine udforskninger af verden. Her var jeg alene med mig selv og undersøgte omgivelserne på egen hånd. Det har jeg fortsat gjort som voksen, nu i skriften. Som barn skulle jeg selv finde på det hele. Og senere, da vi slog os ned på en udflyttergård, hvor der var så langt til vennerne og kammeraterne, cyklede jeg rundt for at være sammen med dem. Da jeg blev 15, fik jeg en knallert, og jeg tog kørekort, lige så snart jeg kunne få det og lånte mine forældres bil for at komme væk. Da jeg begyndte at rejse ud i verden, var min mor altid ængstelig for, hvad der kunne ske mig, især dengang turen gik til Tyskland, der var ”fjendeland”. Min far elskede tysk litteratur, så han havde en anden holdning. Jeg har indfanget problemstillingen i digtet ”Smukke Rosi” i Tarkovskijs heste.”

Pia Tafdrup læser digtet højt med hendes karakteristiske smukke og let manende stemmeføring, hvor hvert ord får fylde og betydning:

Min far husker ikke, hvor belæst
han er.
I hans reol får jeg øje på
Rilkes *Briefe an einen jungen Dichter*.
Som en tungt svævende klokkes
første slag
en bronzestille morgen,
melder Tyskland sig ...
Jeg ville besøge min penneveninde
trods protester.
Min mor tålte ikke
lyden
af det tyske sprog –
Hun hørte Hitler
i hver glose.
Som min mor var min far under krigen
tvunget
til at flygte til Sverige,
men på hans hylder i reolen
fandtes tyske bøger.
DA stieg ein Baum. O reine Übersteigung!
O Orpheus singt. O hoher Baum im Ohr!
– Husk,
lige gyldig hvilken familie du besøger,
sagde min mor
og sendte søvnløs
sin sekstenårige datter af sted,
har alle – på forskellig måde
taget del i krigen.

Glødende nåle

Pia Tafdrup indså på sin første rejse til Tyskland, at problemer og traumer findes på begge sider i krigen. Eksempelvis tålte hendes tyske pennevenindes far ikke synet af nåle. Kvinderne fik diskret besked om at undgå at sy i hans nærværelse. Hitler boede i hver nål, og disse nåle glødede og stak stadig i pubertetspigen Rosi, der en aften sammen med sin dansepartner vandt prisen som aftenens par på det lokale diskotek. Men i hjemmet måtte man gå på listefødder – der ulmede mange uhyggelige, usagte ting under de daglige rutiner, og datteren bar på mange hemmeligheder.

At Pia Tafdrup blev døbt og fik en dansk opdragelse var en måde, hvorpå forældrene forsøgte at sikre sig imod flere forfølgelser og forankre sig solidt

i Danmark – også med store jordbesiddelser. Men historien viser, at antisemitismen kan vise sit grimme fjæs igen, som det sker adskillige steder i verden i disse år.

”Mange af de jøder, der var flygtet til Sverige, døbte deres børn, når de vendte tilbage til Danmark i håb om, at børnene kunne undgå deres skæbne. Så snart jeg var blevet konfirmeret, meldte jeg mig ud af Folkekirken. Mit oprør dengang udsprang af min relation til den præst, der konfirmerede mig:

Præsten kvæler min tro med dogmatik,
bekæmper uden nåde
min kærlighedssyge,
da bøgen springer ud...

Uddrag af digtet ”Partisan” fra *Salamandersol* (2012)

Da min far døde, meldte jeg mig imidlertid ind igen, fordi han havde ønsket det. Han var stærkt troende og var vokset op i et grundtvigiansk hjem.

Pia Tafdrup begyndte på *Tarkovskijs heste* under et residency i Berlin kort efter farens død. Hun havde planlagt at skrive nogle helt andre digte, som hun var begyndt på, men kunne ikke andet end at skrive om sin far.

”Digtsamlingen fortæller om min far både som dement person og som det kloge og skønne menneske, han havde været, før han blev syg. Jeg skrev mig frem til en forståelse af, hvad en demenssygdom indebærer. Han var syg i 10 år,” fortæller Pia Tafdrup, der i bogen leverer en form for kadish, en jødisk bøn, til faren, som gav sin kærlighed til poesi videre til datteren.

Kloden er et kalkhvidt kranie
fyldt af krig –
og under hovedskallen brænder
et livs bibliotek.

To digteriske spor

Din debutsamling fra 1981 har den særegne titel Når der går hul på en engel. Dels er engle stadig nogle temmelig omdiskuterede hybridvæsener, dels lyder det lidt som et pneumatisk objekt, hvorfra luften siver ud. Kan du fortælle om denne digtsamling, som blev det store gennembrud for dig?

”Der løber to spor i *Når der går hul på en engel*. Dels et referentielt, hvor digtene peger på noget, som jeg har oplevet. Dels et spor, hvor tingene vokser frem på papiret. Det var dér, der gik hul for mig. Jeg opdagede, at jeg kunne skrive noget frem, der ikke havde været i verden før. Det spor fulgte jeg de

efterfølgende 25 år, mens jeg i *Tarkovskijs heste* fulgte det referentielle spor, i og med at jeg skrev om mine oplevelser med min far. Det vildt overraskende i dette spor var, at der viste sig at være så meget ukendt i det kendte stof. Erindring er yderst selektiv. Man burde tale om en imaginær erindring eller om, at man omformer begivenheder, altså betjener sig af en retroaktiv strategi, som Kjell Espmark kalder det, en strategi, der sætter spor i hændelserne fra engang. Med andre ord: man bearbejder og tolker uvilkårligt erindringsstoffet. Det betyder, at man ændrer sin erkendelse af livet, når man skriver erindringer, da man altid erkender oplevelserne ud fra det aktuelle nu, hvor man skriver.”

Pia Tafdrups digtekunst er præget af et stærkt sansemæssigt nærvær, ofte af kropslig art. Meget af denne sanselighed blev vakt allerede i hendes barndom, hvor hun elskede at lugte, mærke og berøre alting. Når hun trodsede forbuddet og kravlede over hegnet, mødte hun karlene, pigerne og alle dyrene og blev ofte trukket hjem til gården på en stor arbejdshest. Det var en svir. Og så alle de stærke dufte og lugte, der hører livet på landet til.

”Jeg undrede mig meget over, at anmelderne i begyndelsen lagde så stor vægt på det erotiske i min debutbog, for der findes også mange undersøgelser af død. Det erotiske er jo blot ét aspekt af de mange sanseerfaringer, som jeg folder ud. Min tanke er, at digte skal lugte af hud. Døden fylder en del i *Hvid feber* fra 1986, som bl.a. tematiserer det at partere en hare, der både i størrelse og form kan minde om et spædbarn, når den er blevet flået. I det hele taget er de mere overordnede og metafysiske refleksioner altid bundet op på en konkret sansning, når jeg skriver digte.”

Helende sansninger

Pia Tafdrup læser nu digtet ”Stille eksplosion” højt fra digtsamlingen *Hvid feber*. Dets metafysiske associationer er udsprunget af den konkrete sansning: at stå med en død hare – et stift bræt – og partere den. Hun havde fået den af en jæger, men hun skulle selv gøre den klar. Det kom der både et digt og en gryderet ud af...

Stikker kniven i kødet
og skærer
gennem en hares bugmuskler
gennem dens mathvide hinder

i stille eksplosion
vælter tarmene frem
glatte våde glidende slyngkæder
af ormeskrig eller digte om Gud

en gæret grød af grønt opløste plantedele
en sivende rådden lyd
når der prikkes hul
ind til det stinkende ælte
af flydende jordfarvemasse

hver for sig
skal vi dø
langt borte fra ordene
måske midt i en søvn
eller i drømmenes hastige skred.

”I dag går man stærkt op i bevarelsen af naturen, men mange har ikke stor erfaring med den. Jeg oplever en forbundethed med verden og har brugt naturen som konkret sansning og billedsprog fra start i mit forfatterskab, fordi jeg er vokset op i den og har levet med den. Det er haresuiten i *Hvid feber* og *Krystalskoven* bl.a. eksempler på. Mennesket som natur har altid optaget mig, hvad et helt kapitel i poetikken *Over vandet går jeg* viser. Denne naturside har ikke fundet plads, når min digtsamlinger fra 1980erne er blevet karakteriseret.

Vi kender alle sammen, hvordan vi pludselig hører fuglene synge. Det har de gjort hele tiden, mens vi i en presset situation var optaget af noget andet – måske har tankerne været koncentreret om at løse et vanskeligt problem. Hvis man vil høre fuglene synge eller opleve den by, man cykler igennem, skal man kunne åbne sig. Vi er givet evnen til at sanse, og den skal vi bruge. Det er det springende punkt i vores liv. Det er vigtigt at forstå, hvor stor betydning sanserne har. Vores sanser åbner for empati: vi kan ud fra, hvad vi mærker på vores egen krop, sætte os ind i, hvordan andre mennesker har det.

Den indlevelse er basal for forståelsen af Den Anden og overhovedet for opbygningen af et samfund, hvor der skal være plads til forskellighed,” slutter Pia Tafdrup.

Lisbeth Bonde

FÖR EGEN RÄKNING

HANAHOLMEN-INITIATIVET

- Ett svensk-finskt samarbete för krisberedskap

Jan-Erik Enestam.

Foto: Robert Lindström.

Hanaholmen-initiativet stärker det civila försvaret i Sverige och Finland och vill vara internationell förebild för hur bilateralt samarbete skapar mervärde.

Jan-Erik Enestam har varit Nordiska rådets direktör med placering i Köpenhamn. Han har också varit ordförande i Svenska folkpartiet och ledamot av Finlands regering under tolv år bl.a. som försvarsminister och nordisk samarbetsminister. Jan-Erik Enestam är ordförande i den Rådgivande expertgruppen för Hanaholmen-initiativet.

Under de senaste åren har Sverige och Finland framgångsrikt byggt upp ett konkret samarbete inom det militära försvaret.

Detta har skett som ett svar på de säkerhetsintressen länderna gemensamt identifierat.

Samarbetet har utvecklats stegvis på basen av allt djupare ömsesidig kännedom om varandras försvarsstrukturer. Avgörande för framstegen har varit personliga kontakter, som möjliggjort ett växande förtroende mellan parterna och länderna.

Denna process kan anses ha nått ett slags kulminationspunkt den 18 maj 2022, då Sverige och Finland samtidigt lämnade in en ansökan om ett medlemskap i försvarsalliansen Nato, vilket skedde i skuggan av det förändrade säkerhetsläget i Europa och Rysslands krig mot Ukraina.

Kopplingen mellan yttre och inre säkerhet har blivit allt starkare i potentiella krisscenarier. I utvecklandet av försvarssamarbetet mellan Finland och Sverige blir inkluderingen av också civila sektorer en nödvändighet – och ett naturligt nästa steg i denna utveckling. Konceptet kring övergripande säkerhet, eller totalförsvar, är ingen självklarhet i internationellt hänseende, och därför kan Finland och Sverige vara förebilder för andra såväl enskilt som tillsammans.

Under de senaste åren har kris avlösts av kris. Flyktingkrisen år 2015, Covid19-pandemin år 2020 och kriget i Ukraina år 2022 är exempel på de svåraste och senaste. Gemensamt för dem alla är att de drabbat flera länder och att deras hantering förutsatt ett koordinerat, gränsöverskridande agerande. Ofta har det internationella samarbetet fått ge vika för nationella intressen och prioriteringar.

Denna svaghet synliggjordes särskilt i hanteringen av Covid-19, då gränsstängningar infördes som åtgärd för att bromsa smittspridningen. Särskilt gränsområdena led och därmed också tilliten mellan länderna och medborgarna. Frustrationen över det rådande läget och den till synes bristande gränsöverskridande koordineringen fick Hanaholmens operativa ledning att börja skissa på ett nytt samarbetsprogram under våren 2020. Redan då stod det klart att det nordiska samarbetet inte levde upp till den vision som statsministrarna tidigare fastslagit; att Norden ska vara världens bäst integrerade och hållbara region år 2030.

Kulturfonden för Sverige och Finland ställde sig positivt till initiativet, som innebar ett nytt bilateralt samarbete inom beredskap för och hantering av civila kriser. Efter en grundlig förhandssondering fick Hanaholmen i uppdrag av fonden att förverkliga programmet. Det så kallade Hanaholmen-initiativet lanserades i januari 2021 med stöd av Sveriges och Finlands statsministrar.

Det nya initiativet bygger på två beståndsdelar: dels ett årligt återkommande högnivåforum, Hanaholmen Initiative Summit, dels ett årligt återkommande utbildnings- och övningsprogram. Reflektioner, förslag och observationer från utbildningen utarbetas till en helhet som presenteras under högnivåmötet.

Initiativet genomfördes hösten 2021 som ett pilotprojekt, i syfte att göra satsningen långsiktigt bestående. På grund av pandemin var den första modulen helt digital och först under andra modulen i oktober kunde deltagarna träffas fysiskt, på Hanaholmen. Programmet inleddes bilateralt, men med tydligt deklarerad öppenhet för att ge andra nordiska länder tillträde.

För genomförandet tillsattes en rådgivande grupp med relevanta aktörer i Sverige och Finland för att säkerställa bästa möjliga forskning och kompetens. Hanaholmen fick det administrativa och praktiska ansvaret för genomförandet. Hanaholmens huvudman, Kulturfonden för Sverige och Finland, gick in med finansiering för att möjliggöra en snabbstart av programmet och för att ge tid att skapa en hållbar och balanserad finansieringsmodell. Ett viktigt delmotiv bakom programmet var också att stärka tilliten mellan Sverige och Finland efter negativa effekter från pandemihanteringen.

Redan från första början stod det klart att Kulturfonden och Hanaholmen behövde samarbetspartner för att kunna genomföra ett program av högsta kvalitet och trovärdighet. Efter systematiska sonderingar etablerades ett samarbete mellan Försvarshögskolan i Sverige och Säkerhetskommittén i Finland.

Initiativet bygger på tre nyckelord: kontakt, kunskap och koordinering. Med tanke på att gränsöverskridande samarbete ska vara möjligt behövs personliga kontakter med kollegor i det andra landet och en förståelse av hur systemet fungerar.

Programmet är noggrant nischat, så att det ska komplettera andra existerande sektoriella samarbeten såsom Hagasamarbetet inom räddningssektorn och Svalbard-samarbetet inom hälsovården. Det unika med Hanaholmen-initiativet är att det är sektoröverskridande och omfattar alla delar av samhället, inklusive civilsamhället och näringslivet.

Erfarenheterna från pilotåret blev väldigt positiva. En utvärdering som gjordes bland deltagarna visar att programmet uppskattades samtidigt som justeringar också behövs. Feedbacken från deltagarna har utgjort grunden för programmet år 2022. Särskild tid allokerades för att presentera beredskapsystemen och ramverket i båda länderna. I rekryteringen ägnades särskild uppmärksamhet för att skapa och möjliggöra par mellan deltagarna. Studiebesök ska ingå som centrala element i programmet och utgöra en integrerad del i ett vidareutvecklat rekommendationsarbete. Utvärderingen visade också att programmet inspirerat fortsatt svensk-finländskt samarbete.

I september detta år inleddes den andra årskursen av krisberedskapsprogrammet med nya finsk-svenska scenarioövningar, expertsamtal och möten. Under kursen ligger fokus på sex olika teman, från grundläggande försörjningsberedskap till hybridhot. Tio deltagare medverkar från vardera land och en norsk observatör ha inbjudits att medverka i utbildningen.

Programstrukturen tar avstamp i de sju civila grundläggande förmågor, som Nato identifierat som särskilt viktiga för den civila motståndskraften. Bland dem kan nämnas en resilient energiförsörjning, ett stryktåligt transportsystem och en effektiv hantering av stora befolkningsrörelser.

Vad härnäst? Det nordiska området kan efter integrering i Natos försvarsplanering bli en sammanhängande militärstrategisk enhet.

När Finland och Sverige blir medlemmar i Nato måste även det civila försvarsområdet harmoniseras med försvarsalliansens doktrin – ett arbete som både ger stora möjligheter, till exempel vad gäller ökad uthållighet, men som också kommer att kräva anpassning och investeringar. Krisberedskap är beroende av fasta resurser som huvudsakligen skapats på nationell basis vilket gör att olika former av samarbete kostar både i planeringstid och pengar.

Inom EU kommer CER-direktivet (Critical Entities Resilience) att ställa krav på åtgärder för att stärka motståndskraften i samhällsviktig verksamhet. När direktivet träder i kraft ska varje medlemsstat ta fram en nationell strategi och åtgärder för att öka motståndskraften hos samhällsviktig verksamhet.

Med avstamp i pandemihanteringen beställde de nordiska samarbetsministrarna en strategisk genomlysning av nordisk civil beredskap. Den sk. Enestam-rapporten överlämnades den 15 november 2021 och inkluderade tolv rekommendationer gällande nordisk samverkan i kristider. Rapporten pekar på vikten av tätare koordinering och informationsutbyte, bättre

beredskap genom system för ”early warning”, gemensamma analyser och övningar, större involvering från privat och frivillig sektor, beredskapslager, samt reformer av regelverk.

Rapportens rekommendationer har beaktats i planeringen av Hanaholmen-initiativets andra årskurs. Det finländska ordförandeskapet i Nordiska rådet år 2022 rekommenderar de facto i sitt program att Hanaholmen-initiativet ska utvidgas till att omfatta hela Norden.

Det viktiga för en god krisberedskap är en allmän insikt om att en kris förr eller senare kommer att inträffa. Det går inte att förutse krisens form eller omfattning, men det går att öva och förbereda sig på olika scenarier, på att något kommer att hända.

Även i det här arbetet är Sverige och Finland starkare och bättre rustade tillsammans och kan vara internationell förebild för hur bilateralt samarbete skapar mervärde.

Jan-Erik Enestam

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

GRÄNSKONTROLLERNA I NORDEN

Öppna gränser, passfrihet och avsaknad av gränskontroller var länge kännetecken för Norden och källa till en utbredd stolthet. Så var det från 1952 till slutet av 2015. Den nordiska passunionen lade grunden till detta och rörelsefriheten bestod när Finland och Sverige år 1995 anslöt sig som medlemmar i det EU där Danmark redan befann sig.

Då Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige under 2001 anslöt sig till Schengensamarbetet innebar det att den nordiska friheten att röra sig över gränserna i Norden bevarades och utvidgades till ytterligare länder i Europa. Syftet med Schengenavtalet är att människor ska kunna röra sig fritt mellan anslutna länder vilket i praktiken innebär krav på avskaffande av gränskontrollerna vid de inre gränserna. Den gemensamma yttre gränsen ska göra gränskontroller mellan länderna inom Schengenområdet onödiga på samma sätt som varit fallet under den nordiska passunionens uppskattade nära 50 år.

Den betydande migration som kulminerade hösten 2015 hade till stor del sin orsak i krig och ofred i Afghanistan, Irak och Syrien. Massmigrationen innebar att många okontrollerat tog sig in i Schengenområdet. Samarbetet inom EU fungerade inte såsom det var tänkt. Tilltron till Schengensamarbetet sviktade.

Ett stort antal länder, bland dem Sverige, Danmark och Norge men även bland annat Tyskland, Belgien och Österrike beslutade att införa gränskontroller i samband med flyktingsituationen 2015. Länderna utnyttjade den möjlighet att återinföra gränskontroller vid inre gräns som Schengenavtalet öppnar för, om det föreligger ”ett allvarligt hot mot den allmänna ordningen och den inre säkerheten”.

Schengenavtalet medger att medlemsstater kan förlänga de inre gränskontrollerna maximalt två år ”vid exceptionella omständigheter”. Danmark, Norge och Sverige har nu, liksom Tyskland, Belgien och Österrike brutit mot denna bestämmelse genom fortsatta gränskontroller i sju år. I Sveriges och Danmarks fall gäller det i synnerhet i Öresundsregionen. Alla förlängningar under perioden har sagts vara tillfälliga.

Motiven för gränskontroller i exempelvis Öresundsregionen har varierat. Från början var motivet att migrationen nått en sådan omfattning att möjligheterna att upprätthålla ordning och säkerhet i berört land hotades. Därefter har syftet angetts vara att motverka smittspridning under pandemin vilket under en tid användes också av Finland och Island för att införa inre gränskontroller. Därtill har Danmark infört gränskontroller gentemot Sverige för att hindra gränsöverskridande våldsbrottslighet.

Ett beslut i EU-domstolen reser frågan om det finns laglig grund för de gränskontroller som nu gäller mellan nordiska länder. EU-rättsforskaren Stefan Salomon vägrade i somras visa id-handling i gränskontrollen mellan Slovenien och Österrike. Han fick böter för att ha brutit mot österrikisk lag. Salomon tog ärendet vidare till EU-domstolen. Där konstaterades att de gränskontroller som Österrike infört mot Slovenien, på i stort sett samma grunder som Sverige infört gränskontroller mot Danmark, strider mot EU-rätten.

Under hösten lär den nya svenska regeringen ställas inför frågan om man ska besluta om ytterligare en ”tillfällig” förlängning av gränskontrollen i Öresund. EU-kommissionen har redan genom den ansvariga kommissionären Ylva Johansson klargjort att man inte anser att sådana exceptionella omständigheter föreligger att fortsätta gränskontroller i Öresundsregionen kan motiveras. Det har kommissionen också tidigare hävdat under föregående svenska regeringarnas tid.

Frågan är vad som händer om någon i Salomons efterföljd vägrar att visa identitetshandling vid resa över Öresund, straffas och om ärendet sedan förs till EU-domstolen. Ska Sveriges och Danmarks regeringar då visa sig beredda till domstolstrots?

Frågan kan bli mycket besvärlig för den regering som nu är i färd att bildas i Sverige. I samband med Sveriges inträde i EU och anslutning till Schengenavtalet lovprisade framför allt de nu tilltänkta regeringspartierna Liberalerna och Moderaterna den fria rörligheten över gränserna som en utvidgning av människors frihet och möjlighet till ekonomiskt framåtskridande. Sverigedemokraterna vill samtidigt inskränka migrationen kraftigt och partiledaren har talat om att migranter som anländer till Sverige över Öresund bör återvisas till Danmark.

Verkställande direktören i Greater Copenhagen, en samarbetsorganisation för tillväxt och utveckling i Sydsverige och Östdanmark, Tue David Bak gjorde en dryg vecka före valet följande deklARATION i en artikel i *Sydsvenska Dagbladet*: ”Om den svenska regeringen ämnar vända varje sten för att motverka brottslighet, arbetslöshet, utanförskap och segregation, är ett steg i rätt riktning att öppna möjligheterna för tiotusentals människor i Skåne att ta jobb på andra sidan gränsen, 13 minuter från Hyllie station. Min förhoppning är att den regering som bildas efter det svenska riksdagsvalet den 11 september vänder på den stenen och så snart som möjligt avskaffar gränskontrollerna.”

Tue David Bak hävdar i sin artikel att de polisiära resurser som Sverige lägger på gränskontrollerna i Öresund i stort sett är slöseri och att de sannolikt skulle göra bättre nytta på annat sätt. Han påtalar att det berör inte bara de 15 000 till 20 000 dagliga pendlarna utan också affärsresenärer och andra som med nuvarande ordning får längre restider. Utan gränskontroller skulle flera kunna komma i arbete och integrationen förbättras i och mellan länderna. Enligt konsultfirman HBS Economics orsakar enbart pendlarnas förlängda restid en samhällsekonomisk förlust på mellan 0,4 och 1,4 miljarder svenska kronor per år.

Det finns goda argument för avskaffade gränskontroller mellan de nordiska länderna. Kan samarbetet inom ramen för Schengenavtalet utvecklas så att det inom alla medlemsstater finns en tilltro till att den yttre gränskontrollen är tillräckligt effektiv? Kan samarbetet mellan polis, tull och rättsvårdande organ mellan länderna inom Schengensamarbetet utvecklas så att gränskontroller i en jämförelse med samarbetet framstår som mindre effektivt? Måste de nordiska länderna vänta på en reformering av Schengensamarbetet för att rörligheten inom Norden ska förbättras?

Migrationen har skapat politiska spänningar av nytt slag inom och mellan länderna. Det finns en uppenbar risk för att spänningarna kommer att öka. De fördjupade ekonomiska problem som nu väntar inte bara inom Norden och Europa utan också i Afrika och Mellersta Östern gör sannolikt att allt flera vill söka sig till Europa.

Klyftan mellan de som vill begränsa migrationen för att hävda nationella särarter och de som vill främja migrationen för att främja ekonomisk utveckling riskerar att växa sig större. Motsättningen finns inte bara mellan länder utan också inom länder. Diskussionen gäller inte bara asylrätt och arbetskraftsinvandring. Det finns opinionsgrupper som bejakar mottagande av migranter från Ukraina men avvisar personer med likartade flyktingskäl från andra länder. Migrationsfrågorna, de är flera än en, lär vara en del av den politiska verklighet vi ska leva med resten av detta sekel och troligen längre än så.

För Norden är den fria rörligheten mellan länderna enligt mångas mening omistlig. Argumenten mot öppna gränser och fri rörlighet i Norden är inte nya. Även inför införandet av den nordiska passunionen 1952 larmades det om att en sådan i verkligheten skulle leda till en ”brottsunion” där förbrytare skulle utnyttja rörelsefriheten över gränserna på ett skadligt sätt. Under mera än 50 år kunde dessa farhågor avvisas eller i vart fall försvagas genom myndighets-samarbete över gränserna.

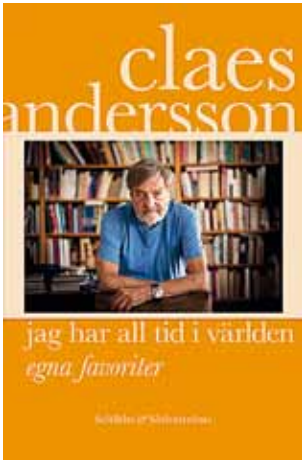
Den fria rörligheten mellan nordiska länder var länge en källa till gemensam stolthet i Norden. Den har också medverkat till att förbättra möjligheterna till sysselsättning, ekonomisk utkomst och livskvalité för miljoner människor.

Går det inom Schengenavtalets ram att åstadkomma en beständig rörelsefrihet utan gränskontroller inom Norden? Frågan är nu ställd på sin spets, framför allt i Öresundsregionen och mellan Sverige och Danmark. Men den rör hela Norden: stora migrationsvågor, pandemier, internationell brottslighet etc. lär vi få räkna med också i framtiden.

Ytterst handlar det om den politiska viljan. Kan vi möta framtiden bättre genom fördjupat samarbete eller ska vi räkna med att befintliga gränskontroller och hinder vid rörelser över gränserna i Norden inte bara består utan blir flera?

Anders Ljunggren

I CLAES ANDERSSONS VÄRLD

Grundstämningen generellt i politikern, psykiatrikern, pianisten och författaren Claes Anderssons (1937-2019) poesi är intim och på gränsen till vardaglig, han vänder sig i regel bort från ett förskönande skrivsätt. Man skulle med fog kunna kalla tematiken existentiell, och ibland finns tendensen till debattdikt, även om samhällsengagemanget inte för tanken till de så ofta förekommande tanketomma och nötta fraserna i dagspolitiken, utan snarare har med sättet att se på världen hos diktjaget att göra. Trötta floskler och formelspråk är i stor grad frånvarande hos Andersson eftersom patoset snarast har sitt rotfäste i ett personligt subjektivt sätt att erfara tillvaron. Andersson är så sensibel, kvick, sarkastisk, drömmande och saklig på samma gång att man får känslan av att hela det breda spektrum av impulser som finns i hans varseblivning får vara med i hans ordkonst. Det gör att Anderssons dikter kan expandera som egna små universum av känslor, hågkomster och intryck. Det finns i regel ingenting fragmentärt eller oavslutat över dem.

På senare tid har en samlingsdiktsamling av Andersson *jag har all tid i världen – egna favoriter* och en intervjubok med titeln *Ett nyfiket sinne* av Riitta Kylänpää utkommit. Och det är

dessa verk jag har läst inför den här essän. Den förra är arrangerad av författaren innan han dog, den senare behandlar Anderssons liv och dikt utifrån ett antal intervjuer gjorda med diktaren. Det rör sig i intervjuboken närmast om en studie av människan Andersson, och tonvikten läggs vid hans liv och karriär mera än vid uttolkandet av hans prosa- och diktkonst. Jag skulle vilja påstå att en av de centrala frågorna som biografien om Andersson reser, är frågan om huruvida han bröt med den diktartidning där han oundvikligen fostrades som författare: den modernism, eller kanske senmodernism, som växte fram i Sverige och Finland under första halvan av 1900-talet och som ekar in i det nya millenniet. Incitamentet för skrivandet är en viktig sak, som kan ha ett antal olika följder när man läser Andersson. Personligen skulle jag inte säga att han var en vägröjare för någon ny strömning i det litterära landskap där

han verkade, och ändå kan man hävda att han genom sin kärntematik – parningen av det existentiella och det politiska – bröt en ny mark. Poeter som Edith Södergran och Gunnar Björling hade verkat under första halvan av 1900-talet och blivit stilbildande lyriker som måste ha påverkat Andersson, och man kan gott säga att sådana element som är vanliga inom den finlandssvenska modernismen – till exempel det moderna livet, formexperimentet, naturtematiken, tystnadsgåtan och vandrigen in i mystiken – har aktualitet också hos Andersson, även om ingen skulle beskriva honom som en modernist eller senmodernist. Snarast vinner hans poetik mark genom förenkling, vardaglighet, konkreta iakttagelser och det individuellt moraliska. Andersson är ingen uttalad eller tydlig moralist, men lyriken, i synnerhet i de mera politiska diktsamlingarna, har definitivt moraliska tolkningsmöjligheter, eftersom den vill ruska om läsaren och få honom eller henne att ta ställning. Sällan ägnar han sig åt språk- eller formexperiment, sällan ägnar han sig åt lyrismer eller naturlyrismer, hans språk är inte ”svårt” i någon gängse mening. Andersson är bara så svår som hans enkelhet kräver.

Förr led jag en oresonlig flygskräck.
Numera flyger jag gärna.

Krossas man så krossas man, tids nog får vi inte
reda på hur det blir sedan.

Förr var böckerna goda, musiken underbar, filmerna
läckra, flickorna hela och rena.

Allt går mot det bättre.
Det är som det alltid har varit, utom jag som är
oförändrad.

Man leds genast att tänka på Andersson när man läser Andersson, eftersom han dokumenterat blandar in element från det egna livet i dikten. Det är närmast en truism att en författare måste använda sig själv som material för att få en text att fungera, och det gällde förstås också honom. Men självbiografiskt innehåll behöver inte nödvändigtvis betyda en biografisk läsart även om djupt personliga stråk i både hans romaner och dikter (för)leder en ditåt. Istället springer Anderssons lyrik i stor utsträckning fram ur en livskänsla som är innerligt existentiell och biografisk för att den tangerar sådana relationer som kan kallas mellanmännliga. I en och samma dikt – som i exemplet ovan – behandlar författaren tragik, humor och biografi, och fångar in elementen i en paradox full av skönhet och eftersinnande. Att ordet ”jag” används ofta i hans dikter har naturligtvis ingenting med hans personliga jag att göra, men

det skapar på grund av hans tematiska innehåll ett slags känsla av att det är ett moraliskt subjekt som talar. I kombination med allmänmänskliga termer som ”rädsla”, ”längtan”, ”känslighet” – och de har alla moraliska bibetydelser – framkallar han ett slags dikt där det mellanmänskliga lyfts fram och ekar genom diktroppen.

I memoarboken *Mina tolv politiska år* (2000) uttrycker författaren en mild skepsis mot allt som är biografiskt. Han inleder boken med en passus om minnets bedräglighet och självcensurans lockelse. Skepsisen – och det är förstås föredömligt att redovisa sina premisser – är rent av den bästa förutsättningen för objektivitet och kan ses som ett slags programförklaring för hela det litterära uppdraget, en omdömesgill och sund ingång till skrivandet. Andersson erinrar sig i samma stycke sin vän Henrik Tikkanens mästerskap i ”ljugande”, men ser då ljugandet som ett slags förvrängning av verkligheten som ger fiktionen krydda. Utan att i någon mån förvränga verkligheten, associerar Andersson, skulle den förbli torr och livlös. Min poäng är att man gärna kan läsa Andersson biografiskt, men ogärna bokstavligt. Hemligheten i hans lyrik finns ändå hos hans varmt dunkande hjärta. Man skulle också kunna lyfta fram att de element i hans diktning som drar ner den på jorden, som hänvisningen till konkreta händelser i hans liv och i världen, såväl som användandet av deskriptiva adjektiv, gör dikterna mindre torra än de kunde ha varit. Om Tikkanen var en mästare på att krydda verklighet med dikt, eller dikt med verklighet – båda är tänkbara – var Andersson en mästare på att höja verkligheten till dikt genom att ge det omänskliga och svåra ett ansikte.

Dikten är alltid en självklarhet
som värmen som väcker fröet
som luften som bär fågeln
som barnet som viskar ”titta” i sömnen
som kampen som föds ur förtrycket
som skrattet som värmer upp höghusets ensamceller
som insikten som skapar avsikten
som avsikten som tvingar fram handlingen
som dagdroppen som spränger berget
som sanningen som stansas ur lögnerna
som kulan som slungas tillbaka in i geväret
som orden som fylls av känslans kraft
som handen styrd av vänskap och omsorg
Vår uppgift är alltid en självklarhet
som kampen som höjer vårt liv
till dess mänskliga dignitet

Dikten var ett medel för att uttrycka något bortom vardagliga begrepp för Andersson, något som kunde höja människan och ge henne värdighet. Och man skulle kunna – om det inte lät pompöst – se uppdraget som ett slags revolt

mot de mänskliga villkoren. Han gör dikten till en revoltens och motståndets medium och man skulle kunna säga att hans moraliska patos upphöjer den skrivande akten till en akt av värdighet. Varstans i sin produktion besjunger han mänsklighetens fasor och samhällets olyckor, varstans besjunger han kärleken som nådemedel och tröst, och det är som om han i de mörkaste stunderna söker sitt hopp och sin tröst med orden som medel.

En av de centrala idéer som följer ur Claes Anderssons motivkrets är idén om utanförskap och samhörighet. Hans poetiska universum – har inte allt skrivande sitt rotfäste i den känslan? – springer ur känslan av att inte passa in. Om det inte handlar om att vara marginaliserad i samhället så kan det handla om att vara marginaliserad i en kärleksrelation. Man måste komma ihåg att det ur det faktum att Andersson också var en god kärlekslyriker följer en dikotomi: att glädjen ger besvikelse och besvikelsen glädje. Men mest centralt här tycks det mig att orden alltid följer ur känslan av utanförskap i alla dess former. Det är som att behovet av att skriva uppstår någonstans i brytpunkten mellan jaget och världen, i det ögonblick då jaget förvandlas till något som inte *hör till*. Men om utanförskapet hos Andersson är upphovet till det skrivna, måste man samtidigt peka på att det inte är en romantiserad bild av ensamhet han vill ge uttryck åt, även om han på vissa håll i sin produktion prisar stillheten och tanken som den ensammes bot mot utanförskapet. Hans blick är inte sentimental eller nostalgisk, den är registrerande såväl när det gäller konkreta iakttagelser som när det gäller känslor. Andersson slogs – det blir klart när man läser Kylänpääs biografi – med det pockande skrivuppdraget ungefär som man slåss mot känslan av att inte ha ett hem. Det vill säga: författarens hemvist är framför allt i språket.

Samtidigt måste man hålla i minnet att Andersson, enligt Kylänpää, kunde sköta sitt diktskrivande i stort sett när som helst – dikterna infann sig överallt. Det kan vara en anledning till att han – som genom en ”oplanerad process” – lyckades förena vitt skilda element i sina dikter, element från politiken, kärlekslivet, lika väl som mångskiftande existentiella teman. Å andra sidan såg författaren drömvärldarna, de tidiga upplevelserna och det undermedvetna, som det viktigaste materialet till diktskrivandet, vilket också innebär att det linjära tidsbegreppet är upplöst liksom verklighetens lagbundenheter och ramarna kring den. Det skapar – skulle jag tro – rum för de existentiella utvecklingarna hos upplevelserna på samma sätt som det ger dödsnärvaren och dödsskräcken bränsle. Det finns i så motto inga begränsningar för dikten, dess kraft hämtas ofta ur livets tragiska element, utanförskap och förfelad kärlek.

Har du sett en mänska belysas inifrån
Som när en lampa oväntat tänds i ett
mörker i en trakt som ingen tidigare sett
Det är som om vi vaknade samtidigt

ur en dröm som vi inte vetat
att också alla de andra drömt
Och ännu när ljuset slocknat och ansiktet
sjunkit in bland skuggorna dröjer det sig kvar
i oss, föder nya drömmar, livligare än någonsin

Anderssons drömvärldar för osökt tankarna till en jag-du-dikotomi där gränsen mellan subjekt och objekt är utsuddad. Det innebär att hans diktjag eller alter ego blir allmänt och att de mångtydiga dimensionerna i hans diktning framträder. Det paradoxala därvidlag är att hans röst nästan alltid är igenkännlig och personlig. Att läsa Andersson kan kännas som att sitta med en gammal vän som man för ett intimt samtal med om livets stora frågor. Rösten är ömsint, saklig, dokumenterande, varm och innerlig, men det är en djupt originell röst, om man med originell också menar att den är stark, tydlig och personlig.

De utsattas situation i samhället har som tema hos Andersson många tentakler. Att Andersson – och det återkommer han till – ville undvika att förvandla dikterna och prosan till en ”social pornografi” betydde, antar jag, att han inte ville vinna estetiska eller på annat sätt konstnärliga effekter på någons bekostnad. En diktsamling som behandlar de utsatta som tema är *Det är inte lätt att vara villaägare i dessa tider* (1969), där han osminkat går i clinch med samhällets problem. Den fråga som man kan ställa sig är huruvida tendensen till icke-försköning hos författaren hänger ihop med graden av abstraktion i hans diktsamlingar. Poängen är, menar jag, att Anderssons val av tema och hans stilmedel – det vill säga valet av ord och troper – håller sig på en relativt konkret nivå. Det betyder inte att han inte kan läsas symboliskt. Den poetiska effekten, om man kan tala om en sådan, hämtar han ofta ur att han parar livets tragik med dess skönhet, eller kanske rent av ser det vackra i det tragiska.

Jag är på resa genom höstens trakter in
i vintern.

Det är kallt, det brinner vart jag än
vänder mig.

Allt är mindre än förr, men större än det
kommer att bli.

Jag ser i snön spår av fågelfötter, ekorre, katt
och mänska.

Jag är således inte ensam.
Molnen vandrar, träden vandrar, mina tankar
vandrar.
Vägen blir smalare, nu knappt en stig, aldrig
skottad.

Jag känner igen mig, precis såhär såg det ut
innan jag kom hit.

Tendensen till abstraktion uppstår i mötet mellan de konkreta iakttagelserna och samhällstematiken, som i den här dikten, där kylan kan ses som en samhällsskyla och bränderna kan ses som den påtagliga känslan av att ingen gör något åt den rådande misären. Dikten är avgjort politiskt laddad, men den rotar sig genast i konkretion, eftersom beskrivningen av omgivningen fäster dikten i sinnevärlden. Själva karaktären är alltså karaktären i iakttagelserna hos en resa eller vandring. Det öppnar upp för många andra tolkningar också: dels kan man läsa den samhällspolitiskt, dels personligt. Märk väl så finns det hos Andersson ingen egentlig åtskillnad mellan ett samhälleligt subjekt och ett privat eller personligt sådant. Allt har karaktären av *här och nu*-dikt vem det än är som talar, och allt har karaktär av att *det kunde ha varit jag*. Det viktiga är vi alla har ansvar och att vi alla måste hantera oss själva och den värld vi befolkar.

Att arbeta med människor, att se de fattigas hunger, att känna lukten från gatorna, att se lidandet i ögonen hos en mor till en narkoman – sådant kan skapa ett socialt samvete och en vilja att ge de utstötta och nerbrutna en röst. I Claes Anderssons dikter träder dock inte bara livets skuggsidor och skörhet fram, utan också livets skönhet och glädje. Man kan säga att Andersson för- enar livets paradoxer – död, misär, lycka och eufori – och det ger alltid upphov till möjligheten av en rad olika läsarter, man kan politisera, man kan läsa dikterna sociologiskt, man kan läsa dem biografiskt och man kan läsa dem ur en rent estetisk synvinkel. Det handlar dock inte bara om att skapa en kontrastverkan, utan också om att se det sköna och glädjande i det som är svårt, och om att framkalla glimtar av hopp i en tröstlös värld där kärleken är ett värn mot utsattheten och utanförskapet. Det är som att Andersson genom sina paradoxala vändningar får oss att se hur mångfasetterat livet är och att han frammanar den medmänska som finns inom varje mänska. En av hans många teser var, enligt Kylänpää, att de drabbade genom sin oförmåga att uttrycka känslor, deras tystnad om man så vill, inkapslade och konserverade det svåra, som i värsta fall förpuppades och skapade förhårdnader och ärrbildningar i själen. I så motto träder i hans dikt också ett redskap för läkande fram – lika mycket för författaren själv som för läsaren – och framkallar en helande process.

”Andersson hade ett ovanligt starkt socialt samvete”, skriver Kylänpää. ”På sjukhusen hade han sett att de flesta som hade psykiska sjukdomar inte kunde tala om sina svåra upplevelser, och i sina dikter ville han ge form åt denna stumhet. Han trodde att smärta, sorg och ensamhet förlorar en del av sin destruktivitet när den delas med andra.”

Men hos Andersson dör aldrig hoppet helt, hoppet om en värme i världen och hoppet om en försoning. Det kan handla om att tillfriskna från en svår sjukdom, om att bli fri från droger eller om en samhällsförändring som gör

sakernas tillstånd bättre. Han söker sig mot de intima beröringar som trots allt finns på mentalvårdsinrättningarna, i hemmen, på sjukhusen och i trappuppgångar där uteliggarna sover. Nej, hos Andersson försvinner aldrig känslan av att det kan finnas en bättre morgondag. Också försoningstanken dyker upp på många håll, till exempel i hans pappadiktning och i hans kärlekslyrik, men det är framför allt i hans samhällsdikt som den gör sig gällande i form av ett slags *jag resignerar inte*-idé, som bär fram ljus också i de mörkaste gruvschakten i människan inre.

Han ligger medvetlös sedan tre år
efter en mc-olycka
Han är vid gott allmäntillstånd
En gummislang till magsäcken
En kanyl till luftstrupen
En plastkateter till urinblåsan
Han tvättas, rakas, man smörjer honom
Slemmet sugs ur kanylen med en sug
Urinen droppar i timglaset
På morgonen välling
Fruksoppa på dagen
Till kvällen saft och välling
Antibiotika
Vitaminer
Varannan söndag kommer modern på besök

Samhällets marginalmänkor vandrar ensamma i natten, de vistas på mentalsjukhusen, de ligger på kyrkogårdarna, de fördriver sin tid i missbruk. En psykiatriker behöver inte så starkt ta ställning, och Andersson gör det ibland, men framför allt ser han dessa mänkor genom sin personliga lins, lyfter upp dem från medvetandets skuggsida och in i ljuset, ger dem språk och värme. Man får känslan av att han inte valde psykiatrin för att han kunde, utan snarare för att han inte hade något val, och på samma sätt var det med hans diktande.

Redan under 1970-talet hade Claes Anderssons litterära produktion klart politiska undertoner. Han var aktiv politiskt och fick en framträdande roll inom den så kallade Novemberrörelsen, där man förespråkade en mera human och inkännande vård. I Anderssons dikter återspeglades missförhållandena på inrättningarna, och hans profil som lyriker hängde delvis samman med de aktiva ställningstaganden han gjorde som yrkesmänniska. Det betyder inte att de politiska konnotationerna idag skulle behöva ges en relevans ur ett strikt dagspolitiskt perspektiv. Vården var i ett brytningsskede, ja, men Anderssons prosa och poesi var redan då djupt individuell och hade smak av modernistisk centrallyrik även om han inte med lätthet kunde insorteras i den tradition där

många av hans föregångare är placerade. Ändå tycks det mig viktigt att betona att hans diktkonst lika mycket som med personligt orienterade teman hänger samman med de frågeställningar som accentueras inom vård och omsorg, då en inhuman förvaringsmodell övergick i en humanare syn med öppenhet och medmänsklighet som ideal på 70-talet. Är det något som man kan ta fasta på i hans diktning är det därför just medmänsklighet och humanism, låt vara inom sådana ramar att den stundom kunde kallas individcentrerad och i någon mån biografisk.

Det är inte underligt att lyriken tog avstamp ur och färgades av det samhälls-politiska 70-talet, då frågor som på den tiden var aktuella hade egenskapen att skapa samtal långt utanför politikens och institutionernas mötesrum och korridorer. Läser man till exempel Anderssons första prosabok *Bakom bilderna* (1972) kunde man tala om en rent programpolitisk hållning, då boken snarast är en inventering av dåtidens mentalvård. En sådan hållning färgar kanske i och för sig prosan mera än dikterna han publicerade, men det är icke desto mindre symptomatiskt att samhällsvindarna då som alltid annars påverkade det litterära samtidsklimatet.

Claes Andersson ger de röstlösa en röst, de utsatta ett ljus, och skapar en lyrik som även då den vänder sig bort från lyrismerna, bejakar den lilla människan som hon är, med hennes brister, fel och sårigheter.

Martin Högstrand

Claes Andersson. *Jag har all tid i världen – egna favoriter*. Schildts & Söderströms. Helsingfors 2020.

Riitta Kylänpää. *Ett nyfiket sinne – Claes Anderssons liv*. Förlaget M. Riga 2020.

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

SIGNE MARIA THIEL

– THIELSKA GALLERIETS OKÄNDA MEDSKAPARE

Vem var Signe Maria Thiel? Den unga, vackra kvinnan från ingenstans som på 1890-talet fick plats som guvernant och sällskapsdam hos den stormrike bankiren, industrimannen och – sedermera – konstsamlaren Ernest Thiel och hans familj i Stockholm. Guvernanten som bankiren blev blyxtförälskad i och bröt upp från sitt äktenskap för att gifta sig med. Skilsmässan blev en praktskandal i Stockholms societet och det fanns de som för alltid kom att vända Ernest Thiel ryggen.

I Gunilla Grahn-Hinnfors bok *Sträckande sig uppåt mot ljuset. En biografi om Signe Maria Thiel* får Signe för första gången ta plats som

huvudperson i historieskrivningen. Författaren berättar hennes levnadshistoria och vill särskilt lyfta fram hennes betydelse för tillkomsten av Thiels konstsamling, en av Sveriges och Nordens främsta från tiden omkring det förra sekelskiftet, i dag Thielska Galleriet.

Efter att Ernest Thiel hade kommit på obestånd under första världskriget erbjöd han, som väl känt, svenska staten att köpa konstsamlingen och den palatsliknande villan på Blockhusudden på Djurgården i Stockholm. Thielska Galleriet öppnades som konstmuseum 1926.

Grahn-Hinnfors har bakgrund som konstkritiker och medarbetare på *Göteborgs-Postens* kulturredaktion och som politikreporter på samma tidning. I dag arbetar hon på Västsvenska Handelskammaren. Tidigare har hon bland annat skrivit böcker om formgivaren Hans Christer Ericson och om design i Västsverige.

Författaren har försökt pussla ihop de bitar om Signe Thiel som det har gått att få tag på. Signe lär ha bränt sina brev innan sin bortgång och skrev inga memoarer eller andra böcker. Grahn-Hinnfors har därmed främst fått använda sig av vad andra har skrivit och sagt om henne.

Boken innehåller ett flertal foton samt teckningar och målningar, bland annat flera porträtt av huvudpersonen. Mest känt är det stora helfigursporträtt som den svenske konstnären Carl Larsson målade av Signe år 1900 och som än i dag hänger på Thielska Galleriet. Här står hon, rank och elegant, i en

svart, spetsprydd klänning, liksom i Larssons ord om henne; som en ”förtjusande, vacker kråsnål”. Samme konstnär skrev också att Signe var en av få som verkligen förstod sig på konst.

Den norske konstnären Edvard Munch avbildade henne, snabbt och skissartat, i en etsning från 1907. Hon har blida ögon men vassa tänder – ”beredd att ge världen ett bett”, skriver författaren.

I Sveriges Radios program *PI Kultur* har Grahn-Hinnfors berättat att det finns två konkurrerande bilder av Signe: som antingen en äventyrerska – eller en konstkännare, som Carl Larsson beskrev henne ovan. David Edström, på den tiden en känd skulptör men numera rätt bortglömd, menade att det var Signe som byggde upp Thiels konstsamling, genom sina vänskapsband.¹

Det var de här motstridiga bilderna som fick Grahn-Hinnfors att vilja berätta historien om Signe. Hon citerar den dåtida konsthistorikern och kritikern Carl G. Laurin, som i sina memoarer skrev:

”... vi beundrade alla den något preciösa, målmedvetna, intelligenta, i röst och åthävor trots den skarpa människokännen övermänskligt milda, särdeles välklädda, litteratur- och teaterbitna fru Signe, som vid den här tiden var ett par och tjugo år gammal.”

Laurin fortsätter: ”Signe Hansen var en av intensiva och energiska beundrare omgiven blond skönhet.” Hon tjusade männen – inte minst de manliga konstnärerna, verkar ha varit medveten om sin attraktionskraft och ha spelat på den. Ett erotiskt kapital skulle det kallas i dag.

Både under Signes livstid och i senare historieskrivning har alltså omdömena om henne skiftat. Omkring 90 år efter hennes för tidiga död 1915 intervjuade författaren Ulf Linde, länge intendent för Thielska Galleriet. Linde hade inget till övers för fru Thiel nummer två, utan talade mycket nedvärderande om henne. ”Den enda motion hon fick var nog i sängen”, påstod han och skrockade, skriver Grahn-Hinnfors.

Men inledningens bild av guvernanten som fick bankiren på fall är inte hela sanningen om Signe Hansen, som hon hette innan hon gifte sig Thiel. När hon 25 år gammal började hos familjen Thiel hade hon redan livserfarenhet som få andra jämnåriga kvinnor i borgerskapet. Hon hade bytt efternamn flera gånger, blivit änka och ensamstående mor till en liten son, som hon nu själv måste försörja. Hon stod utblottad efter att den avlidne maken, grosshandlaren Frithiof Hansen, hade gått i konkurs. Paret hade levt på stor fot, hållit generösa middagar i våningen på Östermalm i Stockholm och deltagit flitigt i kulturlivet. Som Signe Hansen kände hon redan innan hon mötte Ernest Thiel många i den dåtida kultureliten och hade ett stort nätverk, där bland andra författarna Verner von Heidenstam, Oscar Levvertin och Ellen Key ingick.

Hennes liv hade dock börjat under betydligt enklare förhållanden, då hon föddes som Signe Maria Peters 1869. Familjen bodde på Södermalm i Stockholm

och fadern arbetade som bokhållare. Men när Signe inte var mer än fyra år skilde sig föräldrarna, något mycket ovanligt för den tiden. Modern kom att gifta om sig, adligt, och ”kom upp sig”, medan fadern ensam emigrerade till Amerika. De fyra barnen skingrades och Signe kom att hamna som fosterbarn hos ett äldre par i Sundsvall. Hon fick gå på läroverk, gifte sig vid 19 års ålder med grosshandlare Hansen och paret flyttade till Stockholm. Livet kunde börja!

Men hennes liv kantades av många uppbrott, separationer och sorger. Inte långt efter den förste makens död avled även hennes lille son. Äktenskapet med Ernest var länge barnlöst, men sent i livet fick Signe två barn, Tage och Lill. Hon lämnade dem dock, då hon 45 år gammal dog av en överdos morfin – av misstag eller medvetet är oklart.

Signes betydelse för den Thielska konstsamlingen har kommit i skymundan och samlingen har ofta beskrivits som Ernests eget verk, enligt Grahn-Hinnfors. Men det var hustrun som i mycket var den som introducerade konst och litteratur för honom. Det var Signe som hade ett nätverk av konstnärer och författare och som odlade vänskapsband och kontakter. ”... utan hennes agerande hade Thielska Galleriet sett helt annorlunda ut eller, troligast, inte alls blivit till”, hävdar författaren. Det var också Signe som satte litteratur av Friedrich Nietzsche i makens händer – en filosof som skulle få oerhört stor betydelse för honom.

Bokens titel, *Sträckande sig uppåt mot ljuset*, är hämtad ur ett brev från Signe till kulturjournalisten Edvard Alkman 1893. Hon hade just sett och blivit hänförd av en skulptur, *Solrosen*, föreställande en ung kvinna. ”Jag ser för mig hennes längtansfullt uppsträckta armar /.../ Tänk om hon aldrig når den, denna sol, denna kärlek, som hon trånar till! Jo, jo hon *måste!*” Att Signe identifierade sig med denna längtan är inte långsökt att tro, men mycket närmare än så kommer vi henne inte riktigt. Grahn-Hinnfors uppfattar Signe som en undflyende figur, svår att få grepp om, och det intrycket består även efter läsning av boken. Det beror säkert i hög grad på bristen på källmaterial, men huvudpersonen försvinner ibland in i det som ska vara berättelsens fond, det förra sekelskiftets samhällsutveckling och det myllrande persongalleriet av dåtidens kändisar. Men först och främst är boken en viktig upprättelse av en många gånger förtalad kvinna, som här presenteras i sin egen rätt.

Marianne Nordenlöw

Gunilla Grahn-Hinnfors. *Sträckande sig uppåt mot ljuset. En biografi om Signe Maria Thiel*. Norstedts, Stockholm 2021.

Not

1. Sveriges Radio: *P1 Kultur*, 2021-10-13. <https://sverigesradio.se/avsnitt/thiel-och-strandberg-dolda-kvinnor-och-spjutspetsar-i-kulturens-tjanst>

OM MENNESKETS LODD OG OM VÅR TID PÅ JORDEN

Skapelsens sukk og klage. Et bestiarium er sjangerbestemt som «essay». Og boken er enten en samling av flere beslektede essay-tekster, eller den er som helhet nettopp et essay – en utprøving av tanker og idéer fra mange tider og fagområder, med et sterkt personlig islett. La det være sagt med en gang: Det er nesten ikke til å tro at det utenfor academia blir gitt ut en bok som er så reflektert, ettertenksom og velskrevet som dette essayet av Kari Løvaas. Det tar oss med til eksistensens grunnvilkår og stiller spørsmål om hva et menneske er, for så å lete etter forsøksvise svar i denne første delen av et større arbeid. Boken har undertittelen «Et bestiarium», og i forordet forklarer essayisten at bestiariene fra gammelt av inne-

holdt beskrivelser av «skapninger som ble ansett som provokasjoner mot skapelsesordenen, monstre og vanskapninger. Essayene som til sammen utgjør boken, undersøker hvordan forestillinger om uskyld og fordervelse har vært med på å forme mange mytiske og litterære «skapninger.» Det er også selve syndefallsfortellingen som undersøkes fra mange kanter, og som kanskje viser seg å være falsk. Ikke rart at Paulus nærmest har bidratt med tittelen og en grunnleggende problemstilling i boken i *Romberbrevet* – der han skriver om at all skapningen sukker og stønner i lengerselen etter forløsning.

Tankene om skapelsen og «skapningen» føres videre mot spørsmål som gjelder hva et menneske er, eller når et menneske er mest menneske. Det gamle spørsmålet om hva som skiller mennesker fra dyr, dukker også opp, men da i forlengelsen av spørsmålet om hva som utgjør menneskers «verdighet». Det synes alltid å være slik at vi definerer mennesket gjennom flere tillegg – evner og egenskaper som skiller det fra alle andre «kreaturer». Det handler blant annet om vår forakt for svakhet, vårt ubehag ved «uverdige» skapninger, monstre og halvskapninger. Spørsmålet gjelder om når mennesket er mest menneske. Er det som naken og hjelpeløs nyfødt, eller når det er sosialisert inn i en kultur, et mønster? Må vi altså *bli* menneske etter at vi er skapt? Uansett er det slik at «livet *gis* oss, og nytt liv skapes *gjennom* oss.»

Kari Løvaas er norsk, men bosatt i Sunne i Värmland, og har doktorgrad fra Karlstad Universitet i 2020. Sammen med forfatteren Lars Anderson har hun to barn, jente og gutt. Gutten heter August og har Downs syndrom. Slike opplysninger holder jeg meg til vanlig langt unna i bokomtaler, men i dette spesielle

tilfellet er både mann og barn helt sentrale og avgjørende når forfatteren bruker egne erfaringer og i detalj viser hvordan det nære og personlige kan være alt annet enn privat eller intimt. August får, med rette, lov til å komme igjen med ujevne mellomrom i teksten. Sykdom og smerte, frykt og usikkerhet og tilstander der død truet, er også med. Men alle lever videre, livet går videre, og tekstene som blir til denne boken kan skrives. Etter to bolker fra 2015 og 2016, følger de andre kapitlene kronologisk fra mai 2020 til august 2021. Forfatteren har valgt å tøyte det hun selv kaller sitt «essayistiske temperament», og har dermed klart å gi en klar struktur og framdrift gjennom hele boken.

Det er en absolutt styrke at forfatteren våger å stille seg selv og sitt liv fram på denne måten, for så å bruke det i mindre tekstbiter senere i boken. Løvaas sier i forordet at hun er blitt oppmuntret til å være mer personlig og mindre begrepsstung i sin fremstilling, og at resultatet ble «at jeg ville skrive et første kapittel der jeg forankret problemstillingene i mitt eget liv.» Det gjør hun nesten helt ut i kapitlet «Du er du» som både er sårt, vakkert og medrivende, og nært knyttet til hennes «steder» både i virkeligheten og i litteraturen. Har man eierskap til Barnmajas torp i Sunne og Mårbacka som nabo, har man nesten uunngåelig også Selma Lagerlöf med seg. Er man dessuten spesielt interessert i «dåren» eller «narren» og i mennesker som er litt annerledes enn de fleste, da er personen Selma Lagerlöf og en av hennes litterære skikkelser, Jan i Skrolycka, nærliggende å se nærmere på. Ut fra egen situasjon og det nære og selvopplevde som er sentralt til å begynne med, er det rimelig at så vel *Keiseren av Portugalia* som *Kong Lear* blir trukket inn. Deretter får flere tenkere, fagområder, kunnskapsfelt komme til, og en utpreget intellektuell diskurs gjennomføres.

Etter hvert som de grunnleggende spørsmålene blir drøftet videre eller satt inn i nye sammenhenger, går forfatterens assosiasjoner i mange retninger, men de går alltid til minst en litterær tekst eller en forfatter. Man kan nesten si at den eller den boken utgjør den viktigste konteksten i et kapittel, som når Lars Amund Vaages *Syngja* får den rollen i kapitlet «Du må endre ditt liv». Andre kapitler eller essays kan ha Walter Benjamin, Aristoteles eller Paulus som veivisere, mens Shakespeares *Kong Lear* og *Stormen*, Vesaas' *Fuglane*, Boyes *Kallocain* er med i teksten ved flere anledninger. Men det er Selma Lagerlöf, både personen og bøkene hennes, som er den viktigste forfatteren underveis i undersøkelsen av syndefallsmyten og sorteringssamfunnet. I siste essayet, med overskriften «Verden er borte, jeg må bære deg», handler det både om våre liv og om den kloden som knapt kan bære oss fremover. Her vender teksten tilbake til Selma Lagerlöf og til Shakespeare, men avlegger også en visitt hos Gunnar Ekelöf før den med stort alvor leser noen av Paul Celans hjerteskjærende og dyptloddende dikt. Tekstene er valgt slik at de bygger opp under et menneske- og samfunnssyn som bygger på tillit og medmenneskelighet og

tar avstand fra sortering og ensretting. Bare da kan det skjøre mennesket finne beskyttelse og vi skal kunne leve fullverdige liv.

Jeg tenkte underveis på denne bokens tyngdepunkt, geografisk, i Sunne – Göran Tunströms foretrukne sted på jorden. Om sin største roman, *Juloratoriet*, sa han en gang at han kjempet med strukturen på det omfattende materialet, og det skikk på det først «når materialet började sjunka ner mot Sunne». Kanskje var det slik også med denne boken, at den trengte ble en lokal og personlig forankring.

Hans H. Skei

Kari Løvaas. *Skapelsens sukk og klage. Et bestiarium. Essay*. Kolon Forlag, Oslo 2020.

EIT VARMT PORTRETT AV ISLAND

Kunnskapsformidling av høg klasse, og fantastiske foto pregar praktverket *Island. Eit varmt portrett av ein fargerik kultur*. Det er kulturjournalist og forfattar Ottar Fyllingsnes som skriv, og fotoarkivar og fotograf Harald Hognerud som løftar fram motiva. Dei to laga også den imponerende boka *Færøyane* i 2016. Oppskrifta er å snakke med folk, med fagfolk på mange felt, med dei som har skoa på og med dei som bur i bygd og by. Dette koplar dei to med solide studium i islandsk og nordisk historie, med gode analyser av dagens Island og respekt for både natur, kultur og folk.

Kapitla er oversiktlege. Formgjevar Silje Nes står for ein gjennomført smakfull presentasjon av både tekst og foto. På 380 sider handlar verket om dagens Island, trua og overtrua, vulkanøya, norsk fiske og fangst, kampen for utkantane og miljøet, krigen, og sjølvsgatt litteratur, film, musikk, museum, naturforvaltning, og både det første landnåmet og det nye landnåmet – utlendingar som har flytta til Island og skapt seg eit nytt liv der. I boka er både det eksotiske og det alminnelege med, frå vulkanar til daglegliv og slit, i fiskebåtar, i byen og på gardar. Ei bok om Island kan ikkje kome utanom vulkanar og vulkanutbrot. Fyllingsnes skriv godt om både Surtsey som kom opp av havet, Vestmanna som blei oversvømt av lava, Eyafjallajökul som sette heile Europa oskefast – og om den aller største naturkatastrofen av dei alle, tilbake i 1783 og 1784 sør i landet.

Den økonomiske galemannsfesten fram mot det store fallet i 2008 er godt analysert. Turismen har vakse til den største næringa, gir verdfulle inntekter og balanserer også på grensa til overbelastning i fleire bygder og dei mest populære reisemåla.

Det litterære mirakelet

Det bur snaue 370 000 menneske på Island. Det kjem klårt fram i boka at Island likevel er ei litterær stormakt, og det har dei vore heilt frå dei første handskriftene kring 1130, Snorre Sturlason (1179-1241), heile sagalitteraturen, Nobelprisvinnaren i 1955, Halldor Laxness (1902-1998), og fram til dagens store forfattarar med internasjonal suksess. Det kjem ut 7-800 bøker på islandsk kvart år. I dei første åra etter at Island var hovudnasjon på Frankfurtmessa (2011) kom det 50 islandske bøker kvart år på tysk! I 2019 kjøpte 13 norske forlag rettane til heile 24 islandske bøker. Faktisk er arbeidskapasiteten til omsetjarane flaskehalsen. Det er kø av oppdrag for islandskkyndige omsetjarar i dei fleste europeiske land. Dei fremste forfattarane kjem ut på over 30 språk, som Jón Kalmann Stefansson (fødd 1963) og krimforfattarane Arnaldur Indriðason (fødd 1961) og Yrsa Sigurðardóttir (fødd 1963). Åtte islandske forfattarar har fått Nordisk Råds litteraturpris sidan 1976, og fleire blir det nok. Det kjem stadig nye til, av høg kvalitet. I boka er Auður Ava Ólafsdóttir (fødd 1958 og vinnar av Nordisk råds pris i 2018) og «norrønemannen» Bergsveinn Birgisson (fødd 1971) intervjuua.

Verdas mest kjente islending

Filmregissøren Fridrik Þor Friðriksson (fødd 1954) starta den islandske filmbølga med stor internasjonal suksess for førti år sidan, og også innan film kjem stadig nye talent. Innan musikken er blant andre Bubbi Morthens (fødd 1956) portrettert, men størst av dei alle er Björk (fødd 1965) – omtalt som verdas mest kjende islending.

Det varme portrettet

Mange bøker er skrivne i Sverige, Danmark og Norge om Island. Det er klassikarar som Olov Isaksson og Sören Hallgrens *Is och eld* som kom i fleire opplag på 1970-talet, dei nyare Esbjörn Rosenblads solide *Island i saga och nutid* (1990), Hasse Schröder og medskrivarane hans med *Island – mer än sagor* (1990) i serien han gav ut frå alle nordiske land, Knut Ødegårds *Island. Frå saga til samtid* (1998) og den ferske *Island. En reiseskildring* (2021) av Kirsti MacDonald Jareg. Ottar Fyllingsnes og Harald Hognerud hevdar seg heilt i toppen i dette gjæve selskapet med sine to gjennomarbeidde bøker frå Vest-Norden. Det varme portrettet av Island er skrivne med kunnskap, kjærleik og begeistring.

Jan Kløvstad

Ottar Fyllingsnes og Harald Hognerud (foto): *Island. Eit varmt portrett av ein fargerik kultur*. Skald Forlag, Leikanger 2022.

TAPANI BROTHERUS
– EN DOLD DIPLOMATHJÄLTE TRÄDER FRAM

Vilken fascinerande berättelse Tapani Brotherus livshistoria är! Författaren Pirjo Houni har gjort det bästa coronatidens instängdhet kunnat användas till, hon har skrivit en bok som öppnar upp en internationell föregångarfinländare i en global värld, *Salattua diplomatiaa – Tapani Brotheruksen tarina* (Dold diplomati – Tapani Brotherus berättelse).

Det är en berättelse om diplomati, om handlingskraft, mod och integritet.

Det känns självklart att diplomatin skulle bli Tapani Brotherus livsgärning – när man ser det i efterhand. Själv hade han inte alls tänkt det så, då han var ung. Men hör på detta:

Tapani Brotherus föds i Köpenhamn 1938. Pappa Heikki var diplomat, då ambassadsekreterare för Finland. När Tapani var 10 år gammal flyttade familjen hem till Finland. Då hade han bott i fyra länder och gått i skola på två språk, ingetdera var hans modersmål, finska. Ännu ett år efter flytten hem till Helsingfors talade han norska med sin syster. Senare skulle han välja den klassiska linjen i Norsen, och även läsa latin.

När Heikki med sin familj åkte på nästa kommendering, valde Tapani att stanna i hemlandet och bo med farmor som var finlandssvensk, men talade en prickfri finska med sina barnbarn. Som 18-åring tog Tapani ställning i internationell politik, han hörde till dem som demonstrerade utanför Sovjets ambassad i Helsingfors på grund av läget i Ungern.

Ändå säger han – i Pirjo Hounis material ingår cirka 50 intervjuer eller samtal med den nu 83-årige Brotherus – att han inte själv tänkte sig upprepa faderns yrkesval. En förklaring kan ha varit det sätt på vilket Utrikesministeriet behandlade hans far. Heikki Brotherus blev nämligen inblandad i Einar Blechingbergs affärer, då Blechingberg bad honom uppevara en del dokument över ett veckoslut. Året var 1958 och Heikki var stationerad i Köln, men fick kallelse hem när Blechingbergs spioneri för Polen uppdagades.

Det var i ”brist på annat” som Tapani Brotherus började studera statskunskap. Flickvännen Lysa Björkholm, finlandssvensk, blev hans fru innan det första utlandsjobbet: Tapani skulle jobba för en kampanj i läskunnighet i Bolivia. Lysa lyckades också snabbt hitta jobb för ett svenskt malmletningsföretag.

När Finlands utrikesministerium i början av 1960-talet grundade en avdelning för utvecklingsbistånd, sökte Tapani dit, och 1965 gick det vägen.

Den första utlandskommenderingen för UM gick till Addis Abeba, Finlands första afrikanska ambassad hade grundats i Etiopien. Ett år senare erbjöds han jobb vid New York-ambassaden, vilket följdes av ett uppdrag i Europa, det här hörde till Finlands uppbyggnadsarbete inför OSSE.

1967 hände någonting avgörande. Tapani Brotherus blev den charge d'Affaires som skulle öppna Finlands ambassad i Chile. När Pirjo Houni beskriver Tapanis och Lysas etablering i Santiago ingår också en detaljerad beskrivning av hur deras hus där såg ut. Det har betydelse, en stor betydelse i de händelser som komma skulle, och det är en stor igenkänningsfaktor också för den tv-publik som har sett tv-serien Invisible Heros från 2020. Den handlar om paret's kamp för chilena och chilenska flyktingar efter Pinochets statskupp. Men ännu var vi inte där.

Paret Brotherus såg Chile som ett mycket intressant land, där Salvador Allende hade valts till president i demokratiska val. De åkte dit med dottern Tina, 8, sonen Tomi, 5, och hunden Kössi. Att Tapani Brotherus är familjekär och att hans och hustruns liv bygger på stor inbördes respekt blir tydligt.

En månad efter att Brotherus installerat sig anlände Ilkka Jaamala som var hans ”tvåa” och kollega, och som även han senare skulle få en avgörande roll i stödet för chilena. Snart presenterade sig även Sverige ambassadör, Harald Edelstam, som genast gjorde intryck på Brotherus. Man kan få intrycket av att Edelstam, 61, var en mentor och idol för den 33-åriga Brotherus.

Spänningarna i Chile ökade i takt med att folks förväntningar på Allendes reformer var stora. Ett par veckor tidigare hade Brotherus rapporterat till hemlandet att ett inbördeskrig trots allt var osannolikt, men 11 september 1973 vaknade familjen Brotherus till ljudet av vapen, Pinochet hade tagit kommandot i landet.

Utrensningen som följde är historia, liksom de modiga insatser som Edelstam och Brotherus gjorde. Men då den ena förde sin kamp öppet, gjorde den andra sina hjältedåd i det dolda. Brotherus hade varken fullmakt att inkvartera några flyktingar, eller att sända sådana till Finland. Finland hade då aldrig ännu tagit emot politiska flyktingar. Edelstam sägs senare ha sagt: Om ni anser mig modig finns det en modigare, Finlands charge d'affaires. Han har tillsammans med sin fru räddat många.

De skulle bli fler än 1000. För familjen Brotherus började det då Guillermo Pavez stod utanför dörren, andfädd, rädd och i smutsiga kläder. Tidigare var han en högt uppsatt tjänsteman i Chiles utrikesministerium. Brotherus gömde honom i sitt hem. En kort tid senare bodde 30 chilena i deras hem och alla trodde militärkuppen snart skulle vara förbi. I slutet av oktober beslöt Finland ta emot de första 100 politiska flyktingarna från Chile.

Houni beskriver bra den inre kamp som Brotherus stundvis förde, behovet av att göra rätt som människa, samtidigt som det betydde att han var tvungen att smussla med sitt agerande också för det egna hemlandet. Först i april 1974 ändrades UM:s reglemente, så att Brotherus verksamhet med att ge flyktingarna härbärge blev laglig. När han två år senare lämnade Chile var det ingen i hemlandet som kommenterade det han gjort, arbetet för mänskliga rättigheter och flyktinghjälpen hade föga värde. Ett år senare stängde Finland ambassaden i Chile.

Tapani Brotherus nästa stationeringsort blev Oslo, där han var ministerråd. Han beskriver början av 1980-talet i Norge som ”ett treårigt sportlov, efter tiden i Chile”. Hans följande post skulle bli den tyngsta, anser han själv. 1987 bad han om att bli sänd till Teheran, Iran. Nu var han ambassadör. Tina och Tomi, vid det här laget unga vuxna, var endast med några veckor. Fadern såg med oro på sin omgivning, Iran-Irak-kriget hade pågått i årtal.

Han var positionerad i Teheran till 1991 och under de åren hann mycket hända. Utan de andra nordiska diplomaternas stöd och vänskap hade det varit ännu tyngre, låter han förstå. Sommaren 1989 opererades Brotherus desstuom på grund av en växt i hjärnan. Den hade upptäckts i Iran, operationen gjordes i Finland. Talförmågan måste tränas upp igen, men tillbaka till Iran for han.

Följande destination blev Sydafrika, och även där var det i en omtumlande tid då landets apartheidregim hade gett vika. Det var Nelson Mandela som mottog Brotherus ambassadörsbrev 1995. Brotherus sista destination för UM blev Aten. Hounis beskrivning av Brotherus mer privata jag kom fram i sjukdomsberättelsen med hjärnoperationen, men också i kapitlet om Greklandsåren då Brotherus bland annat gjorde tre vistelser vid Athosberget.

I sina efterord nämner Pirjo Houni Heikki Hiilamos bok *Kuoleman listat* (Dödslistorna) från 2010. Utan den skulle paret Brotherus och Ilkka Jaamalas insatser för chilensarna fallit i glömska, menar hon. Händelserna i Chile intresserade också henne, när hon mottog uppdraget att skriva om denna diplomats liv. Men, säger hon, fram trädde en vidare bild av finländsk diplomati under flera decennier. Det kan man tveklöst hålla med om. Tapani Brotherus gärning som diplomat har varit betydande. Beundrandsvärd är även den förmåga att berätta han måste besitta, liksom den ödmjukhet mot livet som är så påtaglig berättelsen igenom.

Anja Kuusisto

Pirjo Houni. *Salattua diplomatiaa – Tapani Brotheruksen tarina*. Förlaget Siltala, Helsingfors 2021.

ANNA LINDH – KUNDE HA BLIVIT
SVERIGES FÖRSTA KVINNLIGA STATSMINISTER

Den 11 september 2003 mördades Sveriges utrikesminister Anna Lindh. Med stor sannolikhet stod hon bara ett trappsteg från att bli socialdemokratisk partiledare efter Göran Persson inför valet 2006. I boken *En människa kan mördas men inte idéer* tecknar Eva Franchell ett gediget porträtt av Anna Lindh, alltifrån uppväxten i en bohemisk konstnärsfamilj utanför Enköping till karriären via Socialdemokratiska ungdomsförbundet SSU till rikspolitiken och positionerna som miljöminister och senare utrikesminister.

Eva Franchell har ett förflutet som pressekreterare åt Anna Lindh och förblev hennes nära väninna även efter att ha lämnat detta uppdrag. Hon var med som smakråd den ödesdigra dagen när Anna Lindh var på varuhuset NK för att köpa en klänning och olyckligtvis stötte på den serbiskättade mördaren Mijailo Mijailovic.

I likhet med många toppolitiker hade Anna Lindh gjort karriär inom sitt partis ungdomsförbund. Hur hon blev ordförande är en historia som skildras i boken. Tilltänkt som ny SSU-ordförande var Kent Karlsson, Sveriges förste öppett homosexuelle riksdagsledamot och nära vän med Anna Lindh. Men inför en SSU-kongress meddelar han henne att han måste avstå från att kandidera; han har drabbats av aids, en sjukdom som på den tiden innebar ett dödsbesked. Beskedet skakar om Anna Lindh men hon inser också att hon i detta krisläge måste ställa upp och väljas till ny SSU-ordförande.

Under Anna Lindhs tidiga år i toppolitiken står hon för radikalism och förnyelse. Hon är emot kärnkraften, säger nej till Öresundsbron och tar ställning mot svenskt EU-medlemskap. Kanske är det denna radikalism som gör att hon inte finns med på den ministerlista som statsminister Ingvar Carlsson lägger fram efter valsegern 1988. Före henne i den interna karriären fanns Mona Sahlin, Ingvar Carlssons favorit, som blev minister redan 1990, och Margot Wallström.

Men med åren och rättning mittåt åsiktsmässigt tilldelas Anna Lindh allt fler tunga poster inom socialdemokratien och får en ministertaburet för första gången i samband med valet 1994 då hon utses till miljöminister. Som något av en bomb slog beskedet ner att Anna Lindh blivit kär i dåvarande civilministern Bo Holmberg som var gift och femton år äldre. Det var en relation som innebar spänningar eftersom Bo Holmberg, som setts som en stigande stjärna

i partiet och profilerat sig med budskapet att förnya den offentliga sektorn, detroniserades av motsättningar internt i kanslihuset och 1988 fick lämna regeringen. Medan Anna Lindh tog nya steg i sin karriär sparkades Holmberg snett åt sidan och blev landshövding i Södermanland.

Medan Bo Holmberg präglades av bitterhet över slutet på sin rikspolitiska karriär – ”Kjell Olof Feldt och Bengt KÅ Johansson knäckte mig”, yttrade han vid ett tillfälle – sprudlade Anna Lindh av energi och livsglädje. Att det vållade svårigheter i förhållandet väjer inte Eva Franchell för. Hon berättar om hur Anna Lindh till sina nära väninnor, när det börjar stå klart att Göran Perssons partiledartid närmar sig sitt slut, undrar om Sverige kan ha en partiledare och statsminister vars man är alkoholist. Vi fick aldrig svaret men nog är det troligt att Anna Lindh kunnat bli Sveriges första kvinnliga statsminister.

Lars J Eriksson

Eva Franchell. *En människa kan mördas men inte idéer. En biografi över Anna Lindh.* Albert Bonniers Förlag, Stockholm 2022.

Bokessä och Kring böcker och människor har följande medarbetare:

Lars J Eriksson, fd chefredaktör *Skånska Dagbladet*, Malmö

Martin Högstrand, fil.mag, Mariehamn

Marianne Nordenlöw, journalist, Stockholm

Jan Kløvstad, sekreterare i Letterstedtska föreningens avdelning i Norge

Anja Kuusisto, bitr. chefredaktör *HSS Media*, Kaskö

Hans H. Skei, *NT*:s norske redaktör, Oslo

SAMMANFATTNING

Nordisk Tidskrift nummer 3/22 har Kvinnlig rösträtt i Norden som huvudtema. Den inledande delen i numret utgörs av föredrag och samtal vid Letterstedtska föreningens medlemsseminarium *Kvinnlig rösträtt i Norden. Kampen – genomförandet – fortsättningen*. Seminariet hölls på Piperska muren i Stockholm den 17-18 mars 2022 med LF:s ordförande Björn von Sydow som moderator. Det första föredraget hade ”Kvinnlig rösträtt i Norden – ett historiskt perspektiv” som rubrik och hölls av professor em. Yvonne Hirdman. Därefter följde universitetslektor Marita Rhedins framträdande om de kvinnliga rösträttskamparnas sånger. Akademilektor Ann-Catrin Östman talade om kampen för kvinnlig rösträtt i Finland och Norden. Professorerna Erla Hulda Halldórsdóttir och Ragnheiður Kristjánsdóttir höll föredrag under rubriken ”Genomförandet – politiken, institutionerna, valdeltagandet på Island”. Fd riksdagsledamot och minister Gabriel Romanus resonerande kring temat kvinnornas intåg i politiken – betydelse och konsekvenser. Professor em. Drude Dahlerup talade om partiernas roll vid de första valen efter att kvinnorna fick rösträtt. Ett samtal om kvinnors framtida inflytande i politiken avslutade seminarieprogrammet.

I *NT*:s serie om nordiska lyriker har turen kommit till Finland, där journalist Vesa Rantama skriver om Tua Forsströms poesi. Fler bidrag på artikelsidan är Boel Westins porträtt av finlandssvenska författaren Tove Jansson. Författaren Rasmus Glenthøj bidrar med en artikel utifrån boken *Union eller undergang. Kampen for et forenet Skandinavien*. Professor Gertrud Sandqvist skriver om konstnären Georg Guðni som återuppfann det isländska landskapsmåleriet. *NT*:s huvudredaktör Lena Wiklund har besökt Hanaholmen – Kulturcentrum för Sverige och Finland i Esbo utanför Helsingfors. I *NT*-intervjun porträtterar kritiker Lisbeth Bonde den danska diktaren Pia Tafdrup.

Under vinjetten *För egen räkning* beskrivs Hanaholmen-initiativet för ett svensk-finskt samarbete för krisberedskap av Jan-Erik Enestam som är ordförande i den Rådgivande expertgruppen för initiativet. Anders Ljunggrens *Krönika om nordiskt samarbete* tar upp gränskontrollerna i Norden.

Bokessän handlar om Claes Anderssons poesi. Den skrivs av Martin Högstrand. *Kring böcker och människor* består av fem bidrag. Journalist Marianne Nordenlöw har läst en biografi över Signe Thiel, medskapare till Thielska Galleriets konstsamling. *NT*:s norske redaktör Hans H. Skei har fördjupat sig i Kari Løvaas *Skapelsens sukk og klage. Et bestiarium*. Jan Kløvstad, LF sekreterare i Norge, har läst en bok om Island. Anja Kuusito recenserar ett verk om diplomaten Tapani Brotherus. Avdelningen avrundas med fd chefredaktör Lars J Erikssons anmälan av en bok om Anna Lindh som kunde ha blivit Sveriges första kvinnliga statsminister.

LW

TIIVISTELMÄ

Nordisk Tidskriftin numeron 3/22 pääteema on Naisten äänioikeus Pohjoismaissa. Lehden alkuosassa on Letterstedtska föreningenin jäsenseminaarin *Naisten äänioikeus Pohjoismaissa. Kamppailu – toteuttaminen – jatkuminen* esitelmä ja keskustelut. Seminaari järjestettiin Piperska murenin tiloissa Tukholmassa 17.-18. maaliskuuta 2022 LF:n puheenjohtajan Björn von Sydowin johdolla. Ensimmäisen esitelmän otsikko oli ”Kvinnlig rösträtt i Norden – ett historiskt perspektiv” ja sen piti emeritaprofessori Yvonne Hirdman. Sitä seurasi Marita Rhedin esittelemällä naisten äänioikeuden puolesta kamppaileiden lauluja. Akatemialehtori Ann-Catrin Östman puhui naisten äänioikeuden puolesta Suomessa ja Pohjoismaissa käydystä kamppailusta. Professorien Erla Hulda Halldórsdóttir ja Ragnheiður Kristjánsdóttir esitelmän aihe oli ”Genomförandet – politiken, institutionerna, valdeltagandet på Island”. Entinen valtiopäiväedustaja ja ministeri Gabriel Romanus pohti naisten tuloa politiikkaan – sen merkitystä ja seurauksia. Emeritaprofessori Drude Dahlerup puhui puolueiden roolista ensimmäisissä vaaleissa naisten äänioikeuden toteutumisen jälkeen. Seminaarin päätteeksi keskusteltiin naisten tulevasta vaikuttamisesta politiikkaan.

NT:n pohjoismaisia lyyrikoita käsittelevässä sarjassa on vuorossa Suomi. Toimittaja Vesa Rantama kirjoittaa Tua Forsströmin runoudesta. Artikkeliosiossa on myös Boel Westinin kuva suomenruotsalaisesta kirjailijasta Tove Janssonista. Kirjailija Rasmus Glenthøj on kirjoittanut artikkelin kirjasta *Union eller undergang. Kampen for et forenet Skandinavien*. Professori Gertrud Sandqvist kirjoittaa taiteilija Georg Guðnista, joka löysi uudelleen islantilaisen maisemamaalauksen. NT:n päätoimittaja Lena Wiklund on käynyt Hanasaaren ruotsalais-suomalaisessa kulttuurikeskuksessa Espoossa Helsingin ulkopuolella. NT:n haastattelussa kriitikko Lisbeth Bonde kuvaa tanskalaista runoilijaa Pia Tafdrupia.

Vinjetin *För egen räkning* alla Jan-Erik Enestam kuvaa ruotsalais-suomalaisesta kriisivalmiusyhteistyöstä tehtyä Hanaholmen-aloitetta. Enestam on aloitteen neuvoa-antavan asiantuntijaryhmän puheenjohtaja. Anders Ljunggrenin *Krönika om nordiskt samarbete* ottaa esille Pohjoismaiden rajatarkastukset.

Bokessän käsittelee Claes Anderssonin runoutta. Sen on kirjoittanut Martin Högstrand. *Kring böcker och människor* koostuu viidestä artikkelista. Toimittaja Marianne Nordenlöw on lukenut Thielska gallerietin taidekokoelman luomiseen osallistuneen Signe Thielin elämäkerran. NT:n norjalainen toimittaja Hans H. Skei on syventynyt Kari Løvaasin kirjaan *Skapelsens sukk og klage. Et bestiarium*. LF:n Norjan-osaston sihteeri Jan Kløvstad on lukenut kirjan Islannista. Anja Kuusisto arvostelee teoksen diplomaatti Tapani Brotheruksesta. Viimeisenä osastossa entinen toimittaja Lars J Eriksson ilmoittaa kirjan Anna Lindhistä, josta olisi voinut tulla Ruotsin ensimmäinen naispääministeri.

LW

Suomennos: Paula Ehrnebo

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utges sedan 1878 av Letterstedtska föreningen, sedan 1925 i ny serie i samarbete med Föreningen Norden. Tidskriften vill framför allt ställa sina krafter i det nordiska kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt hänför sig till de nordiska ländernas gemenskap och samarbete. Tidskriften har en samnordisk redaktion och arbetspråken är danska, norska och svenska. Artiklar på finska och isländska översätts till något av de skandinaviska språken.

I Nordisk Tidskrift publiceras översikter, artiklar, intervjuer, bokessäer, recensioner, krönikor samt under rubriken För egen räkning personligt hållna bidrag om nordiskt samarbete. I varje årgång återkommer ett temanummer om Politik och ekonomi i Norden respektive Litteraturen i Norden under det gångna året.

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år. Prenumerationspriset inom Norden för 2022 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr. Prenumeration för 2022 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 40 91 95-5. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, c/o Blidberg, SE-179 75 Skå. För medlemmar av föreningarna Norden gäller, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris. Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Box 1083, SE-101 39 Stockholm. Tel +46-(0)8-50611300. Äldre årgångar kan rekvireras från redaktionen.

Letterstedtska föreningen arbetar sedan 1875 med att befrämja samarbetet mellan de fem nordiska länderna inom vetenskap, konst och industri. Föreningen har nationella avdelningar i Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige. Föreningen delar ut anslag till nordiska ändamål, arrangerar nordiska seminarier, utdelar en nordisk förtjänstmedalj och ett översättarpris samt ger ut Nordisk Tidskrift.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Nordisk Tidskrifts redaktion:

Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Besöksadress c/o Föreningen Norden, Vasagatan 28, Stockholm
Tel +46-(0)8-654 75 70. Telefontid fredagar 10-12. E-post: info@letterstedtska.org
Redaktionssekreterare: Fil. kand. Louise Hertzberg
Tel. +46(0)73-327 69 90. E-post: louise.hertzberg@letterstedtska.org

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Lena Wiklund, Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Tel. +46-(0)70-405 00 31. E-post: lena.wiklund@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Nordre Frihavnsvej 26, 3. tv., DK-2100 København Ø
Tel. +45-20 21 24 66. E-post: henrikwivel@yahoo.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Grankullavägen 13 B26, FI-02700 Grankulla
Tel. +358-(0)50 552 1151. E-post: guylindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Hallgerðargata 7, IS-105 Reykjavík
Tel. +354-854 21 70. E-post: sngola@simnet.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo
Tel. +47-97 51 84 15. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no